

Х. Муҳаббатов, Р. Диловаров, Ш. Ақобиров, М. Раҳимов

ГЕОГРАФИЯ

(мамлакатҳо ва минтақаҳо)

Китоби дарсӣ
барои синфи

10-уми

муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст

ДУШАНБЕ
«МАОРИФ»
2016

ББК 26.8 я 72
Г38

Г-38. Х. Муҳаббатов, Р. Диловаров, Ш. Ақобиров, М. Раҳимов
География. Китоби дарсӣ барои синфи 10-ум, Душанбе, «Маориф»,
2016, 192 сах.

Ҷадвали истифодаи китоб

<i>№</i>	<i>Ному насаби хонанда</i>	<i>Синф</i>	<i>Соли таҳсил</i>	<i>Ҳолати китоб (баҳои китобдор)</i>	
				<i>аввали соли таҳсил</i>	<i>охирӣ соли таҳсил</i>
<i>1</i>					
<i>2</i>					
<i>3</i>					
<i>4</i>					
<i>5</i>					

МУҚАДДИМА

Хонандаи азиз, географияи мамлакатҳо ва минтақаҳо яке аз шоҳаҳои асосии илми географияи иқтисодӣ ва кишваршиносӣ мебошад, ки ҷойгиршавӣ ва фаъолияти одамонро дар ҳудуд ва минтақаҳои алоҳида ба таври комплексӣ меомӯзад. Он самтҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, таърихӣ географӣ, экологӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Яке аз вазифаҳои асосии географияи иқтисодию иҷтимоӣ ва минтақавӣ муайян кардани тафовут байни объектҳо ва нумутаносубӣ (диспропорсия)-и минтақаву кишварҳо ҳангоми ҷойгиршавии географии онҳо мебошад. Объектҳо ва комплексҳои асосии омӯзиши географияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ – минтақаҳо, давлатҳо (як қисми мамлакатҳои калон ё гуруҳи давлатҳои хурд); шаҳрҳои калон, агломератсияҳои шаҳрӣ, ноҳияҳо; корхонаҳои соҳавӣ, сохти сиёсӣ, иқтисодӣ ва давлатҳо ва объектҳои хурд, ки ҳудудҳои алоҳида доранд (корхонаҳои алоҳида, роҳҳо, каналҳо, фурудгоҳҳо, биноҳо, комплексҳои истеҳсолӣ, маҳалҳои аҳолинишин, ороишгоҳҳо ва ғайра).

Объектҳои омӯзиши география (мамлакат ва минтақаҳо) мафҳуми васеъ дошта, минтақаҳои бузург (қитъаҳои олам), зерминтақаҳо, давлатҳо, ноҳияҳо – аз сатҳи ҷаҳонӣ то шаҳрҳои ҷудогона ё ҳатто деҳаҳо дар бар мегирад.

Тамоми сайёраи Заминро шумо минбаъд дар шакли минтақаҳо (регион)-ҳои бузурги таърихӣ-фарҳангӣ-географӣ хоҳед омӯخت. Шумо ҳанӯз аз курсҳои дигари география доир ба минтақаҳои таърихӣ, фарҳангӣ-географияи Африқо (Африқои Шимолӣ, Тропикӣ, Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ, Ҷанубӣ), Осиё (Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ, Ҷанубу Ғарбӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Марказӣ), Аврупо (Аврупои Ғарбӣ, Шарқӣ, Марказӣ), Амрико (Амриқои Шимолӣ, Амриқои Лотинӣ ва ғайра), Австралия ва Укёнусия маълумот доред. Ин минтақаҳо аз нигоҳи мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ, шароитҳои ташаккулёбии таърихӣ фарҳангӣ, ҷойгиршавии аҳоли, ташаккулёбии сохти хоҷагӣ ва дигар нишондиҳандаҳои географӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Инчунин ин минтақаҳо ба зерминтақаҳо ва давлатҳои алоҳида ҷудо мешаванд, ки онҳо низ аз рӯи таркиб ва як қатор нишондиҳандаҳои географӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Онҳо ҳудудҳои мебошанд, ки шумо дар алоҳидагӣ омӯхта, донишу маҳорат ва малакаи худро доир ба ягонагии олам ва мураккабии ташаккули давлатҳо мукамал месозед.

Китоби дарсӣ, ки дар даст доред, маводи хоси мактаби таҳсилоти умумиро дар бар мегирад. Мақсади асосии ин ҷанба ба хонандагон додани донишҳои мебошад, ки ба талаботи стандарти ҷаҳонӣ ва

мактаби муосир ҷавобгӯй бошад. Шумо дар раванди омӯзиши ин фан доир ба минтақаҳо, тафовутҳои дохилии онҳо, хусусиятҳои бо ҳам монанд ва фарқкунандаи минтақа ва давлатҳо маълумоти мушаххас пайдо мекунад.

Китоби мазкур тарзе пешкаш карда шудааст, ки ҳар як минтақаву зерминтақа ва мамлакати алоҳида аз рӯи самти географӣ ва таърихӣ он мавриди омӯзиш қарор мегирад. Онҳо аз рӯи принципҳои умумияти рушди географию таърихиашон гурӯҳбандӣ шудаанд. Ҳар як мавзӯи минтақа ва гурӯҳи давлатҳоро муттаҳид месозад.

Пеш аз ҳама шумо бояд бо харитаҳои табиӣ, иқтисодию соҳавии ҳар як минтақа ва мамлакатҳои алоҳида ва баъд бо тавсифи умумии минтақаҳо, ки онҳо дар китоб оварда шудаанд, шинос шавед. Матн, харита ва нигоришҳои ҳар як мавзӯи хусусияти минтақа ва давлатҳоро таҷассум мекунад. Дар ибтидои ҳар мавзӯи барои кушодани он саволномаҳо оварда шудааст, ки хонандагонро ба мустақилона фикр кардан водор месозанд. Азбаски гоҳ-гоҳ дар давлат ва ноҳияҳои алоҳидаи ҷаҳон тағйироти сиёсӣ иқтисодӣ рӯи медиҳад, бинобар ин ба омӯзгорон лозим меояд, аз хабару маълумоте, ки дар матбуоти даврӣ дарҷ мешаванд, пайваста истифода баранд.

Барномаи таълимии фанни «География (мамлакатҳо ва минтақаҳо)» шаш моҳ пеш аз таҳияи китоб навишта ва дар баъзе нашрияҳо ба таъби расида буд. Дар ин миён дар харитаи географияи мамлакатҳо баъзе тағйирот ба амал омад, ки онҳо дар матни китоб ворид шудаанд. Аз ин рӯ метавонед ҳама гуна назару пешниҳоди худро ба унвони нашриёт ирсол намоед.

География аз ибтидо ба омӯзиши ва тавсифи ҳудудҳои алоҳида, таҳлили тадқиқи хусусиятҳои табиӣ, таҳассуси хоҷагӣ ва аҳолии ҳудуду минтақаҳо сару қор дорад. Ҳар як қитъаи олам хусусияти географӣ худро дорад. Гуногунии инкишофи иқтисодӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва географӣ мамлакатҳо ин тафовутҳоро боз ҳам васеътар мекунад.

ҲАСЛИ I. ТАВСИФИ УМУМИИ МАМЛАКАТҲО ВА МИНТАҚАҲО

§1.1 ЗАРУРИЯТИ ТАҚСИМОТИ МИНТАҚАВӢ

Замини асосии тақсим кардани қураи Замин ба минтақаҳои бузург дар чист? Аз чӣ сабаб минтақаҳоро ба минтақаҳои фарҳангии таърихӣ ва таърихӣ-географӣ ҷудо кардаанд?

Барои ифода намудани воҳиди ягонаи ҳамаҷонибаи географӣ мафҳуми «минтақа» (регион), ки аслан ҳудуди васеъро дар бар мегирад, истифода мешавад. Ғайр аз ин мафҳуми «ноҳия» вучуд дорад, ки аслан ҳангоми тақсими маъмурӣ-сиёсӣ, ноҳиябандии иқтисодӣ ва табиӣ истифода мешаваду масоҳати камтарро дар бар мегирад.

Аз мафҳуми «минтақа» истилоҳи «Географияи минтақавӣ» пайдо шудааст ва он тамоми гуногуноҳои ҷаҳони имрӯзро инъикос мекунад ва меомӯзад.

Дар гузаштаи на он қадар дур ҷаҳонро ба Дунёи нав ва Дунёи қадим ҷудо мекарданд. Зери мафҳуми Дунёи қадим се қитъаи олам – Аврупо, Осиё ва Африқо, ки аз қадим маълум буданд, фаҳмида мешуд. Дунёи нав қитъаи чоруми олам аст, ки то асри XVI ҳанӯз маълум набуд. Баъди кашф кардан онро Амрико номиданд. Ҳамин тавр ҷаҳон аз рӯйи як қатор хусусиятҳои фарқкунандаи географӣ минтақабандӣ карда мешавад.

Зери мафҳуми минтақаҳои махсус – минтақаҳои табиӣ-географӣ (Ҳимолой, Саҳрои Кабир, Помир ва ғайра), ноҳияҳои иқтисодӣ, ноҳияҳои алоҳида, ки миллату халқиятҳои он хусусиятҳои ягонаи этникию динӣ доранд, кишварҳои алоҳида ва ғайра фаҳмида мешавад.

Ба минтақаҳо ҷудо кардани ҳудудҳо аз рӯйи хусусияти ҳар яки онҳо амалӣ мешавад.

Мо аксар вақт ба мафҳумҳои минтақаи Аврупои Ғарбӣ, Шарқи Наздик, Вест-Индия, Африқои Тропикӣ ва ғайра вомехӯрем. Ин минтақаҳо аз рӯйи таърихи маскуншавии аҳоли, шароити табиӣ, хусусиятҳои этниқию динӣ, баъзе умумиятҳои таҳассуси хоҷагидорӣ ва дигар нишондиҳандаҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Инро ба инобат гирифта, ҷаҳонро ба минтақаҳои ҷудогона тақсим кардаанд. Ҳар кадоми ин минтақаҳо дар навбати худ боз тафовутҳои дохилии худро доранд. Масалан қитъаи Аврупо ба Аврупои Ғарбӣ, Шарқӣ, Марказӣ ҷудо мешавад ва Африқо ба Африқои Шимолӣ, Тропикӣ ва ғайра.

Ҳангоми ба минтақаҳо ҷудо кардани ҷаҳон пеш аз ҳама хусусиятҳои фарҳангии онҳо ба инобат гирифта мешавад, зеро нисбат ба хусусиятҳои идеологӣ, сиёсӣ ва монанди ин камтар таъйир меёбанд.

Сайёраи мо аз назари географӣ хеле гуногунранг ва ҷолиб аст. Ҳар як минтақаи он дорои шароити гуногуни табиқию иқтисодӣ, таркиби этниқӣ, ҷойгиршавӣ ва баъзе хусусиятҳои умумии аҳоли мебошад. Минтақахоро аз рӯйи нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои гуногун таснифот мекунанд. Аз рӯйи меъёр ва назарияи таърихӣ-географӣ ҷаҳонро ба минтақаҳои таъриқию географӣ ҷудо мекунанд, ки онҳо барои мо кайҳо боз ҳамчун қитъаҳои олам маълуманд. Барои минтақабандӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ ин хусусиятҳои ташаккули таъриқии он мебошад.

Мо дар ҳаёти ҳаррӯза ба мафҳуми **минтақа** (*сиёсати минтақавӣ, проблемаҳои минтақавӣ, иқтисодиёти минтақавӣ, минтақаҳои туристӣ-рекреатсионӣ ва ғайра*) рӯ ба рӯ мешавем, онро дар харита мебинем ва таҳлил мекунем. Бинобар ин ҳангоми тавсифи минтақаҳо мо унсурҳои географии онҳоро, ки пеш аз ҳама ба хусусияти имрӯзаи минтақа таъсир мерасонад, мавриди таҳлил қарор медиҳем. Ба ин нишондиҳандаҳо пеш аз ҳама «тамаддун» ва «таракқиёт» мансуб мебошанд.

Як шоҳаи илми географияро «Географияи тамаддуно» ташкил медиҳад, ки он ба омӯзиши фарҳанги моддӣ ва маънавии халқу миллатҳо нигаронида шудааст.

Тавсифи ҳар як минтақа дар асоси муайян кардани хусусиятҳои географии он, масалан давраҳои гуногуни таъриқӣ ба назар гирифта мешавад. Ҷунончи дар Осиё ҷойгиршавии аҳоли мунтазам амалӣ шуд, аммо дар Африқо, бахусус дар Амрико ва Австралия тарзи зисти аҳоли ва фаъолияти хоҷагидорӣ он якҷанд садсола пеш, дар замони мустамликадорӣ аврупоиҳо сураат гирифтааст.

Тафовути шароити табиӣ ва хусусиятҳои иқтисодию фарҳангӣ боиси ба вучуд омадани минтақаҳои махсусгардонидашудаи дохилӣ

Расми 1. Яке аз шаклҳои маъмули тақсироти минтақавии ҷаҳон

мегардад. Ин хусусият дар минтақаҳои Осиё ва Аврупо ба таври равшан ба назар мерасад. Ҳар як минтақа шароит ва сарватҳои табиӣ хоси худро дорад (ҳачм, маҷмӯъ, мавқеи ҷойгиршавӣ). Иқтидори захиравии сарватҳои табиӣ имконияти рушди хоҷагии минтақа ва шароити табиӣ, хусусияти зиндагии аҳолиро муайян мекунад.

Аксари минтақаҳои бузурги ҷаҳон таркиби мураккаб ва серзинадоранд, ки инро мо дар мисоли Аврупои Ғарбӣ ба таври возеҳ мушоҳида карда метавонем. Ин минтақаро ба Аврупои Ҷанубӣ, Марказӣ, Шимолӣ ва ҷазираҳои Британия ҷудо мекунанд. Дар дохили онҳо боз минтақаҳои хурдтар ҷудо шудаанд. Масалан кишварҳои Скандинавия ё ин ки Бенилюкс. Дар баробари ин дар дохили давлатҳои тафовутҳои хурди фарҳангӣ таърихӣ дида мешавад. Масалан дар Британияи Кабир – Англия, Шотландия, Уэлс; дар Фаронса – Лотарингия, Элзас, Бретан, Корсика, Бургундия, Прованс, Лангедок ва ғайра; дар Олмон – Бавария, Саксонияю Анхалт, Тюрингия; дар Испания – кишварҳои Баскҳо, Андалусия, Кастилия, Каталония ва ғайра.

Қитъаи Осиё ба чунин минтақаҳо ҷудо карда шудааст: Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ, Ҷанубӣ, Шарқӣ, Ҷанубу Шарқӣ. Пошхӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси ба вучуд омадани зерминтақаи Осиёи Марказӣ шуд, ки ба ҳайати он Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон ва Туркманистон дохил мешаванд. Аз тарафи дигар дар доираи ҳар яке аз ин зерминтақаҳо боз минтақаҳои хурдтар, ки дорои хусусиятҳои фарҳангӣ географӣ худ мебошанд, ҷудо карда мешаванд.

Давлатҳои минтақаи Амрико аз рӯйи хусусиятҳои забонӣ ба мамлакатҳои Амрикои англисзабон (Иёлоти Муттаҳидаи Амрико – ИМА, Канада) ва Амрикои Латинӣ (дар ҳайати он минтақаҳои хурдтар – Мексика, Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия, мамлакатҳои Анд, кишварҳои ҳавзаи Амазонка ва пастиҳои Ла-Плата) ҷудо карда мешаванд.

Африқо ба ду минтақаи мушаххас – Африқои Шимолӣ (бо минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ, ки тамаддуни исломӣ дорад) ва Африқои Тропикӣ (ба ҳайати он зерминтақаҳои Африқои Ғарбӣ, Шарқӣ, Ҷанубӣ ва Марказӣ дохил мешаванд) ҷудо карда мешавад. Ҳамин тавр дар дохили ҳар як минтақа мамлакатҳои зиёде ҷойгиранд (ғайр аз Австралия ва Укёнусия), ки аз якдигар қуллан фарқ мекунанд.

Аз харитаи сиёсии ҷаҳон ба шумо мавқеи ҷойгиршавӣ, масоҳат, мамлакатҳои ҳамсарҳад, пойтахт, шаҳрҳои калонтарини давлатҳои ҷаҳон маълум аст. Ин имкон медиҳад, ки харитаи ҳар як худро барои давраҳои гуногуни таърихӣ муқоиса ва натиҷагирӣ кунед.

Дар ин китоби дарсӣ мо мафҳумҳои «мамлакат», «давлат» ва «кишвар»-ро ҳамчун синоним истифода мекунем, гарчанде ки ин мафҳумҳо гоҳе маъно ва тобишҳои хоси худро доранд.

Мамлакат – ҳудуде мебошад, ки сарҳади муайян дошта, аз рӯйи нишондиҳандаҳои гуногуни географӣ – мавқеи географӣ, шароити хоси табиӣ ва ғайра фарқ намуда, ягонагии ин қаламравро тавсиф мекунад.

Давлат – системаи сиёсии ҳокимият мебошад, ки дар ҳудуди муайян воқеъ шудааст. Ба ибораи дигар, давлат ин мамлакати соҳибистиклол ва мустақил аст.

Кишвар – низ синоними мамлакат буда, бештар дар мавриди ҳудуди муайяни географӣ истифода мешавад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Истилоҳоти муҳим: *минтақа, ноҳия, географияи минтақавӣ, минтақаҳои таърихӣ-географӣ, минтақаҳои фарҳангӣ-таърихӣ, принципҳои минтақабандӣ, давлат, кишвар, мамлакат.*

Савол ва сунориш.

1. *Аз харита мамлакатҳои: а) минтақаи баҳри Миёназамин, б) мамлакатҳои нимҷазираи Балкан, в) минтақаи баҳри Қариб, ғ) мамлакатҳои Амрикои Лотиниро нишон диҳед.*

Инро ман медонам.

2. *Кадам минтақаҳои ҷаҳонро медонед?*
3. *Минтақаҳои таърихӣ-географӣ ва таърихӣ-фарҳангиро аз рӯйи кадом хусусият ва меъёрҳо фарқ мекунанд?*
4. *Географияи минтақавӣ чиро меомӯзад?*
5. *Тоҷикистонро ба кадом зерминтақаи таърихӣ-фарҳангӣ ворид кардан мумкин аст?*

Инро ман метавонам.

1. *Аз рӯйи нақша тавсифи таърихӣ-географии минтақаҳоро тартиб диҳед.*
2. *Қураи Заминро аз рӯйи нишондиҳандаҳои гуногун ба минтақаҳо ҷудо мекунанд. Дар дафтарадон аз рӯйи таснифоти ба шумо маълум тақсими ҷаҳонро ба минтақаҳо нависед. Шумо чӣ гуна таснифотро пешниҳод карда метавонед? Кадом фарқиятро шумо ба асос мегиред?*

Хулоса. *Дар асоси хусусиятҳои ташаккули таърихӣ ва фарҳангӣ мо метавонем, ки ҷаҳонро ба минтақаҳо ҷудо кунем. Хусусиятҳои ҳудудӣ ва мавқеи ҷойгиришавии географии мамлакатҳо, ки хоси ин минтақа мебошанд, ба ҷойгиришавии аҳоли ва рушди хоҷагӣ бештар таъсир мерасонанд. Хусусиятҳои ҳар як минтақа ва мамлакат тақрирнамашаванда аст. Минтақа ва мамлакатҳои ҷаҳонро танҳо дар асоси таснифоти пурра ва мукамал бо назардошти меъёрҳои географӣ дуруст омӯхта метавонем.*

§1.2. МАРКАЗҲОИ РУШДЁФТАИ ИҚТИСОДИ ВА КИШВАРҲОИ КАМБИЗОАТ

Шумо кадом шаклҳои рушди иқтисодиро иҷтимоии мамлакатҳои ҷаҳонро медонед? Бойигарии миллии кишварро чӣ таъсир муайян мекунанд? Таносуби марказҳои пуриқтисодии иқтисодӣ дар ҷаҳон чӣ гуна тағйир меёбад?

Тағйироти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар ҷаҳони имрӯза.

Нишондиҳандаҳои иқтисодиро иҷтимоӣ дар ҷаҳон хеле гуногунанд. Вале заминаи асосии онро *гурӯҳи аввал* – чанд давлати тараққикарда ташкил медиҳанд. *Гурӯҳи дувум* – шумораи зиёди мамлакатҳои рӯбаинкишофи Африқо, Осиё, Амрикои Лотинӣ ва Уқёнусия мебошанд. *Гурӯҳи сеюм* – гурӯҳи давлатҳои сершумор ва мухталифе ҳастанд, ки аз ҳолати камбизоатӣ ва қашшоқӣ акнун ҳалос шуда, ҳоло ба қатори давлатҳои рӯбаинкишоф ворид нашудаанд.

Бо ҳамин сабабҳо байни давлатҳои тараққикарда ва рӯбаинкишоф тафовутҳои бузург мавҷуд аст. Вале ҳангоми гурӯҳбандии давлатҳо онҳоро ба мамлакатҳои тараққикарда ва рӯбаинкишоф ҷудо мекунанд ва давлатҳое, ки дараҷаи миёнаи тараққиёт доранд, дар қатори мекунанд. Яъне онҳо аз рӯйи нишондиҳандаҳои иқтисодиро иҷтимоӣ ба ягон гурӯҳи ин давлатҳо дохил намешаванд.

Бойигарии милли – маҷмӯи бойигарии давлат аст, ки дар натиҷаи қор ва андӯштани неъматҳои моддӣ ба вучуд омадааст.

Муҳим он аст, ки сатҳи рушди иқтисод ва иҷтимоии кишвар фарқ карда шавад. Масалан Чин аз рӯйи нишондоди ММД (Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ) дар дунё ҷойи дуюмро ишғол мекунанд. Аммо аз назари некуаҳволии аҳоли (яъне дараҷаи рушди иҷтимоӣ) ба гурӯҳи давлатҳои миёнарушд дохил мешавад, на ба сафи кишварҳои бой.

Бойигарии миллиро бо роҳҳои гуногун муайян мекунанд. Дар Иттиҳоди Шӯравии собиқ бойигарии милли гуфта, асосан маҷмӯи бойигарии молиро меҳисобиданд, ки инсон тавассути қору заҳмати худ андӯхтааст (сармояи истеҳсоли ва ғайра), (то ҳол дар Тоҷикистон бо ҳамин усул ҳисоб карда мешавад). Иттиҳоди Шӯравӣ нисбат ба дигар давлатҳо нафт, ҷўяну пўлод, семент, трактор ва ғайра зиёдтар истеҳсол мекард, аммо сатҳи зиндагии аксари сокинони он дар дараҷаи миёна қарор дошт. Аз ин бармеояд, ки ин таъриф на он қадар дуруст аст.

Як қисми олимони бар ин ақидаанд, ки бойигарии асосии мамлакат шумораи аҳоли мебошад. Аммо шумораи зиёди аҳоли сабаби пешрафти иқтисодии кишвар шуда наметавонад, аксар вақт ин ҳолат баръакс

аст (Инро дар мисоли давлатҳои сараҳоливу қафомонда бубинед). Ба ақидаи дигарон, нишондиҳандаи асосӣ ин дараҷаи маълумотнокӣ, тахассусии аҳоли, иқтидори маънавии миллат ва ташаббускорию он мебошад.

Мувофиқи усули пешниҳодкардаи Бонки умумичаҳонӣ, асоси муайян кардани бойигарии миллиро се намуди сармоя – инсонӣ, табиӣ ва истеҳсолӣ ташкил медиҳанд. Бойигарии миллии як қисми давлатҳои дунё аз рӯи ин пешниҳод ҳисоб карда мешавад. Мувофиқи ин нишондиҳанда бойигарии миллии Федератсияи Русия аз Амрикои Шимолӣ, Аврупои Ғарбӣ, Шарқи Наздик дар пеш меистад. Аммо ин нишондиҳанда барои Тоҷикистон мувофиқат намекунад. Масалан бойигарии табиӣи ҶР нисбат ба ИМА 10 баробар зиёд аст. Ҳар гуна ки ҳисоб кунем, бойигарии Русия хеле бузург ба назар мерасад. Савол бармеояд, ки пас барои чӣ ин кишвар бой нест? Аз тарафи дигар, агар бойигарии давлат танҳо аҳоли бошад, пас чаро Тоҷикистон ба қатори кишварҳои тараққикарда ворид намешавад? Аз чӣ сабаб дараҷаи тахассус ва сатҳи зиндагии аҳолии Тоҷикистон паст аст? Олимон бар ин ақидаанд, ки дастовардҳои ҳар як мамлакат дар соҳаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ пеш аз ҳама ба оқилона идора кардани давлат, рушди демократия, то ҳадди имкон истифода кардани иқтидори зеҳнии аҳоли, ташкили рақобат дар истеҳсолот, интихоби мутахассисони лаёқатманди соҳавӣ дар соҳаҳои гуногун ва ғайра вобаста аст.

Кишварҳои нисбатан сарватманд ва нисбатан қашшоқ бо нишондиҳандаҳои иқтисодӣи иҷтимоӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Усулҳои гуногуни муайян кардани бойигарии миллии кишварҳо мавҷуд аст. Ҳар яке онҳо ҷиҳатҳои мусбат ва манфӣи худро доранд.

Марказҳои пуриқтидори иқтисодӣ: дирӯз ва имрӯз. Дар нимаи дууми асри XX дар иқтисодиёт ва сиёсати чаҳон чор «маркази пуриқтидор» – ИМА, Аврупои Ғарбӣ, Ҷопон ва Иттиҳоди Шӯравӣ нақши асосиро мебозиданд. Маркази «рақами як» – аз нигоҳи аксар нишондиҳандаҳо ИМА буд ва то ҳол боқӣ мондааст. ИМА аз ҷиҳати содироти сармоя дар чаҳон пешсаф аст.

Марказҳои асосии имрӯзаи иқтисодиёти чаҳон ИМА, Аврупои Ғарбӣ, Ҷопон ва Чин ба шумор мераванд.

Маркази дууми пуриқтидори иқтисодии чаҳон Аврупои Ғарбӣ аст. Ин бузургтарин маркази савдои чаҳонӣ (ҳиссаи он дар содироти чаҳон нисбат ба ИМА ду баробар зиёд аст) мебошад. Аммо мавқеи Аврупои Ғарбӣ дар содироти маҳсулоти технологияю илмталаб нисбатан паст шуда истодааст. Ин ҷо истеҳсоли маҳсулоти дараҷаи миёнаи технологӣ бартарӣ дорад. Дар бозори чаҳонӣ саноати ИМА

ва Чопон бо роботсозӣ, азхудкунии кайҳон, системаи автоматикӣ, масолеҳи нав, биотехнология ва ғайра мавқеи ҳукмрон доранд. Мавқеи Чопон ҳамчун маркази иқтисодӣ дар муқоиса бо ИМА ва Аврупои Ғарбӣ нисбатан поинтар аст. Ҷаҳиши иқтисодиёти он дар нимаи дуҷуми асри XX дар ҳақиқат ғайримуқаррарӣ буд. Он дар муддати кӯтоҳ соҳиби сармоя ва ҳокими молиявии сатҳи ҷаҳонӣ шуд. Аз ҷиҳати истехсоли як қатор маҳсулоти муҳим ба ИМА баробар ё аз ӯ пеш гузашт. Бо вучуди ин ки Чопон ашёи хомро аз хориҷ ворид мекунад, дастовардҳои онро дар ҷаҳон "муъҷизавӣ" меноманд.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI давлати Чин ба яке аз бузургтарин марказҳои иқтисодии дунё табдил ёфт ва аз ҷиҳати истехсоли як қатор намуди маҳсулоти саноатӣ пешсаф шуд. Ин кишвар аз рӯи ММД дар дунё пас аз ИМА дар зинаи дуҷум меистад.

Чин дар охири асри XX ва аввали асри XXI дар натиҷаи рушди босуръати иқтисодиёт ба маркази нави иқтисодии ояндадор табдил ёфт.

Инро бояд дар хотир дошт!

Нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ: бойигарии милли, сатҳи рушди иқтисодӣ, дараҷаи рушди иҷтимоӣ, маркази пуриктидори иқтисодӣ.

Савол ва супориш.

1. *Харитаро истифода бурда: а) давлатҳои тараққиқарда, ки асоси иқтисодиёти ҷаҳонро ташкил намудаанд; б) мамлакатҳои қафомондари нишон диҳед.*

Иро ман медонам.

2. *Доир ба нобаробарии иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакатҳои ҷаҳон мисолҳо биёред.*
3. *Бойигарии милли гуфта чиро дар назар доранд? Онро чӣ гуна муайян мекунанд?*
4. *Марказҳои сиёсӣ иқтисодии ҷаҳон дар ибтидои асри XXI кадомҳоянд? Онҳоро баррасӣ кунед.*
5. *Дараҷаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакатҳоро аз рӯи кадом нишондиҳанда муайян кардан мумкин аст? Барои чӣ?*
6. *Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба қатори кадом давлатҳо дохил мешавад? Онро таҳлил кунед.*

ФАСЛИ II. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

§2.1 ОСИЁ. ТАВСИФИ УМУМӢ

Осиё кадом хусусиятҳои хоси табиӣ дорад? Кадом миллату халқиятҳо дар қаламрави Осиё маскун шудаанд? Хоҷагии он чӣ гуна инкишоф меёбад? Кадом омилҳо шаҳодат медиҳанд, ки нақши минтақа дар иқтисодиёти ҷаҳон афзуда истодааст? Осиёро ба кадом зерминтақаҳои бузург ҷудо мекунанд?

Гуногунии шароит ва сарватҳои табиӣ: минтақаи муъҷизаҳо. Осиё дар материки Авруосиё ҳудуди васеъро ишғол кардааст, ки қариб 43,4 млн км² масоҳат дошта, қариб 30%-и сатҳи хушкии Заминро дар бар мегирад. Ин минтақа тақрибан 49 давлат дорад, ки аз ҷиҳати масоҳат ва шумораи аҳоли гуногунанд. Қитъаи Осиё дар ду нимкура: Шимолӣ ва Ҷанубӣ воқеъ шудааст, ки боиси гуногунии шароити табиияш мебошад. Осиё минтақаи баландкӯҳи ҷаҳон аст: дар ин ҷо баландтарин системаи қаторкӯҳҳо ва баландтарин қуллаҳои кураи Замин воқеъ шудаанд.

Ноҳияҳое, ки аз норасоии об дар ин қитъа танқисӣ мекашанд, масоҳати васеъро ишғол мекунанд. Аммо дар баробари ин, аҳолии баъзе минтақаҳои қитъаи Осиё баръақс аз рутубати зиёд мушқилдоранд. Вобаста ба ин олами набототи қитъа гуногун аст. Он аз минтақаи беша, дашт ва биёбонҳои минтақаи муътадил то бешазори намноки ҷазираҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ тӯл кашидааст.

Осиё минтақаи дорои захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ мебошад. Хусусан захираи беандозаи сарватҳои обӣ, гидроэнергетикӣ, агроиқлимӣ, ашёи хоми минералӣ – аз ҷумла нафт ва газ, маъданҳои гуногун: оҳан, филиз (метал)-ҳои ранга, қалъагӣ, волфрам ва ғайра зиёд аст.

Осиё ҳудуди хеле васеъро дар бар гирифта аз захираҳои гуногуни табиӣ бой аст.

Аҳоли. Аҳолии танҳо Чин, Ҳиндустон, Индонезия, Покистон, Ҷопон ва Бангладеш аз нисфи аҳолии кураи Замин зиёдтар мебошад. Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ минтақаҳои сераҳолитарин мебошанд. Ноҳияҳои сераҳолии ин қитъа водии канори дарёҳо ва соҳили баҳрҳо аст. Дар пастиҳои назди дарёҳои Ганг, Янзи, Хуанхэ, соҳилҳои нимҷазираи Ҳиндустон, ҳамвориҳои ҷазираҳои калони Индонезия ва Ҷопон зичии аҳоли баъзан дар 1 км² ба 1000 нафар ё аз ин зиёдтар мерасад.

Осиё ватани динҳои ҷаҳонӣ – буддӣ, насронӣ ва ислом мебошад.

Қариб 1\3 ҳиссаи аҳолии Осиё бо оилаи забонҳои чинию тибетӣ (ё ин ки синотибетӣ) ҳарф мезананд, ки ба онҳо чиниҳо (хон), дунганҳо, тибетиҳо, бирмагиҳо ва ғайра дохил мешаванд. Сокинони Ҳиндустон бо забонҳои гуруҳи хиндӣ, ки ба оилаи забонҳои хиндуаврупой дохил мешаванд (хиндӣ, банғолӣ, панҷобӣ, мартаҳӣ ва ғайра) ва забонҳои оилаи дравидӣ (тамилҳо, канариҳо, гондҳо ва ғайра) гуфтугӯ мекунанд. Дар Осиё намоёндагони оилаи забонҳои олтойӣ (муғулҳо, халқҳои туркзабон, манҷуриҳо ва ғайра) ҳавзаи ниҳоят васеъ ва парокандадоранд. Ғайр аз ин, индонезиягиҳо (забони онҳо ба оилаи забонҳои малаю полинезиягӣ дохил мешаванд), арабҳо, (оилаи забонҳои семиту хамит) низ халқҳои сершумори сарзамини Осиё мебошанд.

Дар зерминтақаи Осиёи Марказӣ намоёндагони гуруҳи забонҳои эронӣ (форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ, курдӣ, пашту, забонҳои бадахшонӣ ва дигарҳо) мавҷуданд.

Осиё минтақаи кишоварзӣ аст. Тақрибан 60% аҳоли дар деҳот маскун шудаанд. Бузургтарин шаҳр ва мегаполисиҳои минтақа ба кишварҳои Чин, Ҳиндустон ва Ҷопон рост меоянд.

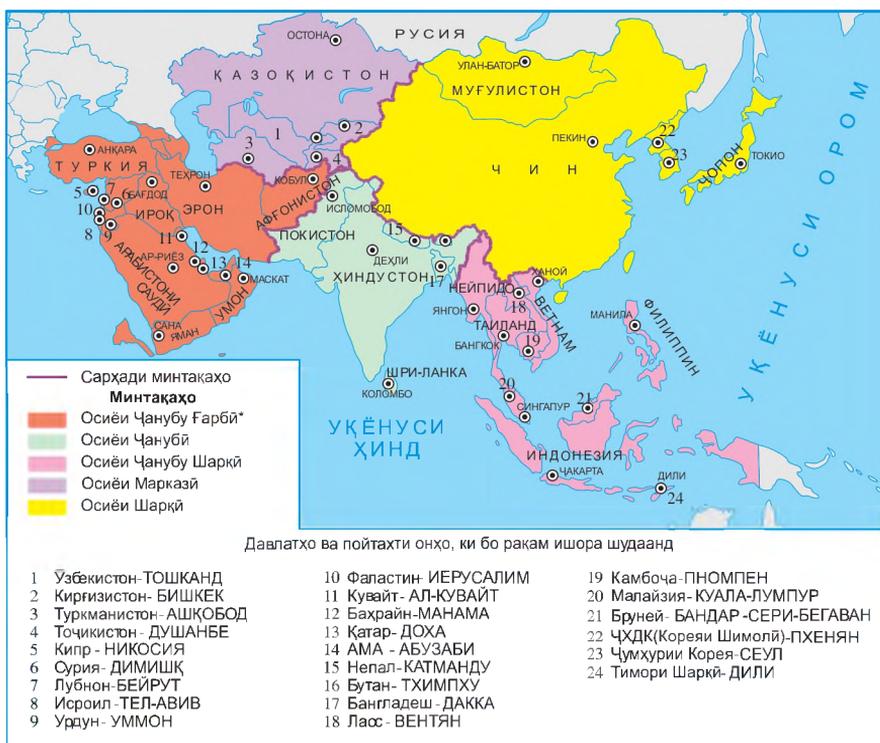
Дар ин қитъаи дунё марказ ва ҷойгоҳҳои муқаддас воқеъ шудаанд. Шаҳри Иерусалим (*онро Байтулмуқаддас ва Уришалим низ мегӯянд*) рамз ва маркази се дини муқтадири ҷаҳонӣ – яҳудия, насрония ва ислом дар ин қитъа воқеъ аст. Динҳои миллӣ: буддоия, хиндуия, зардуштӣ, чайния, сикхия, даосизм, конфутсия, синтоизм низ дар ҳамин минтақа ба вучуд омадаанд. Сернуфустарин халқи Осиё – чиниҳо пайрави таълимоти конфутсия буда, қисме аз онҳо даосизм ва буддоияро парастииш мекунанд. Сокинони кишварҳои Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ (пеш аз ҳама арабҳо) пайрави дини ислом мебошанд.

Осиё қитъаи сараҳолӣ ва сермиллати дунё буда, маркази пайдоиши ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ мебошад.

Нақши минтақа дар сохтори хоҷагии ҷаҳонӣ. Осиё ҳамчун «минтақаи кишоварзӣ»-и ҷаҳон оҳиста-оҳиста дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ пешсаф мешавад. Дар ин минтақа давлатҳои ҷойгир шудаанд, ки аз ҷиҳати нишондиҳандаи Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар дунё дар ҷойҳои 2-юм ва 3-юм қарор доранд: Чин ва Ҷопон. Инчунин Чин ягона мамлақати пуриқтидор аст, ки имрӯз марҳалаи бебуҳрони рушди иқтисодиро аз сар мегузаронад.

Дар Осиё давлатҳои нави саноатӣ, ки иқтисодиёти онҳо босуръат рушд меёбад – Сингапур, Таиланд, Ҷумҳурии Корея, Малайзия, Индонезия ҷойгир шудаанд. Хоҷагии аксари ин кишварҳо ба истеҳсоли маҳсулоти илмталаб ва технологияи аълосифат махсус гардидаанд.

Дар шарони ба вучуд омадани проблемаҳои глобалии энергетикӣ манбаҳои асосии захираҳои сӯзишворӣ дар ҷаҳон ба Осиё рост

Расми 2. Осиё ва минтақаяу зерминтақаҳои он

меоянд, ки дар давлатҳои Арабистони Саудӣ, Кувайт, Ироқ, Эрон, Амратҳои Муттаҳидаи Араб (АМА), Баҳрайн, Қатар, Индонезия, Бруней ҷойгир шуда, боиси даромади бузурги иқтисодии қитъа шудаанд. Айни замон тамоюли гузариши маркази муносибатҳои иқтисодӣ молиявӣ ҳақон аз соҳилҳои уқёнуси Атлантик ба минтақаи уқёнуси Ором мушоҳида мешавад.

Дар баробари ин дар қитъаи Осиё кишварҳои қафомонда низ кам нестанд (Афғонистон, Лаос, Камбоча ва ғайра), ки ММД-и онҳо ба сари ҳар як сокин ниҳоят паст аст (1-3 ҳазор доллар). Соҳаҳои асосии иқтисоди ин кишварҳо кишоварзии камдаромад, саноати кӯҳӣ ва касоби ташкил меҳад.

Аслан, қитъаи Осиёро ба чунин зерминтақаҳо ҷудо мекунанд: Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Ҷанубу Ғарбӣ, Марказӣ. Дар ин минтақабандӣ сарҳади ин зерминтақаҳо ҳам аз ҷиҳати табиӣ ва ҳам сиёсӣ бо шакли тахминӣ гузаронида шудааст. Масалан давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (мамлакатҳои нимҷазираи Ҳиндучин, Индонезия ва ғайра) дар зери таъсири тамадуни қадими Чин ва Ҳиндустон ташаккул ёфтаанд. Аммо ба ин нигоҳ накарда, сарҳади фарҳангӣ

таърихи байни Осиёи Шарқӣ, Ҷанубу Шарқӣ ва Ҷанубӣ то ҳол наметавад аз ҳам чудо бошад.

Пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси ба вучуд омадани зерминтақаи Осиёи Марказӣ шуд, ки ба ҳайати он давлатҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон ворид мешаванд ва забони қисми зиёди аҳолии онҳо мансуби забонҳои гуруҳи эронӣ, туркӣ, оилаи забонҳои олтойӣ буда, динашон ислом аст.

Ин қитъаи олам дорои тамаддун ва таърихи гуногун аст, ки ҳар як мамлакат ва зерминтақаи он хусусиятҳои хоси худро дорад. Масалан яке аз бузургтарин давлатҳои он Чин аст, ки дар дохили он тафовутҳои фарҳангии дохилӣ зиёд ба чашм мерасад. Қисми Тибет, Муғулистони дохилӣ, вилояти мухтори Шинҷону Уйғур аз ҷумлаи онҳост. Мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ баръақс бо давлатҳои Африқои Шимолӣ хусусиятҳои ягона доранд, ки онҳоро тамаддуни таърихӣ фарҳангии арабу исломӣ муттаҳид месозад.

Мустақкам шудани мавқеи Осиё дар иқтисодиёти ҷаҳон пеш аз ҳама ба рушди босуръати Чин ва Ҷопон, давлатҳои нави саноатии Осиё, кишварҳои тавлидкунандаи нафт вобаста мебошад. Ҳоло минтақа дар ҳалли проблемаи сӯзишворию энергетикӣ ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол мекунад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиё – дорои шароити гуногуни табиӣ, сарватҳои бузурги табиӣ, соҳиби бойигарӣ; қитъаест, ки дар он аз нисф зиёди аҳолии кураи Замин зиндагӣ мекунад ва ватани динҳои ҷаҳонӣ ва миллӣ мебошад.

Савол ва супориш.

1. *Аз харита ва атлас истифода бурда, мавқеъ ва хусусиятҳои ҷойгиршавии географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ Осиёро муайян кунед.*

Ибро ман медонам

2. *Гуногунии табиати минтақа ба чӣ вобастагӣ дорад?*
3. *Кадам хусусиятҳои демографӣ хоси аҳолии Осиё мебошанд?*
4. *Кадам омилҳо давлатҳои асосии Осиёро аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ ба пеш баровард?*
5. *Ноҳияҳои сераҳолии Осиё кадомҳоянд?*
6. *Захираҳои бузурги нафт, газӣ табиӣ ва дигар маъданҳои табиӣ дар кадом қисми қитъа ҷойгир шудаанд?*

Ибро ман метавонам.

1. *Дар харитаи контури сарҳади давлатҳо ва минтақаҳоро тасвир кунед.*
2. *Аз атлас ва харита истифода бурда, доир ба ҷойгиршавии сарватҳои табиӣ Осиё маълумот диҳед.*
3. *Нақши сарватҳои табиӣ Осиёро барои рушди: а) саноат, б) кишоварзӣ, в) нақлиёт баҳо диҳед.*

Оё медонед?

1. Баландтарин қуллаи кураи Замин Эверест (Чомолунгма – 8848 м аз сатҳи баҳр баланд) ва пасттарини он баҳри Мурда (395 м аз сатҳи баҳр паст) дар Осиё воқеъ шудаанд.

2. Осиё бузургтарин қитъаи кураи Замин аз ҷиҳати масоҳат ва шумораи аҳоли мебошад. Масоҳати Осиё аз масоҳати Моҳ бузургтар аст (Осиё – 43,4 млн. км², Моҳ – 37 млн. км²).

3. Зиёда аз 95% қаламрави Арабистони Саудиро биёбон ташкил медиҳад.

Хулоса. Қитъаи Осиё дорои шароити мувофиқи табиӣ мебошад, ки инсон дар он мутобиқ шудаасту ҳаёт ва фаъолият мебарад. Дар ин ҷо шаклҳои махсуси хоҷагидорӣ ба вуҷуд омадаанд. Бахусус дар шароити ниҳоят мушкил ва ғайриодии биёбону баландкӯҳ зиндагӣ кардан, ривож додани заминҳои обёришаванда ва суфагӣ дар доманакӯҳҳо. То имрӯз дар ин қитъа баъзе намудҳои анъанавии фаъолияти хоҷагидорӣ боқӣ мондааст. Ҳаёт дар шароити душвори табиӣ инсонро пуртоқат, меҳнатдӯст, боинтизом тарбияёфта ро ба вуҷуд овард.

§2.2 МАМЛАКАТИ ПУРИҚТИДОРИ САНОАТИЮ АГРАРӢ БО ВАЪЪИ МУРАККАБИ ДЕМОГРАФӢ

Шумораи аҳолии ин давлат чӣ қадар аст? Барои чӣ давлат суръати афзоиши табиӣи аҳолиро паст кард? Чаро нишондиҳандаҳои муқоисавии мутлақ ва миёнаи руинди иқтисодии ин мамлакат ба сари аҳоли як хел нест?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Чин (онро Хитой ҳам меноманд) яке аз давлатҳои бузург буда, қариб 7% сатҳи хушкни сайёраро ишғол кардааст. Қаламрави он аз шарқ ба ғарб ба масофаи 5700 км ва аз шимол ба ҷануб ба масофаи 3650 км тӯл кашидааст.

Чин дар хушкӣ бо давлатҳои Тоҷикистон, Русия, Муғулистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Афғонистон, Ҳиндустон, Непал, Бутан, Мянма, Лаос ва Ветнам ҳамсарҳад аст. Дар Чин 13 музофот, 8 ноҳияи худмухтор, 4 шаҳри тобей марказ (Пекин, Шанхай, Тантсзини, Чунтсин) мавҷуд аст.

Мавқеи ҷойгиршавии географии мамлакат сарвати бебаҳои он ба шумор меравад ва он имконият додааст, ки тавассути нақлиёти баҳрӣ бо дигар давлатҳои ҷаҳон алоқаҳои иқтисодӣ барқарор кунад. Дар охири асри XX давлати Чин мустақилияти идоракунии худро дар ҷануб бо ҳудудҳои пешинааш Сянган (Гонконг), Аомин (Макао) барқарор кард. Ин ҳудудҳо пеш мустамликаи Британияи Кабир ва

Португалия буданд. Дар худуди баҳри Зард, баҳри Шарқи Чин ва баҳри Ҷануби Чин зиёда аз 5 ҳазор ҷазира мавҷуд аст, ки онҳо дорои захираҳои бузурги сайёҳию истироҳатӣ мебошанд.

Табиати саховатманди ин сарзамин аз сарватҳои гуногуни зеризаминӣ ва захираҳои бузурги обӣ бой аст.

Чин дорои захираҳои бузурги оби гидроэнергетикӣ буда, аз ин ҷиҳат дар байни давлатҳои ҷаҳон ҷойи чорумро ишғол мекунад. Иқтисодии энергетикӣ дарёҳо хеле зиёд буда, бо истифодаи технологияи нав метавонад дар як сол то 300 млн квт/с неруи барқ истеҳсол кунад.

Калонтарин дарёҳои Чин Янсзи, Хуанхэ, Сисзян, Чжутсзян, Ляохе буда, ба ҳавзаи укёнуси Ором мансуб мебошанд. Дарёҳои ин сарзамин аҳамияти калони нақлиёти обӣ доранд: ба ин дарёҳо Сисзян, Амур, Сунгорӣ, Ялутсзян, Хуанхэ дохил мешаванд, ки барои обёрии заминҳо низ аҳамияти бузург доранд. Янсзи яке аз дарёҳои калонтарини Чин буда, дарозияш 5980 км аст.

Сарватҳои табиӣи зеризаминӣ. Чин аз маъданҳои табиӣ бой буда, аз ҷиҳати захираи баъзе аз сарватҳои табиӣ дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад. Сарватҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ, маъданӣ ва ғайрмаъдани он ба сохти мураккаби геологияш алоқаманд аст. Чин аз ҳисоби сарватҳои гуногун яке аз давлатҳои бойи дунё ба шумор рафта, аз рӯи захираҳои маъдани ангишт, оҳан, марганес, боксит, сурма, қалъагӣ, волфрам, молибден, симоб; маъданҳои камёфт, титан, намаки ошӣ ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Дар худуди Чин захираҳои калони маъдани уран, берил ва тилло ҷойгир шудаанд. Захираи сарватҳои зеризаминии қисми ғарбии Чин то ҳол пурра омӯхта нашудааст.

Дар минтақаҳои саноатии Шимол ва Шимолу Шарқи қаламрави он ҳавзаҳои калони захираи ангиштсанг мавҷуд аст. Вале ҳавзаҳои ангишти саноатӣ дар Шаней, Шенси, Кайлуан, Фушун, Фусин ҷойгир шудаанд. Ҳавзаҳои ангиштсанги перспективӣ дар қисмати шимолии Муғулистони дохили Чин ҷойгир буда, аҳамияти бузурги иқтисодӣ доранд.

Ҳавзаҳои нисбатан калони газу нафт ба қисми шимолии Чин (соҳили Халиҷи Дотсин, Ҷунгар, пастхамии Сайдам ва ҳавзаҳои гази пастхамии Сигуан) рост меоянд. Захираи умумии геологии нафт ба 3 млрд тонна ва газ ба 200 млрд м³ мерасад. Дар солҳои охир дар тунукӯбиҳои сохилҳои баҳрҳои Зард ва Ҷануби Чин ҳавзаҳои газу нафт кашф карда шудаанд.

Чин аз маъдани оҳан низ бой буда, захираи он ба 5 млрд тонна мерасад ва аз ин ҷиҳат дар ҷаҳон ҷойи сеюмро ишғол кардааст.

Ин ҳавзаҳо дар Аншан, Баян-Обо (Муғулистони дохили Чин), Дае, Мааншан (қисми Шарқӣ) ҷойгир буда, аҳамияти калони саноатӣ доранд. Физилҳои (металҳои) ранга дар қисми ҷанубӣ ва марказии Чин ҷойгир шудаанд.

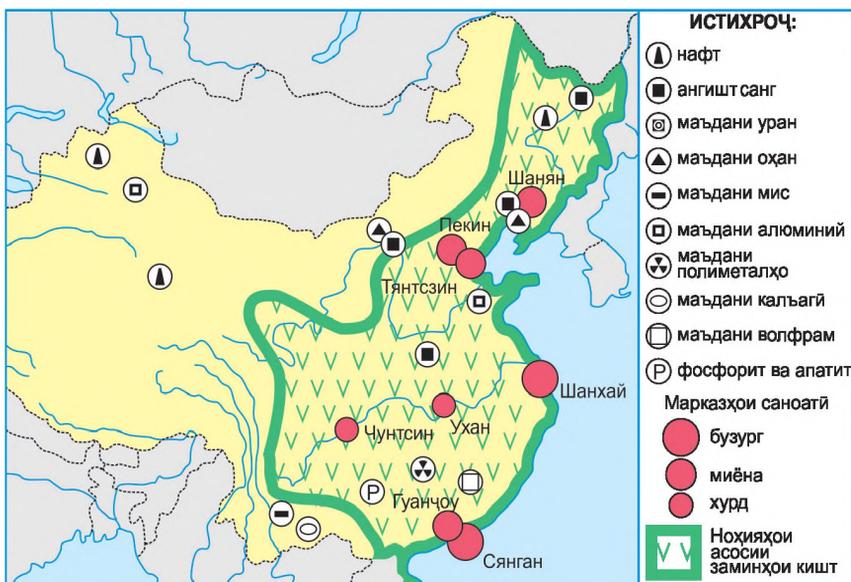
Географияи аҳоли ва захираҳои корӣ. Чин аз рӯи шумораи аҳоли дар ҷаҳон ҷойи аввал (1 млрд 4 ҳазор)-ро ишғол мекунад. Ҳар панҷумин сокини кураи Замин шаҳрванди Чин мебошад.

Шумораи зиёди аҳоли ва қувваи кории арзон ба сатҳи даромади аҳоли мутобиқ набуда, масъалаҳои таъминот бо манзил, ҳуруқворӣ, ҷойи корро ба миён меорад, ки ҳалли онҳо хеле мушкул аст.

Аз нуқтаи назари этникӣ халқи Чин дар асри 1-уми пеш аз мелод дар қисми ҳамвори миёнаи Чин ташаккул ёфта, ғаболияти асосии он зироатчигии обёришаванда ва шиликорӣ ба шумор мерафт.

Аз нигоҳи пайдоиши антропология чинӣ ба гурӯҳи муғулҳои Осиёи Шарқӣ дохил мешаванд. Забони давлатии онҳо путунхуа буда, ба забони гуфтугӯии пекинӣ шабоҳат дорад.

Халқиятҳои ғайричинӣ ҷуанҳо дар ноҳияи мухтори Гуанси-Ҷуан, Хуэй (Нисия-Хуэй), уйғурҳо (Шинҷону Уйғур), тибетӣҳо (дар вилояти Тибет), муғулҳо (дар вилояти Муғулистони дохилӣ) зиндагӣ мекунад.

Расми 3. Географияи ҷойгиршавии сарватҳои зерзаминӣ ва марказҳои саноатиҳои Чин

Дар қисми шимолу шарқ кореягӣҳо, манчурҳо ва дар ноҳияҳои қўҳӣ халқиятҳои исзу, мяо, яо, туэзня, буи, дунҳо зиндагӣ мекунад.

Дар Чин асосан се дин ва таълимоти динии давлатӣ амал мекунад: конфутсия, даосизм ва буддоия. Қисми зиёди аҳоли пайрави таълимоти конфутсия мебошад.

Барои коҳиш додани афзоиши табиӣ аҳоли дар Чин барномаи миллии идоракунии таваллуди фарзанд қабул шудааст, ки шиори он «Як оила – як фарзанд» мебошад. Ин сиёсати демографӣ ҷиҳатҳои иқтисодию иҷтимоӣ дорад ва натиҷаи хуб ба бор овардааст.

Дар сохтори дохилии аҳоли одамони қобили кор хеле зиёд буда, қариб 850 млн нафарро ташкил мекунад. Аҳоли дар кишвар нобаробар ҷойгир шудааст: дар қисми шарқии мамлакат, ки шароити хуби табиӣ иқтисодӣ дорад, қариб 90%-и аҳоли зиндагӣ мекунад.

Дар кишвар 32 шаҳр ҳаст, ки ҳар кадоми он зиёда аз 1 млн нафар аҳоли дорад. Шаҳрҳои калонтарини Чин: Шанхай (14,2 млн нафар), Пекин (12,7 млн нафар), Тяньзин (9,5 млн нафар), Шенян (5,5 млн нафар) мебошанд.

Пекин (Тези) пойтахти имрӯзаи Чин соли 1121-и то мелод таъсис шудааст, ки маънояш «пойтахти шимолӣ» мебошад.

Халқи Чин дорои захираҳои бузурги зеҳнӣ, рӯҳию равонӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Чиниҳо мардуми хайрхоҳ, чобук, бамулоҳиза ва кордӯст буда, дарозии умри миёнаи онҳо ба 70 сол мерасад (соли 1949 – 35 сол).

Географияи хоҷагии халқ. Хоҷагии халқии Чин дар миқёси ҷаҳон яке аз тараққикардатаринҳо ба шумор меравад, ки он дар натиҷаи амалӣ гардонидани чунин омилҳо ба ҳадафҳои асосӣ расидааст:

– гузаронидани ислоҳоти бузурги сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва илмию фарҳангӣ;

– афзалият додан ба марҳалаи ислоҳот дар соҳаҳои, ки маблағгузори давлатӣ ба рушди он замина гузошт (саноати сабук ва хӯрокворӣ);

– додани замин барои истифода ба хоҷагиҳои инфиродӣ дар асоси шартнома;

– сиёсати хирадмандона бо додани имтиёзҳои зиёд ба ҳокимияти маҳаллӣ барои рушди иқтисодиёти маҳал;

– ҳидоят ба меҳнатдӯстӣ.

Дар баробари ин соли 1978 нақшаи азнавтарбиякунии ҷомеа оғоз шуд, ки аз рӯйи дурнамои он кишвар то соли 2049 бояд ба яке аз давлатҳои абарқудрат ва тараққикардаи ҷаҳон табдил ёбад.

Чин соли 1980 ба ислоҳоти бузурги иқтисодӣ шурӯъ кард, ки афзоиши солонаи он зиёда аз 10 баробар афзуд. Дар ин давра миллионҳо нафар аҳолии деҳот барои кор ба корхонаҳои саноатӣ, сохтмон, соҳаҳои хидматрасонӣ ҷалб карда шуданд. Сифати қувваи корӣ боло рафта, дараҷаи маърифати мардум баланд, даромади аҳоли зиёд шуд ва барои некуахлоқии халқ заминаи мусоид фароҳам омад.

Соҳаи асосии саноатро рушди энергетикаи сӯзишворӣ ташкил медиҳад. Ҳар сол дар Чин зиёда аз 1,4 млрд тонна ангишт истеҳсол карда мешавад, ки қариб 60% онро дар ноҳияҳои иқтисодии Шимолу Шарқ ва Шимоли мамлакат дар ҳавзаҳои ангишти Фу-Син, Фушун, Датун истеҳсол мекунанд.

Дар маҳалҳои зисти аҳоли ҳамчун сӯзишвории иловагӣ – поруи чорво, баргу шох, наздаи рустани ва партовҳои саноати ҷубборкунӣ истифода мешавад.

Саноати нафт ва корхонаҳои истихроҷи он дар Датсин ҷойгир шудаанд, ки зиёда аз ҳазор кон ва ҷоҳи нафтро дар бар мегирад. Дар мавзӯҳои географии Шэньян, Пекин, Далянь, Шанхай корхонаҳои бузурги коркарди нафт ва нафту химия ташаккул ёфтаанд.

Неруи барқро аз ду манбаъ истеҳсол мекунанд:

1) НБА – неругоҳҳои барқ бо ангишт;

Расми 4. Сарбанди НБО-и «Се воӣ»

2) НБО – неругоҳҳои барқ дар дарёҳои калон, дарёҳои миёнаҳои хурд. Иқтидори неругоҳи барқии оби Гэчоуба, ки дар дарёи Янззи сохта шудааст, 2,7 млн квт/с буда, калонтарин ба шумор меравад. Дар ин дарё сохтмони бузургтарин неругоҳи барқии оби «Се водӣ» давом дорад, ки он дорои 26 агрегат буда, иқтидори ҳар кадомаш 700 ҳазор квт/с ва иқтидори умумии неругоҳ ба 18,2 млн квт/с-ро ташкил медиҳад. Дарозии обанбори он 632 м, баландии сарбанди он ба 185 м мерасад, ки аҳамияти калони гидротехникӣ ва истифодаи комплексиро дорад. Дар заминаи захираи устувори маъдани оҳан ва ангишти кокшаваанда корхонаҳои бузурги филизот (металлургия)-и сиёҳ бунёд карда шудааст, ки Чин дар ин соҳа дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Марказҳои ҷойгиршавии корхонаҳои металлургияи сиёҳ – ноҳияҳои Шимолу Шарқӣ (комбинатҳои металлургии Аншан, Бэнси, Душун, Далянь), Шимол (Пекин, Тянтэзин), Муғулистони дохилӣ (Баоту, Шанхай, Баошан), Марказ (Ухан) мебошанд.

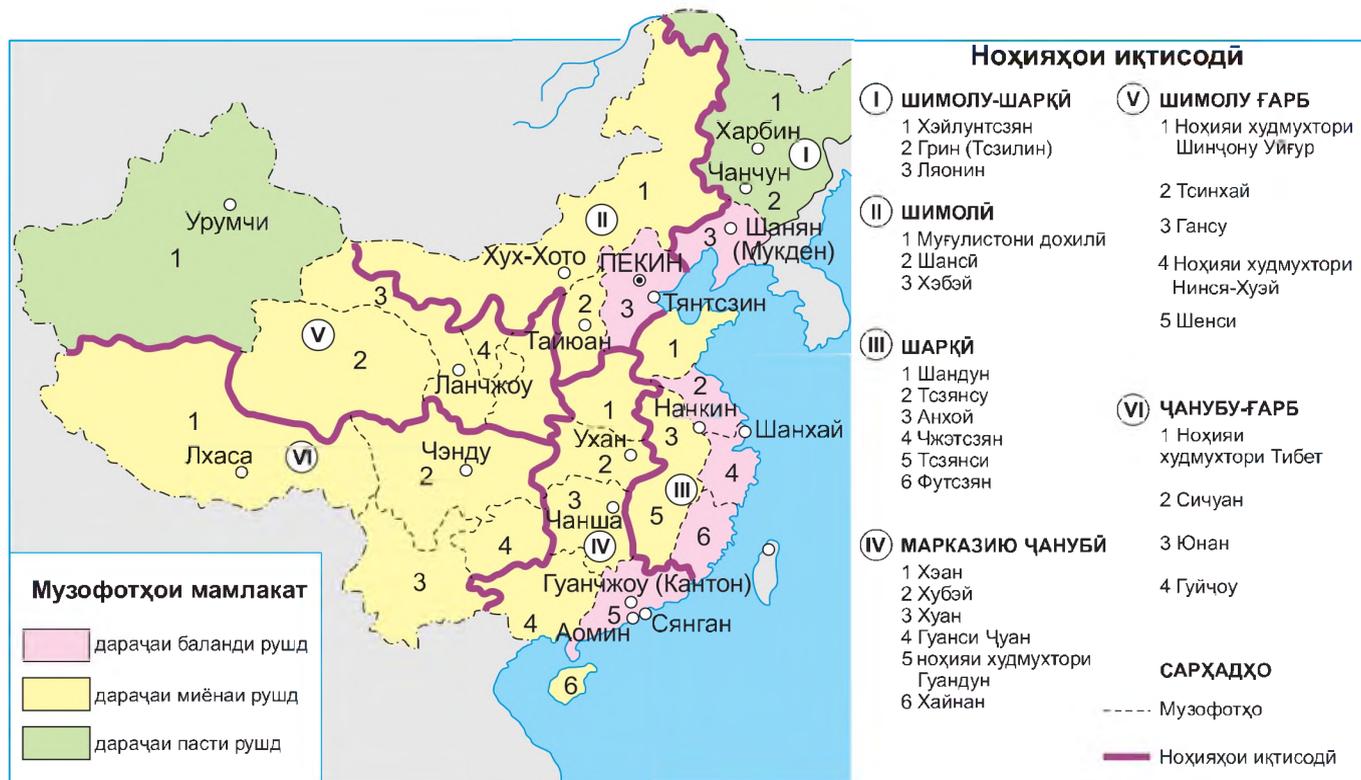
Саноати металлургияи рангаи Чин дар солҳои охир рушд карда, ба истеҳсоли алюмин, мис, сурб, руҳ, қалъагӣ, нукра, висмут ва дигар металлҳо равона карда шудааст. Ин корхонаҳо дар қисми шимолу шарқии мамлакат дар маҳалли истеҳсолоти барқталаб ва сӯзишвории баландсифат ҷойгир шудаанд.

Географияи саноати мошинсозии Чин. Саноати мошинсозии Чин яке аз соҳаҳои тараққикардаи саноати вазнин ба шумор меравад. Кишвар дар истеҳсоли мошин ва таҷҳизоти кӯҳӣ, тракторҳо, автомобил, саноати электроника ҷойи аввалро ишғол кардааст. Корхонаҳои саноати вазнин ба базаҳои ашёи хом наздик ҷойгир карда шудаанд. Соҳаҳои истеҳсоли таҷҳизоти саноати маъдани металлургияи кӯҳӣ, роҳи оҳан, дастгоҳҳо, таҷҳизоти электрикӣ, воситаи нақлиёт, мошинҳои хоҷагии қишлоқ дар ноҳияҳои иқтисодии Шимолу Шарқ, дар марказҳои Шэнянь, Нангу, Харбин, Лоянь, Далянь ҷойгир шудаанд. Дар асоси ашёи хоми саноати нафтӣ газ, ҷангал ва дигар партовҳои саноатӣ соҳаҳои саноати химияи пешрафта рушд меёбад, ки он инчунин ба соҳаҳои саноати сабук ва ҳӯрокворӣ замина гузоштааст.

Географияи кишоварзӣ. Вобаста ба зиёдшавии аҳолии мамлакат ин соҳаи қадима босуръат рушд меёбад, то ки талаботи аҳолиро бо маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ таъмин карда тавонад.

Чин бузургтарин истеҳсолкунандаи галла, пахта, зироати полезӣ ва тамоқу буда, аз ҷиҳати саршумори ҳук, асп, паранда низ дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад.

Дар соҳаи кишоварзӣ қисми зиёди аҳолии қобили қор фаъолият доранд. Ҳамвории Бузурги Чин дар истеҳсоли аксари зироатҳо дар мамлакат ҷойи аввалро ишғол мекунад. Пахтаро дар водии дарёҳои

Расми 5. Ноҳияҳои иқтисодии Чин

Хуанхе ва Янсзи парвариш мекунад. Дар доманакӯхҳои чанубу шарқӣ ва шарқии мамлакат яке аз зироатҳои нодирӣ ҷаҳон – ҷой парвариш мекунад. Чин аз ҷиҳати истеҳсоли он дар дунё ҷойи намоёнро ишғол кардааст. Мавзеи Сичуан, ки бо кӯҳҳо ихота шудааст, маркази асосии парвариши зироатҳои субтропикии Чин ба шумор меравад. Ин мавзеёро чинӣҳо мавзеи ҳамешасабзи кишвар ном мебаранд. Он аз рӯйи хусусиятҳои табиӣ аз дигар музофотҳои Чин фарқ дорад ва макони шиликорӣ, парвариши найшакар, меваҳои тропикию субтропикии мамлакат ба шумор меравад.

Дар минтақаҳои дашт, биёбону нимбиёбонҳои шимолӣ чанубӣ ва Муғулистони дохилӣ аҳоли ба парвариш ва нигоҳубини ҷорво машғул аст. Паҳнкӯҳи васеи Тибет ба ҷорводорӣ ҷароғоҳӣ махсус гардонида шудааст.

Географияи нақлиёт. Дар Чин қариб ҳамаи намуди нақлиёт босуръат тараққӣ мекунад ва пешрафти иқтисодӣ мамлакат ба рушди он алоқаманд мебошад. Шабакаи роҳҳои оҳан тамоми қисматҳои шарқии кишварро фаро гирифтааст ва қариб ҳамаи музофотҳои сараҳолӣ ва тараққиқардаи саноатиро бо ҳам пайваст мекунад. Маркази бузурги шабакаи роҳи оҳан шаҳри Пекин аст, ки ниҳоят тараққӣ карда, ба бандарҳои баҳрӣ ва марказҳои саноатӣ, мавзеҳои Паси Байкал ва наздибаҳрии Русия, роҳи оҳани Муғулистон ва Ветнам пайваст аст.

Мутобиқи нақшаи давлат то соли 2020 дар ин сарзамин 1500 фурудгоҳи иловагӣ сохта мешавад, ки дар байни онҳо бандарҳои ҳавоии Шанхай, Пекин, Чуанчжоу, Урумчи дар ҷойи аввал меистанд. Чин алоқаҳои иқтисодӣ худро бо тамоми давлатҳои ҷаҳон мунтазам густариш медиҳад.

Алоқаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии Чин бо Тоҷикистон сол аз сол мустақкам мешавад. Роҳҳо, иншооти саноатӣ, неругоҳҳо, корхонаҳои хурду калон, системаҳои барқтаъминкунии Тоҷикистон, ки бо ёрии Ҷумҳурии Мардумии Чин сохта шудаанд, шоҳиди ин гуфта мебошанд.

Чин ба яке аз кишварҳои нуриқтисодӣ саноатӣ аграрӣ табдил ёфт ва аз ҷиҳати баъзе нишондиҳандаҳо бо ИМА рақобат мекунад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Чин – кишвари сараҳолӣ дунё; Ҷамъурии Бузурги Чин – бузургтарин истеҳсолкунандаи ғалла, пахта, зироатҳои ползӣ, тамоку ва саршумори хук, асп, паранда.

Савол ва сунориш.

1. Бо истифодаи харита хусусияти хоси ҷойгиришавии иқтисодӣ-географии Чинро муайян кунед.

Ибро ман медонам.

1. Харитаҳои табиӣ ва иқтисодиёро истифода бурда ноҳияҳои кишоварзӣ ва саноати мамлакатро муайян кунед.
2. Аҳамияти геополитикӣ ва иқтисодии ҳамсарҳадии Тоҷикистон бо Чин дар чист?
3. Хусусиятҳои хоси аҳолии Чин кадомҳоянд?
4. Дараҷаи баланди афзоиши аҳоли барои Чин кадом мушкилотро пеш меорад?
5. Сабабҳои бо суръати баланд рушд ёфтани иқтисодиёти Чин кадомҳоянд?

Ҷавоби дурустро интихоб кунед:

1. Чин аз ҷиҳати аксар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар дунё пешсаф аст.
2. Дар Чин танҳо саноати маъдани қўқӣ ва сабук рушд ёфтааст.
3. Дар Чин ҷаҳиши босуръати иқтисодиёт дида мешавад.
4. Чин равияи иқтисодии аграриро истеҳсоли ашӯи хом дорад.
7. Чин дар самти рушди иқтисодию иҷтимоӣ дастовардҳои бузургро соҳиб шудааст, аммо аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои асосӣ ба сари ҳар як нафар аҳоли аз аксар давлатҳои мутараққӣ қафо мондааст.

Мувофиқатро нишон бидиҳед:

- 1). Аомин (Макао); 2) Шанхай, Харбин; 3) Ухан, Баотоу; 4) Лоян, Чанчун.
А) шаҳри миллионер; Б) маркази металлургияи сиёҳ; В) мустамликаи собиқи Португалия; Г) маркази мошинсозӣ.

Ибро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ сарҳади давлатӣ, пойтахт, инчунин калонтарин ноҳияҳои саноати Чинро тасвир кунед.
2. Дар асоси матни китоб, атлас ва харита, маводи иловагӣ – варақаи бозиди (визитка) Чинро тартиб диҳед.

Оё медонед?

1. Коғазӣ хочатхонаро соли 1300 дар Чин ихтироъ кардаанд. Онро танҳо азъои хонаводаи император истифода мебуданд.
2. Нақшаи «Як фарзанд» дар Чин сабаби марги духтарони навзод шуд ва ин кишварро ба сатҳи нобаробарии ҷинсӣ расонд. Имрӯз дар Чин шумораи духтарҳо нисбат ба писарҳо 32 млн кам аст, ки дар оянда миллионҳо нафар мардҳо ҳамсари худро ёфта наметавонанд.
3. Канали Гранди Чин (Спинас Гранд Канал) – қадимтарин ва дарозтарин канали ҷаҳон мебошад, ки тӯли он ба 1795 км мерасад. Қад-қад соҳили он 24 калъа ва 60 пул сохта шудааст.
4. Соли 25-уми то мелод дар Чин пулҳои овезон сохта шуданд, ки дар Аврупо чунин конструксиёро 1800 сол пас истифода карданд.

5. Куллаи баландтарини дунё (8848 м) ба номи муҳаққиқи англис Чорч Эверест, ки геодезисти асосии Ҳиндустон буд, гузошта шудааст. Чиниҳо куллаи Эверестро Чомолунгма меноманд, ки дар забони чинӣ «Модархудои Замин» тарҷума мешавад.

***Хулоса.** Иқтисодори бузурги сарватҳои табиӣ ва захираҳои корӣ, натиҷаи ислоҳоти иқтисодӣ, вазъи ороми сиёсӣ боиси рушди босуръати иқтисоди Чин ва вусъати соҳаҳои хоҷагии мамлакат шуд. Аммо дараҷаи суръати тараққиёти sanoату кишоварзӣ ва мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҳама минтақаҳои мамлакат баробар нест.*

§2.3 РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ БЕ МАНБАЪҲОИ БУЗУРГИ САРВАТҲОИ ТАБИӢ

*«Муъҷизаи иқтисодиёт»-и ин мамлакат чӣ гуна ба вуҷуд омад?
Қадам ноҳияро «Дили sanoатӣ»-и мамлакат меноманд?*

Мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ. Чопон кишвари тулӯи Офтоб дар чор қазираи бузург (Хоккайдо, Хонсю, Сикоку, Кюсю) ва қариб 4 ҳазор қазираи хурд ҷойгир шудааст, ки онро аз ғарб баҳри Чопон ва аз шарқ укёнуси Ором ихота кардаанд. Ин мавқеи географӣ аз як тараф барои рушди доимӣ, алоқаҳои дохилӣ ва берунии мамлакат мусоидат кунад, аз ҷониби дигар ин қазираҳо дар минтақаи сейсмикӣ (серзилзила) ва сари роҳи ҳаракати тўфону гирдбодхое, ки моҳҳои июл-август мевазанд, ҷойгиранд. Заминҷунбӣ ва тўфонҳо барои аҳолии мамлакат фалокат ва хисороти зиёди иқтисодӣ меоранд.

Пастихо 15% қаламрави қазираҳоро дар бар мегиранд. Аз ҳама пастии калонтарин Канто қад-қади соҳили халиҷи Токио тӯл кашидааст. Чопон маъданҳои зеризаминии кам дорад.

Қариб 2/3 ҳиссаи қаламрави Чопонро бешазор ишғол кардааст, ки он аҳамияти бузург дорад. Дар ин кишвар дарёҳо хеле зиёданд, вале аз сабаби кӯтоҳ будани тўлашон имконияти киштигардӣ надоранд, аммо онҳо манбаи гидроэнергетикӣ ва обёрӣ мебошанд. Баҳрхое, ки Чопонро ихота кардаанд, фаунаи бой доранд.

Чопон – давлати қазиравӣ дар минтақаи сейсмикӣ ва тўфону гирдбодҳо воқеъ шуда, бо сарватҳои маъданӣ худашро таъмин карда наметавонад.

Географияи аҳоли. Чопон кишварест, ки 99,9% аҳолии онро чопониҳо ташкил медиҳанд, аз ин рӯ онро мамлақати якмиллата мешуморанд. Ғайр аз мардуми таҳҷой шумораи ками чиниҳо,

корягиҳо ва дар ҷазираи Хоккайдо қариб 20 ҳазор нафар мардуми бумӣ – айнҳо сукунат мекунад. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 350 нафарро ташкил медиҳад, аммо дар воқеъ ин нишондиҳанда зиёдтар аст, дар 1 км² 2300 нафар ва дар ноҳияҳои саноатӣ ба 10000 нафар мерасад.

Барои Ҷопон дараҷаи баланди урбанизатсия хос аст, 80%-и аҳоли дар шаҳрҳо маскун шудаанд.

Аксарияти аҳоли дар соҳилҳои уқёнуси Ором, дар ҳудуди бузургтарин мегаполис – Токайдо, ки аз халиҷи Токио то халиҷи Осако дар масофаи 600 км тӯл кашидааст, маскун шудаанд. Токайдо ҳамагӣ 20% қаламрави кишварро ташкил медиҳад. Дар ин ҷо аз нисф зиёди аҳоли ҷойгир шудааст. Зиёда аз 80% аҳоли дар ҳамвориҳо зиндагӣ мекунад.

Ҷопон дар ҷаҳон аз ҷиҳати дарозумрии аҳоли ҷойи намоёнро ишғол мекунад (мардҳо 80 сол ва занҳо 85 сол). Аз тарафи дигар ба мамлакат дараҷаи пасти таваллуд хос аст, ки ин боиси пиршавии миллат шудааст.

Ҷопон мамлакати моноэтники (якмиллата) бо дараҷаи баланди зичӣ ва шумораи зиёди аҳолии шаҳр мебошад, ки аксарияти он дар ҳудуди мегаполиси Токайдо зиндагӣ мекунад.

Ҳоло Ҷопон дар яқҷоягӣ бо ИМА ва кишварҳои Аврупои Ғарбӣ дар пешрафти иқтисодии ҷаҳон мавқеи асосиро ишғол мекунад.

Расми 6. Токио яке аз бузургтарин шаҳрҳои ҷаҳон аст.

Чопон ба ҷаҳониён нишон дод, ки чӣ гуна муттаҳидии халқи он пас аз ҷанд даҳсолаи баъд аз ҷанг боиси дастовардҳои бузурги илмию техникаӣ шуд. Интихоби стратегияи рушди иқтисодӣ, аз худ кардани донишҳои амиқи илмию техникаӣ, ихтироъкорӣ аз кишварҳои Ғарб, маблағгузори кам ба соҳаи ҳарбӣ, заҳмати софдилонаю пурмаҳсул (ҳафтаи кории тӯлонӣ нисбат ба кишварҳои Ғарб) нақши худро бозиданд ва ин кишварро ба як давлати намунавии дорои иқтисоди рушдёрфта мубаддал карданд.

Яке аз муҳимтарин соҳаҳои пешрафта дар иқтисодиёти кишвар дар даҳсолаи охир соҳаи хидматрасонӣ мебошад, ки ҳиссаи он дар ММД 60%-ро ташкил мекунад. Аз сабаби он ки кишвар аз сарватҳои маъданӣ бой нест, дар истеҳсоли саноатӣ бештар ба соҳаҳои илмталаб рӯй овардааст (истеҳсоли робот, технологияи электронӣ, манипуляторҳо, радиоэлектроника ва ғайра). Дар ин кишвар ба тадқиқоти фундаменталӣ ва ташкил кардани технополис диққати асосӣ дода мешавад.

Дар Чопон *саноати* неруи атомӣ рушд ёфтааст, зиёда аз 40 неругоҳи барқӣ бо неруи атомӣ бунёд шудааст, ки дорои технологияи баланди бехатарӣ мебошанд. Ин нишондод аз маҳорат ва истеъдоди баланди чопониҳо шаҳодат медиҳад, вале соли 2013 дар натиҷаи заминларза дар неругоҳи атомии Фузумама фалокати калон ба амал омад, ки боиси фочиаи бузург шуд.

Саноати Чопон дар заминаи ашӯи хомӣ воридотӣ инкишоф меёбад.

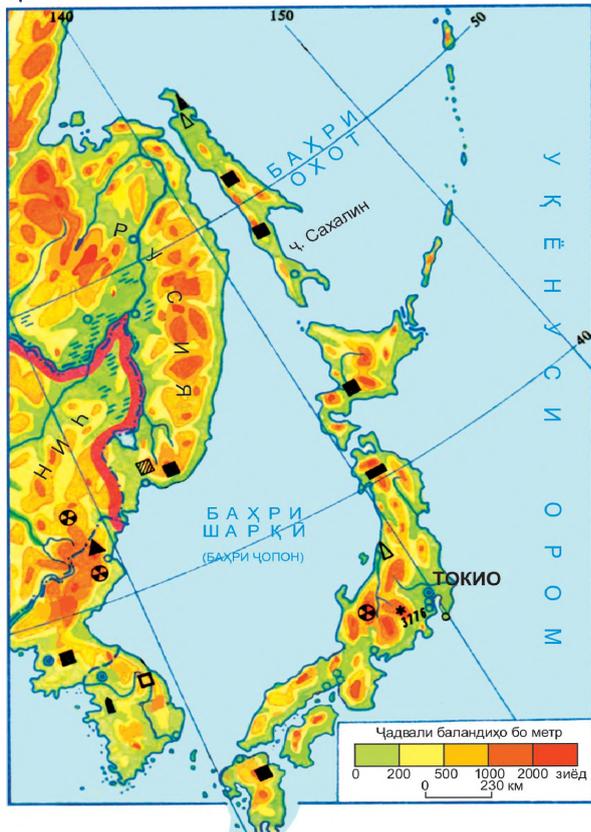
Дар таркиби саноати Чопон соҳаи мошинсозӣ мавқеи асосиро нишол мекунад ва агар аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҷаҳон пас аз ИМА ҷойи дуюмро гирад, пас аз ҷиҳати содироти ин маҳсулот дар дунё дар ҷойи аввал меистад.

Чопон дар ҷаҳон яке аз истеҳсолкунандаҳои асосии пӯлод, автомобил (ширкатҳои «Тойота», «Ниссан», «Хонда», «Митсубиси»), радиотехникаи маишӣ, робот, техникаи электронӣ, киштӣ ва ғайра буда, марказҳои бузургтарини саноатии он шаҳрҳои Иокогама, Осака, Кабе, Токио, Кавасаки, Ниигата мебошанд.

Дар Чопон соҳаҳои автомобилсозӣ, киштисозӣ, робототехника, электротехника соҳаҳои маҳсусгардидаи байналмилалӣ мебошанд.

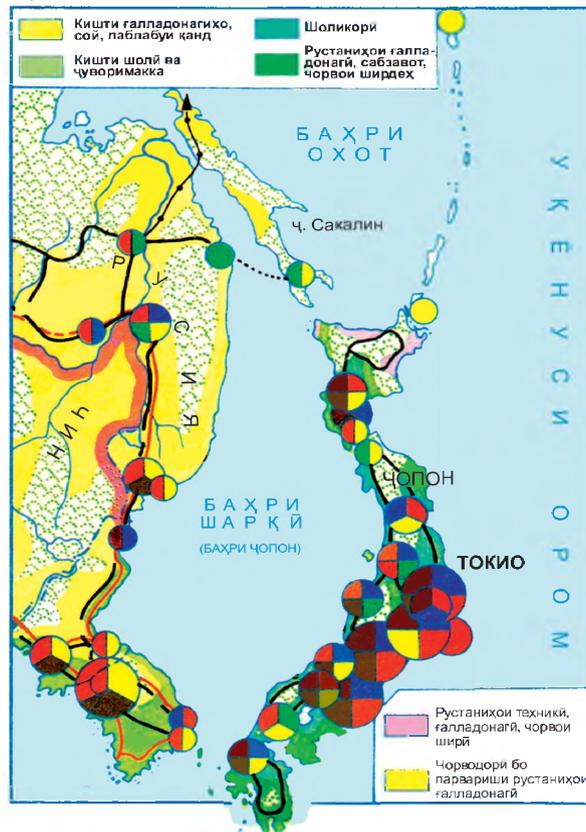
Бо вуҷуди маҳдуд будани заминҳои кишоварзӣ, дастовардҳои Чопон дар ин соҳа бузурганд. Заминҳои кишт ҳамагӣ 14% масоҳати мамлакатро ташкил медиҳанд, аммо зироаткорони мамлакат дар як

ЧОПОН

Расми 7. Харитаи табиии Чопон

ЧОПОН

Расми 8. Харитаи иқтисодии Чопон

сол ду-се ҳосил мерӯёнд. Нишондиҳандаҳои соҳаи кишоварзии Ҷопон аз давлатҳои Аврупои Ғарбӣ қафо нест, он ҳатто аз ҳисоби даромадноки аз 1 га замини кишт дар ҷаҳон яке аз мамлакатҳои пешсаф ба ҳисоб меравад.

Дар соҳаи кишоварзӣ зироаткорӣ асосӣ ба шумор меравад.

Дар соҳаи зироаткории ин кишвар ҷойи аввалро шоликори ишғол мекунад, вале гандум, лӯбиё ва сабзавот низ парвариш карда мешаванд. Дар чорводорӣ соҳаҳои хукпарварӣ ва парандапарварӣ (бройлер) босуръат инкишоф меёбад. Дар таркиби хӯроки ҷопониҳо ҳамчун анъана моҳӣ ва маҳсулоти баҳрӣ нақши муҳим мебозад. Ҷопон яке аз калонтарин воридкунандаҳои маҳсулоти кишоварзӣ, хусусан галла ва дигар маҳсулоти ғизоӣ мебошад.

Географияи нақлиёт. Ҷопон кишвари дорои нақлиёти пуриқтидор аст. Ин мамлакат аз ҷиҳати паркҳои автомобилӣ дар дунё пас аз ИМА дар ҷойи дуюм аст, вале аз ҷиҳати зичии роҳҳо дар ҷойи аввал қарор гирифтааст.

Дар боркашонӣ ва мусофиркашонӣ нақши асосиро нақлиёти баландсуръати автомобилӣ ва роҳи оҳан ишғол мекунад. Ҷопон ҳамчун кишвари абарқудрати дорои нақлиёти баҳрӣ қариб тамоми алоқаҳои берунии худро тавассути ин намуди нақлиёт амалӣ мегардонад. Дар ин мамлакат зиёда аз 100 бандари ҳозиразамон мавҷуд аст ва Кобе яке аз бузургтарин бандарҳои ҷаҳон мебошад. Иншооти бузурги дигаре, ки мояи ифтихори Ҷопон мебошад, нақби зеробӣ аст. Он 54 км дарозӣ дошта, дар чуқурии 100 м дар зери гулугоҳи Сангар сохта шудааст ва ҷазираҳои Хонсю ва Хоккайдоро бо ҳам мепайвандад.

Дар охири асри XX ва аввали асри XXI иқтисодиёти кишвар дар ҳама ҷабҳа ба комёбиҳои назаррас ноил шуд.

Ҷопон яке аз кишварҳои бузурги бо қарз (кредит) таъминкунандаи давлатҳои дигар мебошад (сармояи қарзи берунаи он беш аз 2 трлн долларро ташкил додааст). Тавозун (баланс)-и савдои он бо дараҷаи баланди ҳаҷми содирот бар воридот фарқ мекунад. Ҳиссаи мамлакат дар истеҳсолоти саноатии ҷаҳон 7%-ро ташкил медиҳад.

Ҷопон дар рушди иқтисоди миллӣ дар муҳлати кӯтоҳ ба пешрафти бузурги илму техника расид ва дар ҷаҳон мавқеи асосиро соҳиб шуд.

Географияи тафвутҳои дохилӣ. Ҷопон, бо вучуди он ки масоҳати начандон калон дорад, дорои тафвутҳои табиӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аст. Қисми шарқии ноҳияи Хонсюи Марказӣ аз ҷиҳати

зичии аҳоли, дараҷаи урбанизатсия, консентратсияи соҳаҳои муҳимми саноат дар мамлакат мавқеи асосиро ишғол мекунад.

Ҳатти агломератсияи саноатири, ки аз халиҷи Токио воқеъ дар шимоли мамлакат то халиҷи Осака воқеъ дар ҷануб тӯл мекашад, минтақаи саноатии соҳили уқёнуси Ором меноманд. Дар ин ноҳия 2/3 ҳиссаи аҳолии кишвар зиндагӣ мекунад. Соҳаҳои муҳимтарини саноат (70% электроэнергетика, 80% металлургияи сиёҳ, зиёда аз 80% саноати маснуотбарор) ва дигар корхонаҳои саноатӣ дар ҳамин ноҳия ҷойгир шудаанд. Мегаполиси машҳури Токайдоро «Сегонаи бузург», агломератсияҳои шаҳрии **Кейхин** (Токио – Иокогама), **Хансин** (Осака – Киото-Кобе), **Тюкё** (Нагая ва атрофи шаҳр) ва дигар шаҳрчаҳои хурди тобеи онҳо ташкил медиҳанд.

Қисми ҷанубии Хонсю ва шимолии ҷазираи Кюсю аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ ва дараҷаи консентратсияи истехсолот баъди ноҳияи Хонсюи Марказӣ дар ҷойи дуюм меистанд. Дар ин ҷо агломератсияи бузурги саноатии Китакою (Кюсюи Шимоли) ҷойгир аст.

Ноҳияҳои нисбатан суст рушдфтои мамлакат – Кюсюи Ҷанубӣ, Сикоку ва Хоккайдо мебошанд. Онҳо аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ аз ду ноҳияи пештара қафо мемонанд.

Проблемаи афзоиши аз меъёр зиёди аҳоли ва консентратсияи саноат дар ҳудуди минтақаи уқёнуси Ором, хусусан ноҳияи Токио-Иокогама кайҳост, ки ҷомеаи Чопонро ба ташвиш овардааст, зеро бо вучуди сармоягузорӣ ва ҷорабиниҳои зиёд дар самти ҳифзи муҳити зист, вазъи экологии ин мегаполиси бузург ҳеҷ беҳбуд наёфтааст. Дар Токио, Иокогама, Нагос, Осака, Коба, ки корхонаҳои бузурги саноатӣ ва шумораи зиёди аҳоли ҷамъ шудаанд, сокинони онҳо аз неъматҳои табиӣ ба монанди ҳавои тоза ва оби нӯшоқӣ танқисӣ мекашанд.

Тафовутҳои дохилӣ дар мамлакат ниҳоят воқеӣ мебошанд. Аз ҷиҳати дараҷаи рушди ҳоҷагӣ минтақаи саноатии соҳили уқёнуси Ором аз минтақаи ҷанубии Хонсю, қисми шимолии Кюсю, Сикоку ва Хоккайдо бо нуррагӣ фарқ мекунад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Ҷопон кишвари ҷазиравии якмиллата, дорои иқтисоди дар асоси технологияи илмталаб рушдфто, минтақаи саноатии уқёнуси Ором мебошад.

Савол ва ҷупориш.

1. Барои ҷӣ Чопонро мамлақати якмиллата меноманд?

Ибро ман медонам.

2. Шароити табиӣ чӣ гуна ба рушди саноат ва кишоварзии Чопон таъсир мерасонад?
3. Сабабҳои бо суръати баланд рушд ёфтани иқтисодии Чопон баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон кадомҳоянд?
4. Дарозумрии аҳолии Чопон ба чӣ вобаста аст?
5. Инқилоби илмию техникӣ ба сохтор ва ҷойгиршавии саноати Чопон чӣ гуна таъсир расонд?
6. Дар таркиби кишоварзии кишвар кадом соҳа бартарӣ дорад?

Ибро ман метавонам.

1. Дар харитани контурӣ марказҳои асосии саноати Чопонро тасвир кунед. Мегалополиси Токайдоро таҳлил кунед.
2. Нишондиҳандаи «ҷадвали муқоисавии нақши соҳаи саноату кишоварзӣ дар истеҳсоли маводи гизой»-ро таҳлил кунед. Хулосаҳои шумо дар бораи нишондиҳандаҳои нақша чӣ гуна аст?

Оё медонед?

1. Дар Чопон соли таҳсил аз якуми апрел оғоз мешавад.
2. Токио аз ҳама бехатартарин шаҳри дунё ҳисоб меёбад. Дар ин ҷо ҳатто кӯдаки шашсола метавонад бемалол аз нақлиёти чамбиятӣ истифода барад.
3. Дар қаламрави Чопон 17 вулкони амалкунанда вучуд дорад.
4. Кӯчаҳои Чопон номгузори нашудаанд.
5. Чой нӯшокии дӯстдоштаи чопониҳо мебошад. Онро пас аз ҳар як ғизо истеъмол мекунад.
6. Дар Чопон мевачот хеле қимат аст. Масалан нархи як дона себ ба 2 доллар баробар аст.

Хулоса. Суръати баланди рушд баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ва нишондодҳои иқтисодии истеҳсоли заминаи «муъҷизаи иқтисодии» Чопон шуд. Хоҷагии мамлакат дар самти истеҳсолоти илмталаб ва соҳаҳои хидматрасонӣ тараққӣ ёфт. Дар пеишафти мамлакат минтақаи уқёнуси Ором ва ноҳияи Канто, ки пойтахти мамлакат шаҳри Токио дар ҳудуди он ҷойгир шудааст, нақши асосӣ мебозад.

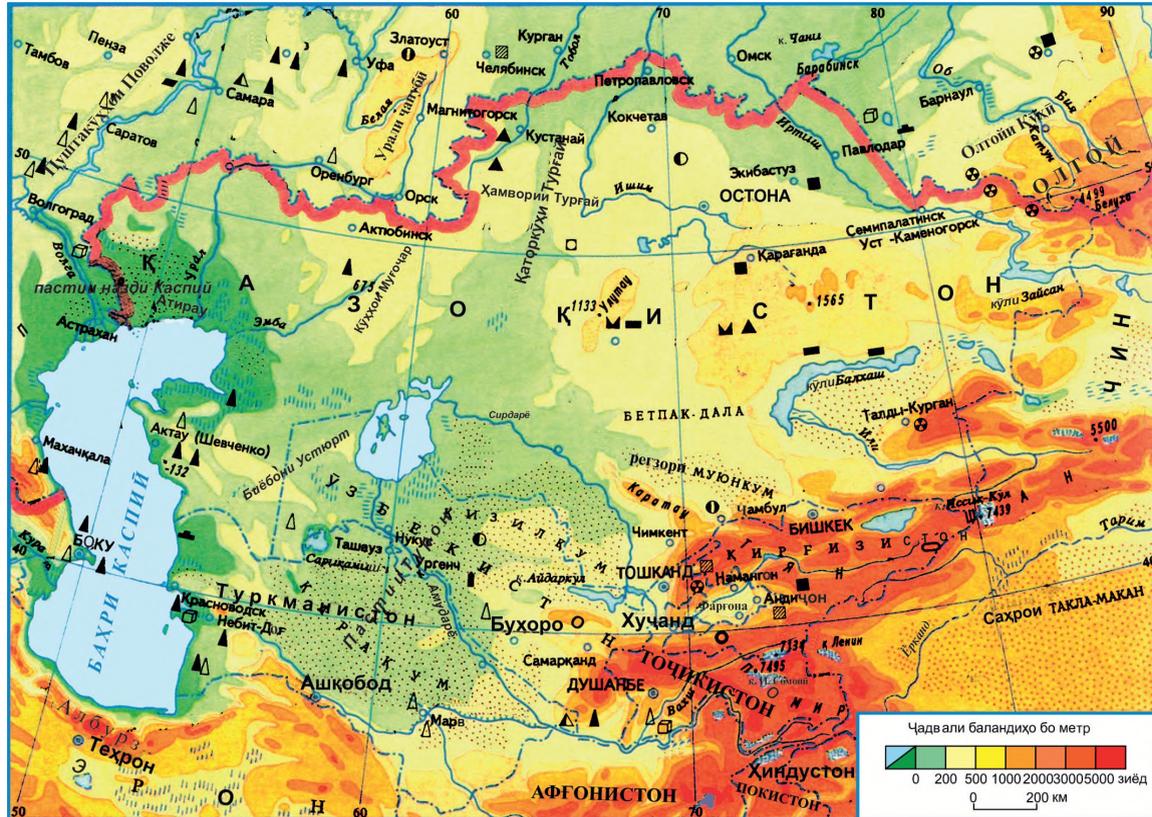
§2.4 ГЕОГРАФИЯИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Минтақаи Осиеи Марказӣ бо кадом хусусиятҳои худ аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад? Давлатҳои минтақа аз рӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ чӣ қадар фарқ доранд? Оё аз ҷиҳати шароит ва сарватҳои табиӣ ҳамаи ин давлатҳо яқхелаанд? Тафовутҳои берунӣ дохилии онҳоро шарҳ диҳед.

Ба минтақаи Осиеи Марказӣ ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон дохил мешаванд, ки бисёр умумиятҳои фарҳангии таърихӣ доранд. Ҳамаи ин давлатҳо ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ буда, баъди пош хӯрдани он истиқлолияти худро эълон карданд. Қисме аз ин давлатҳо таърихи бою қадима доранд. Мардуми таҳҷоии ин зерминтақа борҳо бо аҷнабиёни юнониву араб, турку муғул мубориза бурдаанд, то истиқлолият ва фарҳанги бою ғании худро ҳифз кардаанд. Халку миллатҳои ғайрибумии ин сарзамин дар таърихи тулонӣ фарҳанг, урфу одат ва анъанаҳои миллии халқҳои муқимирано қабул карда, ба ҳам дӯстона зиндагӣ мекунад. То замони шӯравӣ дар натиҷаи задухӯрдҳои дохилии сарҳади давлатии онҳо борҳо дигар шудааст.

Ҳудуди Осиеи Марказӣ аз баҳри Каспий дар ғарб то сарҳади Чин дар шарқ, аз ҳамвори Сибири Ғарбӣ дар шимол то сарҳади Афғонистон ва Эрон дар ҷануб тӯл кашидааст. Табиати зерминтақа хусусиятҳои ба худ хос дорад. Дар ин ҷо баландтарин системаи қаторкӯҳҳо ба монанди Тиеншон (қуллаи Ғалаба – 7439 м), Помир (қуллаи Исмоили Сомонӣ – 7495 м), ҳамвориҳои васеъ ба монанди пасти Тӯрон, дар шимолу шарқ биёбонҳои Қизилқум ва Қароқум, дар шимол пуштакӯҳҳои Турғай ва қатортеппаҳои Қазоқ чойгиранд, ки онҳо дар қисми ҷанубу ғарбӣ ба ҳамвори нисбатан баланди биёбони Бетпак-Дала мубаддал мешаванд. Қаламрави баъзе давлатҳо қариб пурра дар ҳамворӣ (Туркменистон ва қисман Қазоқистону Ўзбекистон) ва гурӯҳи дигари онҳо дар ноҳияҳои кӯҳӣ (Тоҷикистон, Қирғизистон) чойгир шудаанд. Мавҷудияти кӯҳу биёбон ба табиат ва фаъолияти хочагидорӣ одамон таъсири гуногун расондааст. Аз нигоҳи хусусиятҳои умумии табиӣ-географӣ иқлими минтақа иқлими континенталии хушк аст. Қариб тамоми маҳалҳои аҳолинишини он аз Укёноси ҷаҳонӣ дар масофаи зиёда аз 1500 км дур чойгир шудааст.

Танҳо Қазоқистони Ғарбиро метавон ба минтақаҳои наздибахрӣ ворид кард, зеро он аз баҳри Азов, ки баҳри дохилии укёнусӣ (Атлантик) ҳисоб меёбад, дар масофаи қариб 600 км дур чойгир аст. Дар шимол минтақа релефи ноҳия ҳамвор ва барои ворид шудани ҳавои сард аз қисми шимол мусоид аст. Дар ҷануб минтақаро кӯҳҳои баланд ихота кардаанд ва ба воридшавии ҳавои гарм монеа эҷод мекунад.

Расми 9. Осиёи Марказӣ (харитаи табиӣ)

Намнокии анбӯхи ҳавое, ки аз шимол ба ин ҷо ворид мешавад, кам буда, дар як сол 100-300 мм-ро ташкил медиҳад. Он бештар ба минтақаҳои биёбонии ҷумҳуриҳои Туркманистон ва Ёзбекистон дахл дорад. Дар баъзе нишебиҳо рутубат то 1000 мм дар як сол мерасад (Қазокистони Шарқӣ, каторкӯҳҳои Ҷунгар, Ҳисор, Угам, Фарғона).

Вобаста ба ҷойгиршавии зерминтақа дар маркази материки Авруосиё системаи дарёҳои онро ба ҳавзаи обҳои дохилӣ (ғайр аз ноҳияҳои шимолӣ ва шимолу шарқӣ) ворид мекунад. Дар ғарб аксарияти дарёҳо ба баҳри Каспий ва калонтарин дарёҳои Осиёи Миёна – Ому, Сир ба баҳри Арал ва дарёҳои ҷанубу ғарбӣ ба кӯли Балхаш мерезанд. Қисми дигари дарёҳои минтақа резишгоҳ надоранд, дар регзорҳо нопадид мешаванд. Дарёҳои асосӣ – Ому, Сир, Или, Иртиш ва кӯлҳои калонтарин Арал, Балхаш, Иссиқкӯл, Зайсан, Алокӯл, Ҳайдаркӯл, Қарокӯл ва Сарикамиш мебошанд.

Олами хок, набототу ҳайвонот дар асоси қонуниятҳои минтақаи амудӣ ва уфуқӣ паҳн шудаанд. Минтақаи бешадаштро минтақаи дашти хушк, нимбиёбонҳо ва биёбонҳои минтақаи муътадил иваз мекунад. Дар ноҳияҳои кӯҳӣ ивазшавии минтақаҳо аз минтақаи наздибиёбону нимбиёбонҳо оғоз шуда, минтақаҳои алпӣ ё пирях вобаста ба баландии кӯҳҳо ба охир мерасад. Аз ҳамин сабаб дар Қазокистон ва Қирғизистон даштҳои марғзорро дар баландиҳои аз 200 то 2000 м вохӯрдан мумкин аст. Дар ҳамвориҳо бештар рустаниҳои минтақаи биёбон ва нимбиёбон, дар доманакӯҳҳо ва кӯҳҳо арча, дарахтони сӯзанбарг, дар водии дарёҳо туғайзор, дар баландиҳои 2800-3400 м марғзорҳои алпӣ ва субалпӣ мерӯянд. Дар баландии 3600-4000 м сахроҳои баландкӯҳ ва пиряхҳо воқеъ шудаанд.

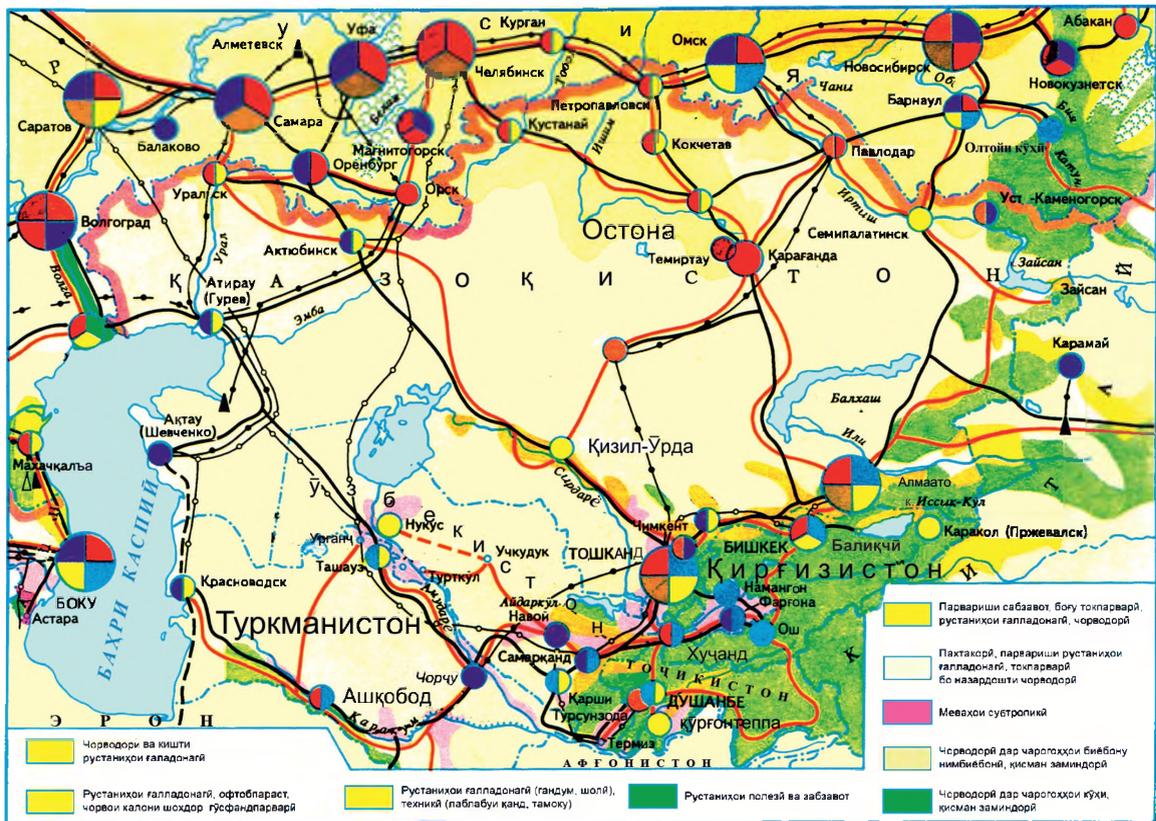
Дар қаламрави Осиёи Марказӣ дар масоҳати 5,2 млн км² зиёда аз 60 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунад. Миллату халқиятҳои, ки дар ин минтақа маскун шудаанд, бо хусусиятҳои таърихӣ, этникӣ, урфу одат ва анъанаҳо бо ҳамдигар наздик мебошанд ва тарзи зиндагии монанд доранд, вале то замони ҳокимияти Шӯравӣ ғайр аз тоҷикону ўзбекони водинишин, аксарияти халқҳои ин минтақа бо усули кӯчманчигӣ ва нимкӯчманчигӣ зиндагӣ мекарданд. Минбаъд онҳо таҷрибаи заминдориро аз мардуми муқимӣ – тоҷикон, ки таърихан заминдор буданду фарҳанги баланди кишоварзӣ доштанд, омӯхтанд.

Барои минтақа ландшафти гуногун бо сарватҳои бойи табиӣ хос аст, ки ин ба мавқеи географӣ, релеф ва соҳти геологии он вобаста аст. Осиёи Марказӣ аз маъданҳои табиӣ бой аст, хусусан захираҳои нафту газ, ангишт, сулфур, мирабилит (захирааш аҳамияти ҷаҳонӣ дорад), қалбагӣ, волфрам, молибден, сурб, уран, сурма, симоб, руҳ, мис, тилло, нукра, намаки калий, намаки ош, масолеҳи сохтмонӣ (рег, оҳак, гач, мрамор, сангҳои сохтмонӣ ва ғайра) хеле зиёданд.

Дар баробари ин ҳар як ҷумҳурӣ хусусиятҳои хоси ҳудро дорад. Масалан хусусияти фарқкунандаи Қазоқистон дар он аст, ки пайвандгари давлатҳои Осиёи Миёна ва Русия буда, мавқеи байро ишғол кардааст. Ўзбекистон дар минтақа ягона кишварест, ки бо ҳама ҷумҳуриҳои зерминтақа ҳамсарҳад аст ва маркази тамаддуни он шахрҳои қадими тоҷикнишини Бухоро, Самарқанд, Хива ва ғайра мебошанд. Қисми зиёди аҳолии Тоҷикистон дар муқоиса ба дигар кишварҳои минтақа ба гурӯҳи халқҳои эронинаҷод ва забонашон ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупой дохил мешавад. Соқинони Қирғизистон ва Қазоқистон пайрави дини исломанд, аммо дин дар ҳаёти ҷамъиятии онҳо таъсири камтар дорад. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ байни давлатҳои зерминтақа тафовути зиёд ба назар мерасад.

ҚАЗОҚИСТОН. Дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ Қазоқистон мавқеи хос дорад. Иқтисодиёти Қазоқистон дар заминаи мавҷудияти захираҳои зиёди нафт, ангиштсанг, маъдани филиз (метал)-ҳои ранга ва сиёҳ босуръат инкишоф меёбад. Саноати он аз комплекси энергетикӣ-сӯзишворӣ, ки ба он истихроҷ ва коркарди нафт, истихроҷи ангишт, истеҳсоли неруи барқ дар заминаи неругоҳҳои барқи оташӣ ва обӣ дохил мешаванд, иборат аст. Захираҳои асосии ангишт дар ҳавзаҳои Қарағанда, Экибастуз, Турғай ва захираҳои газ дар ғарби ҷумҳурӣ ҷойгиранд. Аз ҷумла ҳавзаи Эмба, Манқишлоқ, Бӯзачӣ, Карачаганак калонтарин қонҳои он мебошанд. Яке аз ҳавзаҳои қалони нафт ҳавзаи Тенгиз аст, ки он имконият медиҳад соле то 50 млн тонна нафт истихроҷ карда шавад. Дар ҷумҳурӣ 3 қорхонаи коркарди нафт дар Атирау, Павлодар ва Чимкент мавҷуд аст. Электроэнергетика дар заминаи неругоҳҳои алавии Ермаков, Қарағанда, Экибастуз-1, Ҷамбул ва неругоҳҳои оби Бухтарма, Чордарё, Капчай, Уст-Каменогорск фаъолият мекунад. Дар нимҷазираи Манқишлоқ неругоҳи барқи атомӣ сохта шудааст, ки неруи он барои тоза кардани оби баҳр истифода бурда мешавад.

Ба қатори муҳимтарин соҳаҳои саноати ин кишвар *металлургияи ранга ва сиёҳ* дохил мешаванд. Metallургияи ранга дар ду ноҳия: марказӣ, ки ба истихроҷ (қонҳои Коундар, Саяк, Ҷезқозған) ва истеҳсоли мис (қомбинатҳои металлургии Балхаш ва Ҷезқозған) махсус гардидааст ва аз ноҳияи полиметаллии шарқӣ ба даст оварда мешавад. Марказҳои асосии он қомбинати руҳи сурби Уст-Каменогорск ва қомбинати металлургии Лениногорск мебошанд. Дар Уст-Каменогорск қалонтарин қорхонаи истеҳсоли сӯзишвории ядрой мавҷуд аст. Дар шаҳри Чимкент қорхонаи истеҳсоли руҳ сохта шудааст. Қорхонаҳои металлургияи сиёҳ дар шаҳри Темиртоғ ва Ақтуба ҷойгир шудаанд.

Расми 10. Харитаи иқтисодии Осиёи Марказӣ

Дар заминаи партовҳои саноати металлургия истеҳсоли нуриҳои маъданӣ, кислотаи сулфат ва ғайра ба роҳ монда шудааст. Саноати нафту химия дар асоси нафти маҳаллӣ кор мекунад.

Корхонаҳои саноати мошинсозии вазнин дар шаҳрҳои Алма-Ато, Уст-Каменогорск, Қарағанда, Атирау, Остона ҷойгир шудаанд. Тракторҳои чархдор дар шаҳри Павлодар истеҳсол карда мешаванд. Истеҳсоли мошинҳои хоҷагии қишлоқ дар шимоли ҷумҳурӣ ривоч ёфтааст.

Дар соҳаҳои кишоварзӣ 1/5 ҳиссаи аҳолии қобили кор банд аст, ки 12% даромади миллиро медиҳад. Шароити гуногуни табиӣ Қазоқистон имконият медиҳад, ки тамоми рустаниҳои минтақаи муътадил дар қаламрави он парвариш карда шаванд. Қисми зиёди заминҳои кишт дар шимоли ҷумҳурӣ ҷойгир шудаанд. Соҳаи асосии он парвариши зироатҳои ғалладона мебошад. Қариб 60% майдонҳои кишоварзиро зироати гандум ва боқимондаи онро ҷав ишғол кардааст. Истеҳсоли солони гандум дар ҷумҳурӣ то 30 млн тонна мерасад. Ғайр аз гандум дар қисми шимолӣ, хусусан дар вилоятҳои Павлодар ва Қазоқистони Шарқӣ офтобпараст низ кишт карда мешавад. Дар қисми ҷанубӣ гандуми тирамоҳӣ, ҷуворимаққа ва дар соҳилҳои Сирдарё шолӣ кишт карда мешавад. Аз рустаниҳои техникӣ дар Қазоқистони Ҷанубӣ пахта, дар вилоятҳои Ҷамбул ва Алма-Ато лаблабуи қанд ва тамоку парвариш карда мешавад. Зироаткорӣ дар ноҳияҳои ҷанубӣ ба обёрӣ эҳтиёҷ дорад. Дар доманакӯҳҳо боғдорӣ ва тоқпарварӣ ба роҳ монда шудааст.

Шароити хуби табиӣ боиси мавҷудияти чарогоҳҳо шудааст. Гӯсфандпарварӣ соҳаи асосии чорводорӣ мебошад, ки дар заминаи хӯроки табиӣ тараққӣ кардааст. Чорвои калони шохдор дар минтақаҳои дашт ва марғзорон, дар қисми шимол ва шарқии ҷумҳурӣ ривоч ёфтааст. Дар Қазоқистон асппарварӣ ва уштурпарварӣ анъанавӣ милли мебошад. Асппарварӣ дар қисми Қазоқистони Марказӣ, уштурпарварӣ дар ноҳияҳои ҷанубӣ ва ғарбӣ ривоч ёфтааст. Хукпарварӣ дар ноҳияҳои ба роҳ монда шудааст, ки аҳолии русзабон зиёд аст. Дар ҷумҳурӣ корхонаҳои коркарди пашм, пӯст ва чарму пойафзол низ бунёд шудаанд. Корхонаҳои равшанкашӣ дар шимоли ҷумҳурӣ, истеҳсоли қанд, тамоку ва коркарди пахта дар ҷануби ҷумҳурӣ ҷойгир шудаанд. Моҳидорӣ ва истеҳсоли консерваи он дар соҳили баҳри Каспий ва дарёи Урал ба роҳ монда шудааст.

ЎЗБЕКИСТОН. Ин давлат дар байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ мавқеи хос дорад. Қаламрави он аз шимолу ғарб ба ҷанубу шарқ дар миёни дарёҳои Ому ва Сир тӯл кашидааст. Ўзбекистон дар минтақаи навъ мавқеи марказиро ишғол кардааст, ки тавассути қаламрави он роҳҳои оҳан ва автомобили минтақа бо ҳам пайваستا шуда, шабакаи

Расми 10. Таркиби саноати Қазоқистон

Расми 11. Таркиби саноати Ўзбекистон

ягонаи нақлиёти онро ташкил мекунад. Ўзбекистон дар ҷануб бо Афғонистон, дар ғарб бо Туркменистон, дар шимол бо Қазоқистон ва дар шарқ бо Тоҷикистону Қирғизистон ҳаммарз мебошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Дурӣ аз уқёнусу баҳрҳо, ҷойгир будан дар маркази минтақа, гуногунии релеф хусусиятҳои табиӣ ин кишварро муайян мекунад. Ўзбекистон яке аз кишварҳои ҳамвори Осиёи Марказӣ мебошад. Дар зери таъсири ин омилҳои табиӣ иқлими шадиди континенталии хушк ташаккул ёфтааст, ки барои қаламрави минтақа хос аст. Ҳарорати ҳаво тобистон дар биёбони Қизилқум гарм ва дар кӯҳҳои атроф нисбатан сард мебошад. Иқлими Ўзбекистон хеле гарм буда, барои равнақи соҳаи пахтакорӣ мусоид аст.

Дар ин сарзамин вобаста ба шароити табиӣ миқдори боришот низ нобаробар аст. Масалан дар ноҳияҳои ҷанубӣ ва гармтарини он Кушка, Тирмиз миқдори боришот то 80 мм, дар шимол ба 100-150 мм мерасад. Дар минтақаҳои кӯҳии Ўзбекистон то 1000 мм боришот мешавад. Аз ҳама ноҳияи сербориши Ўзбекистон водии Фарғона, хусусан доманакӯҳҳои он ба шумор меравад.

Замини Ўзбекистон аз сарватҳои табиӣ, хусусан филизҳои ранга, нодир ва қиматбаҳо (тилло ва уран) бой аст. Аз сарватҳои ғайримаъданӣ ангишт, нафт, газ, графит, намак, бентонит ва фосфорит мавҷуд аст. Конҳои ангишт дар Шарғун ва конҳои газ дар қисми ҷанубӣ – Муборак, Газли, Чорқон; дар қисми ғарбӣ – Наин ва дар Қароқалпоқистон – Шахпахти ҷойгир шудаанд. Дар Олмалиқ маъдани мис мавҷуд аст.

Аҳоли бештар аз ҳисоби афзоиши табиӣ зиёд мешавад, ки ба сари 1000 нафар 22,7 таваллуд рӯст меояд. Қисми асосии аҳоли дар водӣҳои байниқӯҳӣ зиндагӣ мекунад. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 55,3 нафарро ташкил медиҳад. Дар ноҳияҳои кишоварзӣ ин нишондиҳанда дар 1 км² ба 380 нафар баробар аст. Дар минтақаи биёбонӣ аҳолии доимӣ нест. Дарозумрии миёнаи аҳоли: мардҳо – 60,1 сол ва занҳо – 67,5 сол мебошад. Дар Ўзбекистон зиёда аз 120 халқу миллат зиндагӣ мекунад.

Хоҷагии Ўзбекистон бисёрсоха мебошад. Соҳаҳои рушдёфта саноати мошинсозӣ, газу химия, металлургияи ранга, электроэнергетика ба шумор мераванд, ки дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ ташаккул ёфтаанд. Дар Ўзбекистон пахтакорӣ ва саноати вобаста ба он ба соҳаи таҳассусӣ табдил шудааст. Онҳо якҷоя маҷмуи кишоварзӣ саноати мамлақатро ташкил мекунанд. Ин соҳа парваришу коркарди пахта, чигит, истеҳсоли мошинҳои пахтачинӣ, пахтадозакунӣ, таҷҳизоти бофандагӣ, нуриҳои минералӣ, мошинҳои соҳаи кишоварзӣ ва ғайраро муттаҳид кардааст. Дар айни замон Ўзбекистон 60%-и пахтаи кишварҳои ИДМ-ро истеҳсол мекунанд. Пахта асосан дар водии Фарғона, Тошканд, Зарафшон ва Дилварзин кишт карда мешавад ва дар ин минтақа бештар аз 100 корхонаи пахтадозакунӣ мавҷуд аст. Дар заминаи сарватҳои зеризаминӣ саноати металлургияи ранга ташаккул ёфтааст. Калонтарин корхонаи он комбинати металлургии Олмалик ва Зарафшон мебошанд. Дар онҳо истеҳсол ва коркарди мис, рух, сурб, тилло ва ғайра ба роҳ монда шудааст. Дар Бекобод корхонаи азнавгудозӣ ва комбинати металлургияи сиёҳ амал мекунанд. Саноати химия ба таври комплексӣ дар Навой, Тошканд, Чимкент ва ғайра ривож ёфтааст.

Истеҳсоли нафт дар водии Фарғона, Бухоро ва Сурхондарё ба роҳ монда шудааст. Соҳаи гидроэнергетикаи Ўзбекистон низ дар ҳоли тараққиёт мебошад. Калонтари НБО дар дарёи Оҳангарон (Ангрен) сохта шудааст. Дар дарёи Чирчиқ низ як қатор силсиланеругоҳҳо – Чорвоқ, Хочанд, Газакин сохта шудаанд. Дар дарёҳои Ому ва Сир низ НБО бунёд шудаанд. Тамоми корхонаҳои алавию гидравликӣ то солҳои 90-уми асри ХХ сохта шудаанд, ки иқтидори онҳо 52,2 млрд квт/с қувваи барқ мебошад. Ҳамчунин саноати консерваи меваю сабзавот, истеҳсоли шароб, коняк, корхонаҳои бофандагӣ, дӯзандагӣ, чарму пойафзол низ амал мекунанд. Мувофиқи маълумоти солҳои охир саноати сӯзишворию энергетикӣ – 21%, саноати сабук – 20%, ҳӯрокворӣ – 13%, металлургия – 12%, мошинсозӣ – 11%-и маҳсулоти умумии саноати ин мамлақатро истеҳсол мекунанд.

Географияи кишоварзӣ. Рушди кишоварзӣ ин кишвар ба обёрӣ вобаста аст ва 15%-и қаламрави онро заминҳои обӣ ташкил медиҳанд. 70%-и замини қорами Ўзбекистонро пахтазор ишғол кардааст. Пахтакорӣ дар водӣҳои Фарғона, Чирчиқ, Оҳангарон, Зарафшон, Сурхондарё, Қашқадарё ва поёноби дарёи Ому ба роҳ монда шудааст.

Географияи нақлиёт. Дар қаламрави Ўзбекистон ҳамаи соҳаҳои нақлиёт хуб рушд кардааст, аммо дар алоқаи дохилӣ ва берунӣ роҳи оҳан бартарӣ дорад. Ҳамаи шаҳрҳои калони мамлақат дар сари роҳи оҳан воқеъ шудаанд. Дар алоқаи байни ноҳияҳо инчунин нақлиёти

автомобилӣ ва ҳавоӣ саҳми калон дорад. Дарозии роҳи оҳан 6700 км ва роҳи автомобилӣ 3500 км-ро ташкил мекунад.

Ўзбекистон яке аз калонтарин кишварҳои истеҳсолкунандаи тилло дар дунё мебошад (100т дар як сол). Саноати газӣ Ўзбекистон на танҳо талаботи кишварро қонеъ мегардонад, инчунин ба Қазоқистон ва Қирғизистон газ содир мекунад.

ТУРКМАНИСТОН. Ин кишвар аз ҷиҳати масоҳат калонтарин мамлакат дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад ва дар шимолу ғарб бо Қазоқистону Ўзбекистон, дар ҷанубу шарқ бо Афғонистону Ўзбекистон ва дар ҷануб бо Эрон ҳамсарҳад мебошад. Ба воситаи баҳри Каспий ба ҷумҳуриҳои Қазоқоз, Қазоқистон, Русия ва Эрон роҳи баромад дорад. Туркманистон мамлақати биёбонӣ мебошад, ки зиёда аз 90%-и масоҳати онро биёбон ишғол кардааст. Ғайр аз кӯҳи начандон баланди Копетдоғ 80%-и қаламрави он ҳамворӣ мебошад.

Иқлими он континенталии ниҳоят гарм буда, тобистони хушкӯ бебориш дорад. Захираҳои оби Туркманистон ниҳоят каманд. Дарёи Ому аз канори шарқии мамлакат мегузарад ва дар солҳои пешин канали бузург ба дарозии 1100 км сохта шудааст, ки ҳазорҳо гектар заминини ин кишвар ба воситаи он обёрӣ карда мешавад. Дарёҳои Мурғоб, Точон ва Атрек пурра барои обёрӣ сарф мешаванд.

Аз сарватҳои зеризаминӣ захираи калони газ, нафт, йод, бром, озокерет дорад. Халиҷи Қаро-Бўғозгол аз намаки глаубер бой мебошад. Дар кӯҳҳои Копетдоғ сурб, рух, сулфур ва намаки ошӣ, калий мавҷуд аст.

Қаламрави Туркманистон асосан аз минтақаи биёбон иборат буда, *аҳолии* дар он нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳолии бо ҳисоби миёна дар як км² 9,4 нафар ва дар минтақаҳои сераҳолии то ба 200 нафар мерасад. Туркманистон давлати сермиллат аст, дар қаламрави он зиёда аз 100 халқу миллат ҳаёт ба сар мебарад. Аҳолии шаҳр 43,6% ва аҳолии деҳот 56,4%-ро ташкил мекунад.

Ҳочагии Туркманистонро асосан комплекси нафту газ ташкил медиҳад, ки соҳаи таҳассусии саноатӣ ва содиротии он мебошад. 60%-и ММД ба соҳаи газӣ табиӣ рост меояд. Ноҳияи асосии истихроҷи нафт қисми ғарбии кишвар мебошад. Ҳамаи нафти иситхрочшуда дар ду корхонаи нафткоркунӣ – Туркманбошӣ ва Чорҷӯӣ коркард мешавад. Туркманистон аз ҷиҳати истеҳсоли газ дар ҷаҳон зинаи чорумро ишғол мекунад. Бузургтарин қони газ дар ҳавзаи Ачаг – шимолӣ вилояти Чорҷӯӣ, тунуқобиҳои баҳри Каспий ҷойгир шудаанд. Газ тавассути қубурҳо ба Русия содир карда мешавад. Ба нақша гирифта шудааст, ки тавассути Эрон ба Туркия ва Аврупо, тавассути Афғонистон ба

Покистон ва Ҳиндустон, Тоҷикистон ва Чин хатти интиқоли газ ба роҳ монда шавад. Дар наздикии шаҳрҳои бузург неругоҳҳои барқи алаві бунёд шудаанд, ки онҳо дар заминаи гази табиӣ арзон фаъолият мекунанд.

Саноати химия дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ инкишоф ёфтааст. Корхонаҳои он дар шаҳрҳои Марв, Чорҷӯй, Небит-Доғ, Челекен, Бекдош воқеъ шудаанд. Саноати мошинсозӣ низ вобаста ба соҳаҳои нафту газ ва кишоварзӣ маҳсулот истеҳсол мекунад. Дар шаҳрҳои Чорҷӯй, Туркманбошӣ, Ашқобод ва Марв – дастгоҳҳои газӣ, корхонаи калий ва семент, корхонаҳои пахтадозакунӣ; дар Тошхавз, Ашқобод – корхонаҳои шоҳибофӣ, қолинбофӣ, пашм ва истеҳсоли матоъ ба роҳ монда шудааст.

Дар соҳаи *кишоварзӣ* мамлакат пахтакорӣ бартарӣ дорад, вале аҳамияти чорводорӣ чарогоҳӣ ҳам калон аст. Замини кишт 1%-и қаламрави мамлакатро ташкил мекунад, ки 90%-и он ба пахтакорӣ рост меояд. Дар доманаи кӯҳҳои Копетдоғ (води Мургоб) боғу тоқдорӣ, сабзавот ва ғаллакорӣ, дар поёноби дарёи Ому шолікорӣ рушд кардааст ва пиллапарварӣ низ мавҷуд аст.

Гӯсфандпарварӣ, бахусус гӯсфанди қароқӯлӣ дар соҳаи *чорводорӣ* ҷойи авалро ишғол мекунад. Аспи зоти ахалтекинӣ, ки маҳсули селекцияи маҳаллӣ мебошад, яке аз дастовардҳои миллии Туркманистон буда, дар доманакӯҳҳои Копетдоғ парвариш карда мешавад. Имрӯз шумораи он ба 7 ҳазор сар расидааст.

Нақлиёт. Туркманистон дорои мавқеи мусоиди геополитикӣ буда, дар қаламрави он шабакаи роҳҳои нақлиёти рушд кардааст. Аз дохили он роҳи транзитии Течон-Машҳад мегузарад ва зиёда аз 2330 км роҳи оҳан дорад. Дар соҳаи нақлиёти баҳрӣ бахусус паром хуб тараққӣ кардааст, вале нақши нақлиёти автомобилӣ суғтар аст. Шабакаи нақлиёти қубурӣ (хатҳои интиқоли нафту газ) ҳанӯз дар солҳои шӯравӣ инкишоф ёфта буд. Дар боркашонии дохилӣ ва берунӣ мамлакат роҳи оҳан мавқеи асосиро ишғол мекунад. Тавассути бандари Туркманбошӣ бор ва мусофиркашонии бурунмарзӣ ба роҳ монда шудааст.

ҚИРҒИЗИСТОН дар ҷанубу шарқии минтақаи Осиёи Марказӣ воқеъ шудааст. Қирғизҳо дар замонҳои пеш дар болооби дарёи Енисей зиндагӣ мекарданд. Онҳо чун дигар қавмҳои турк бо муғулҳо омехта шуда, охишта-охишта мавзеи зисташонро тағйир дода, ба ҷанубу ғарбии кӯҳҳои Тиёншон ва водии Ҳафтрӯд омаданд. Қирғизистон дур аз укёнусу баҳрҳо, дар минтақаи кӯҳсор ҷойгир шудааст.

Релефи кӯҳӣ яқоя бо дигар омилҳои географӣ ба иқтисодиёти кишвар таъсири зиёд мерасонад. Қирғизистон аз маъданҳои табиӣ бой аст. Дар шимолӣ он филизҳои ранга (молибден, мис, сурма),

дар кӯҳҳои Тиёншон маъдани оҳан, қалъагӣ, молибден, дар чануб захираҳои бойи симоб, сурма, тилло мавҷуд аст; дар доманакӯҳ ва водиҳои байникӯҳӣ ангишти сиёҳтоб, ангиштсанг ва қисман нафт ёфт шудааст. Қирғизистон аз захираҳои обӣ бой аст. Бузургтарин ва муҳимтарин дарёи он Норин буда, дарёҳои Чу, Чатқал ва Оқсой ба ҷумлаи дарёҳои калони ин мамлакат дохил мешаванд. Бузургтарин кӯли он Иссиққӯл мебошад.

Иқлими континенталии шадид тобистони гарм ва зимистони хунук дорад ва он вобаста ба шароити табиӣ тағйир меёбад. Шумораи аҳолиаш 5 млн нафар буда, дараҷаи афзоиши он паст аст. Дар таркиби аҳоли 60%-ро қирғизҳо ташкил медиҳанд, боқимонда намоёндагони миллатҳои дигари минтақа мебошанд. Қариб 35%-и аҳоли соқинони шаҳрҳо ҳастанд. Калонтарин шаҳрҳои он Бишкек, Ўш, Чалолобод, Қароқӯл буда, зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 23 нафар аст.

Қирғизистон мамлақати *саноатию кишоварзӣ* мебошад. Пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ, ки робитаҳои истеҳсолию иқтисодӣ қанда шуд, онро бухрони иқтисодӣ фаро гирифт. Дар таркиби саноати Қирғизистон захираҳои гидроэнергетикӣ, истеҳсоли неруи барқ, истихроҷ ва коркарди маъдани филизҳои ранга мавқеи асосиро ишғол мекунанд.

Калонтарин неругоҳҳои барқи обӣ дар дарёи Норин бунёд шудаанд. Дар вилоятҳои Ўш ва Чалолобод ангишт истихроҷ карда мешавад. Дар шаҳри Чалолобод солҳои 90-уми асри гузашта бо дастгирии як ширкати Канада корхонаи коркарди нафт сохта шудааст.

Металлургияи ранга яке аз муҳимтарин соҳаҳои содироти кишвар мебошад.

Комбинати металлургияи кӯҳии Қадамҷой бо маҳсулоти худ дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи хоса дорад.

Дар вилояти Чалолобод корхонаҳои нави коркарди тилло ва дар ноҳияи Иссиққӯл корхонаи коркарди қалъагӣ сохта шудааст.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Марказӣ. Ба ин минтақа кишварҳои Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон ва Ўзбекистон дохил мешаванд.

Савол ва сунории.

1. Бо ёрии хариташ аҳоли доир ба аҳолии минтақаи Осиёи Марказӣ маълумот диҳед.

Ииро ман медонам.

1. *Хусусиятҳои муҳимтарини табиати Осиёи Марказӣ кадомҳоянд?*
2. *Кадоме аз кишварҳои минтақа дорои захираҳои бузурги табиӣ мебошад? Онҳоро шарҳ диҳед.*
3. *Кадам омилҳо боиси гуногунии сарватҳои табиӣ минтақа шудаанд.*
4. *Соҳаҳои тахассусии давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ кадомҳоянд? Онҳо ба кадом омилҳои географӣ вобастаанд?*

Ииро ман метавонам.

1. *Дар харита сатҳи давлатҳои Осиёи Марказиро бо пойтахтҳои онҳо тасвир кунед. Доир ба масоҳат, шумораи аҳоли, забони давлатӣ, воҳиди пулӣ, ҳамсарҳади давлатҳо маълумот диҳед.*

Оё медонед?

1. *Ўзбекистон аз ҷиҳати захираи тилло дар ҷаҳон пас аз Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ, ИМА ва Русия дар ҷойи чорум меистад.*
2. *Ўзбекистон ба гурӯҳи панҷгонаи истеҳсолкунандагони пахта дар дунё – Чин, ИМА, Ҳиндустон, Покистон ворид мешавад.*
3. *Қубури дудбарои ГРЭС-2 дар шаҳри Экибастузи Қазоқистон дар дунё аз ҳама баландтар аст.*
4. *Қазоқистон аз ҷиҳати истеҳсоли уран дар дунё зинаи дуюмро ишғол мекунад.*
5. *98,8% неруи барқро дар Тоҷикистон ба воситаи неругоҳҳои барқи обӣ истеҳсол мекунад.*

Хулоса. *Кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳудуди васеъро дар бар гирифта, шароити гуногуни табиӣ ва аҳолии гуногунтаркиб доранд. Онҳоро мероси иқтисодии давраи шӯравӣ ва умумиятҳои зиёди иҷтимоӣ ба ҳам наздик месозад.*

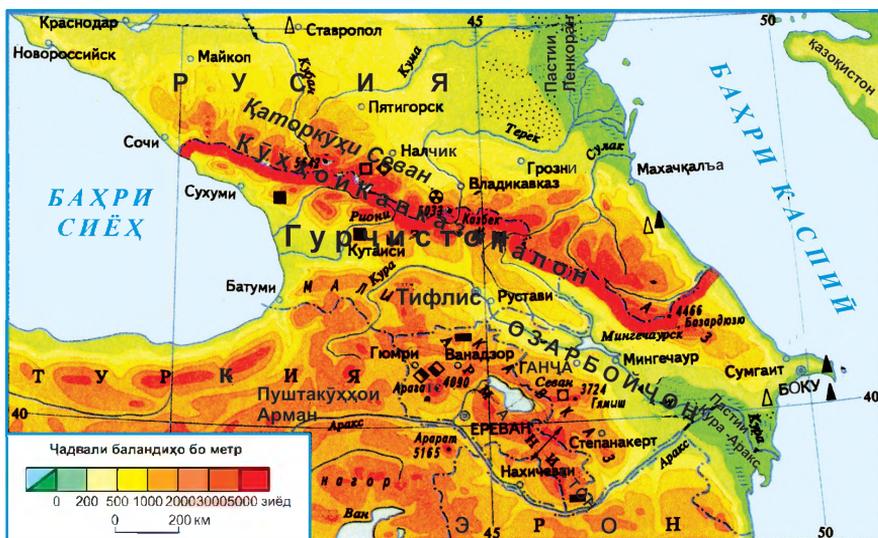
§2.5 МИНТАҚАИ ҚАФҚОЗИ ҶАНУБӢ

Кадам мамлакатҳо ба ин минтақа мансубанд? Минтақа чӣ гуна шароит ва сарватҳои табиӣ дорад? Кадам сарватҳои он аҳамияти минтақавӣ ё ҷаҳонӣ доранд? Шумо дар бораи ин минтақа чӣ медонед?

Дар байни баҳрҳои Азов, Сиёҳ ва Каспий яке аз минтақаҳои таърихӣ бо номи Қафқоз воқеъ шудааст. Кӯҳҳои Қафқози Калон давлатҳои Қафқоз (Гурҷистон, Арманистон, Озарбойҷон, Абхазия ва Осетияи Ҷанубӣ)-ро аз самти шимол аз Русия ҷудо мекунад. Қафқоз яке аз қадимтарин марказҳои тамаддун ба ҳисоб меравад. Дар асри III-и пеш аз мелод дар ин минтақа давлатҳои Урарту, Иберия,

Колхида, Албанияи Қафқоз вучуд доштанд. Ҳазорҳо сол қабл аз мелод дар ин ҷо заминдорӣ, чорводорӣ ва омода кардани олотро аз филиз медонистанд. Барои аз худ кардани сарзамини Қафқоз чандин давлат ба монанди Империяи Рум, Хилофати Араб, Эрон, Туркия, Русия ва дигарҳо мубориза бурдаанд.

Қафқоз бо *шароити табиш* худ аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад. Аз қисми шимолӣ ҳамвории Рус дар ин ҷо оҳиста-оҳиста ба системаи кӯҳӣ мубаддал мешавад. Майдони умумии яхбандии Қафқоз 2000 км²-ро дар бар мегирад. Қаторкӯҳҳои Сумгаит дар қисми ҷанубӣ ҷойгир буда, онҳо сарҳади байни Қафқози ғарбию шарқӣ мебошанд, ва қаторкӯҳҳои Қафқози Калонро бо Қафқози Хурд мепайванданд. Онҳо нисбатан паст буда, аз ҳамин сабаб дар қуллаҳои онҳо яхбандӣ дида намешавад. дар паси онҳо пуштакӯҳҳои Арман воқеъ шудаанд, ки аз ҷинсҳои вулкани иборат буда, дар ҳар ҷо-ҳар ҷояшон ҷангалзорҳо воқеъ шудаанд. Водии Арарат бо рустаниҳои нимбиёбонӣ пӯшида шудааст ва пойтахти Арманистон – Ереван дар ҳамин водӣ воқеъ аст. Аз тарафи ғарбии қаторкӯҳҳои Сумгаит пастии Колхида ҷойгир шудааст, ки бо номи "Водии тиллоӣ" машҳур аст. Пастии Колхида минтақаи иқлими субтропикӣ намнок буда, хоки сурхчаранг ва зардчаранг дорад. Дар ин ноҳия ҷой ва рустаниҳои ситрусӣ парвариш карда мешавад. Соҳилҳои баҳри Сиёҳ бо осоишгоҳҳо ва водии Алазин (Кохетия) бо тоқзорҳои худ машҳур аст. Дар тарафи ҷануби зерминтақа қаторкӯҳҳои Толиш воқеъ шудаанд, ки онҳоро ҷангалзорҳои субтропикӣ ва паҳнбарги кӯҳӣ пӯшидаанд. Дар доманаи кӯҳҳо минтақаи субтропикӣ Ленкоран

Расми 11. Харитаи табиш Қафқози Ҷанубӣ

чойгир шудааст. Дар марзи баҳри Каспий Қафқози Калон ба охир мерасад ва нимчазираи Апшерон сар мешавад, ки бо манораҳои нафти худ машҳур аст.

Релефи кӯҳӣ ва сохти геологӣ, фурӯрафтаҳои байникӯҳӣ ва ҳамвориҳои вулкони боиси гуногунии сарватҳои табиӣ шудааст. Бойигарии асосии Қафқоз нафт ва газ ба шумор меравад. Нафт дар фурӯрафти байникӯҳӣ дар нимчазираи Апшерон ва тунукобаҳои баҳри Каспий (Озарбойҷон) истихроҷ карда мешавад. Дар қаламрави он қонҳои ангишти Ткварчели (дар Абхазия) ва Ткибули (дар Гурҷистон) воқеъ шудаанд. Қафқоз аз филизҳои ранга бой аст, хусусан қони маъдани мангани Чиатура (Гурҷистон) шухрати ҷаҳонӣ дорад. Дар қаторкӯҳҳои Қафқози Хурд қонҳои маъдани оҳан (Дашкесан дар Озарбойҷон), маъдани мис (Кафан, Алаверди дар Гурҷистон ва Арманистон), полиметалҳо (Гурҷистон ва Осетияи Ҷанубӣ) мавҷуданд. Қафқоз аз обҳои маъданӣ ва масолеҳи сохтмонӣ (мармар, туфи вулкони, ашёи хоми семент ва ғайра) бой мебошад.

Иқлими Қафқози Ҷанубӣ гуногун аст. Ҳарорат ва намии ҳаво ба сохти релеф вобастагии зиҷ дорад. Қисми ғарбии Қафқоз нисбат ба шарқӣ намнок аст. Дарёҳои нисбатан бузурги минтақа Риони, Кодори, Ингури ва Бзиб (ҳавзаи баҳри Сиёҳ), Кура бо Аракс (ҳавзаи баҳри Каспий) мебошанд. Ғайр аз ин дарёчаҳои тезҷараёни кӯҳӣ низ мавҷуданд, ки дар водии танги кӯҳӣ қорӣ мешаванд. Онҳо аҳамияти бузурги гидроэнергетикӣ доранд.

Дарёҳои қисми шарқии Қафқози Ҷанубӣ барои обёрӣ васеъ истифода мешаванд, хусусан дарёҳои Кура ва Аракс. Дар водии ин дарёҳо минтақаи пахтакории Қафқоз чойгир аст. Калонтарин кӯлҳои Қафқози Ҷанубӣ, кӯли Севан дар Арманистон ва кӯли Ритса дар Абхазия мебошанд. Қисми поёни нишебҳои қаторкӯҳҳои Қафқози Калон бо қангалзорҳои зичи пахнбарг (дарахтони булут, олаш, қулкан, шохбулут ва дигар дарахтони қиматбаҳо) пӯшида шудаанд. Дар қисми ғарбӣ, ки минтақаи нисбатан намнок аст, дарахтони сарву арча ва санавбар мерӯянд. Аз ин боло минтақаҳои алпӣ субалпӣ оғоз мешавад, ки мавзеи чарогоҳӣ мебошанд.

Забонҳои мардуми Қафқоз аслан ба се оилаи забонӣ – ҳиндуаврупой (арманиҳо), олтой (озариҳо) ва қафқозӣ (гурҷиҳо) мансубанд. Озарбойҷон ва Арманистон кишварҳои якмиллата мебошанд. Дар Озарбойҷон озариҳо 91%-и аҳоли ва дар Арманистон арманҳо 98%-и аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд. Дар Гурҷистон гурҷиҳо 70%-и аҳолиро ташкил медиҳанд. Дар ин ҷо дигар миллати халқиятҳои арманӣ, рус, озарӣ ва ғайра низ зиндагӣ мекунанд.

Барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси аз байн рафтани хоҷагии ягонаи минтақа шуд. Ҷанг байни Озарбойҷон ва Арманистон (1988-

Расми 12. Харитаи иқтисодии ҷумҳуриҳои Қафқози Ҷанубӣ

1993) барои Қарабоғи Кӯҳӣ боиси тезутунд шудани муносибатҳои ин ду давлат шуд.

Дар соли 2008 дар харитаи сиёсии Қафқоз ду мамлакати нав – Абхазия ва Осетияи Ҷанубӣ пайдо шуд, ки онҳо ба Гурҷистон тааллуқ доштанд ва ҳоло ба гурӯҳи давлатҳои эътирофнашуда ва ҳудудҳои баҳсӣ дохил мешаванд.

Сатҳи бухроне, ки дар Қафқоз сар зад, барои ҳамаи кишварҳои минтақа якхела нест. Масалан Озарбойҷон ба шарофати захираҳои бузурги сӯзишворӣ (нафту газ) нисбат ба Гурҷистон ва Арманистон вазъи хубтар дорад. Дар таркиби саноати Озарбойҷон комплекси энергетикӣ-сӯзишворӣ мавқеи муҳим дорад ва ҳиссаи он дар саноат 70% аст. Зиёда аз 80%-и захираҳои нафти Озарбойҷон дар тунукобаҳои баҳр ҷойгиранд. Кони нафти Нафталан яке аз муъҷизаҳои нафти Озарбойҷон ба шумор меравад, ки хусусияти табобатӣ дошта, дар наздикии шаҳри Ганча ҷойгир аст. Дар заминаи комплекси энергетикӣ-сӯзишворӣ саноати металлургияи сиёҳ (истехсоли кубур барои истихроҷи нафт) ва мошинсозӣ (таҷҳизоти соҳаи нафту газ) рушд кардааст. Барои коркарди ашёи хоми нафту газ корхонаҳои саноати химиявӣ бунёд шудаанд.

Дар шаҳри Боку зиёда аз 72 миллату халқият зиндагӣ мекунанд, аз ҳамин сабаб онро яке аз шаҳрҳои башардӯст меноманд.

Дар таркиби саноати Арманистон соҳаҳои коркарди ашёи хоми кишоварзӣ, мошинсозӣ, ки ба кадрҳои баландихтисос эҳтиёҷманд аст,

баргарӣ дорад. Дар соҳаи саноати металлургияи ранга истехсоли мис ва алюмин ба роҳ монда шудааст. Дар қаламрави Арманистон зиёда аз 40 кони маъдани мис муайян карда шудааст.

Саноати электроэнергетикӣ аз силсилаи НБО-и дарёи Раздан ва нуругоҳи барқи атомии (НБА)-и Арманистон таркиб ёфтааст, ки онҳо на танҳо талаботи мамлакатро бо қувваи барқ таъмин мекунанд, балки як қисми он ба Гурҷистон ва Эрон содир карда мешавад.

Вазъи иқтисодии Гурҷистон нисбатан мушкил аст, зеро солҳои тӯлонӣ корхонаҳои саноатӣ аз камбуди ашёи хом ва нуруи барқ қор намекунанд. Гурҷистон дорои захираҳои бузурги рекреатсионӣ мебошад. Иқлими мусоид, баҳрҳо, кӯҳҳо, чашмаҳои маъданӣ (Баржоми, Схалтуби) – ганчинаи бебаҳои табиат мебошанд. Ин мамлакат аз ҷиҳати захираи маъдани марганес (кони Чиатура) дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад. Захираи он аз захираи давлатҳои Бразилия ва Ҳиндустон чанд маротиба бештар аст.

Соҳаҳои таҳассуси кишоварзии давлатҳои минтақа ба истехсоли рустаниҳои субтропикӣ (боғдорӣ, ангурпарварӣ) ва ситрусӣ (парвариши буттаи ҷой, лимӯ, афлесун ва ғайра) нигаронида шудаанд.

Дар Озарбойҷон пахта парвариш карда мешавад.

Тавассути қаламрави Қафқоз роҳҳои алоқа аз шимол ба ҷануб ва аз ғарб ба шарқ мегузаранд, ки ин чорроҳаи пайваستшавии ҳама қисмҳои Авруосиё мебошад ва ин тавачҷуҳи сиёсӣ иқтисодии Русия, мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ, Эрон ва Туркияро ба худ ҷалб кардааст. Қад-қад сохилҳои баҳрҳои Сиёҳ ва Каспий роҳҳои нақлиётӣ тӯл кашидаанд, ки аҳамияти байналмилалӣ доранд.

Шароити мусоид ва сарватҳои табиӣ зиёд боиси гуногунии соҳаҳои таҳассуси кишоварзии зерминтақа шудааст. Аз байн рафтани муносибатҳои иқтисодӣ пас аз парокандашавии Иттиҳоди Шӯравӣ бештар ба Гурҷистон таъсири манфӣ расонд.

Инро бояд дар хотир дошт!

Минтақаи Қафқози Ҷанубӣ – Озарбойҷон, Арманистон, Гурҷистон, Абхазия, Осетияи Ҷанубӣ – минтақаи сермиллат, рустаниҳои ситрусӣ ва субтропикӣ; чорроҳаи пайвастшавии ҳама қисмҳои Авруосиё мебошад.

Савол ва супориш.

1. *Аз харитаяи агроқлимӣ ва атлас истифода бурда, доир ба шароити табиӣ кишоварзии минтақа баҳои иқтисодӣ диҳед. Омилҳои, ки барои рушди кишоварзӣ мусоидат мекунанд, муайян кунед.*

Инро ман медонам.

2. *Мамлакатҳои минтақа аз кадом намуди маъданҳои табиӣ бой мебошанд? Онҳоро тавсиф диҳед.*
3. *Замини ташаккули комплекси агросаноатии Гурҷистонро ҷӣ ташкил медиҳад?*

4. Кадом комплекси байнисоҳавӣ пеш аз ҳама соҳаи таҳассуси Озарбойҷонро муайян мекунад? Чаро онро омилӣ асосии рушди дигар соҳаҳо меноманд?
5. Маҳсулоти содироти Арманистон кадомҳоянд?
6. Кадом соҳаи зироаткорӣ барои ҳамаи мамлакатҳои зерминтақа хос аст ва аҳамияти саноатӣ дорад? Онро шарҳ диҳед.

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ географияи кишоварзии мамлакатҳои минтақаро тасвир карда, соҳаҳои таҳассусии онҳоро муайян кунед.
2. Давлати Озарбойҷонро тавсифи иқтисодӣ-географӣ диҳед.

Оё медонед?

1. Аввалин чоҳи нафтро дар чаҳон дар ҳудуди Озарбойҷон кандаанд. Аввалин киштии нафткаш (танкер) дар обҳои ҳамин давлат ба шино баромадааст. Аввалин маротиба истихроҷи нафт дар туноқобаи баҳр низ дар ҳамин ҷо оғоз шудааст.

2. Поезди барқӣ (электричка)-и нахустин дар ИҶШС соли 1926 дар Озарбойҷон ба кор шурӯъ кард.

3. Озарбойҷон аз ҷиҳати захираи лойҳои шифобахши вулкани дар чаҳон дар ҷойи аввал меистад. Шумораи онҳо дар Озарбойҷон ба 350 адад мерасад. Дар дунё ҳамагӣ 800-то чунин ҷойҳои лойҳои шифобахш ба қайд гирифта шудааст.

4. Вағани асосии шароб, ба ақидаи гурҷиҳо, Гурҷистон аст. 7000 сол қабл дар ин сарзамин шароб истеҳсол карда мешуд.

5. Дар қадим Испанияю Гурҷистон як ном доштанд – Иберия.

6. Яҳудиҳо 2600 сол қабл дар Гурҷистон зиндагӣ мекардаанд.

7. Шаҳри Тифлис (Тбилиси) қариб 400 сол шаҳр-давлати арабӣ буд ва «Аморати Тифлис» ном дошт.

8. Кӯҳи Арарат, ки рамзи Арманистон аст дар нишони давлатии он тасвир шудааст, дар қаламрави Арманистон ҷойгир нест. Он аз соли 1921 ба Туркия тааллуқ дорад.

9. Асосгузори шаҳри Киев дар соли 585 князи арманӣ Сибат Бағратуни буд ва дар ибтидо ин шаҳр бо номи ӯ Сибатос номгузорӣ шуда буд.

10. Сокинони деҳаи Чардахлии Озарбойҷон арманҳо мебошанд ва он зодгоҳи ду маршал, наздаҳ генерал ва ҳафт Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ мебошад.

Хулоса. Давлатҳои Қафқози Ҷанубӣ пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ба проблемаҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ рӯ ба рӯ шуданд. Ба миён омадани мамлакатҳои соҳибхитиёр, канда шудани робитаҳои иқтисодию истеҳсолӣ, ҷӣ дар зерминтақа ва ҷӣ дар тамоми ИДМ, сар задани низоъҳо барои кишварҳои минтақа мушкилиҳои зиёдеро ба бор овард. Кишвари нисбатан рушдёфтаи минтақа дар шароити имрӯза Озарбойҷон мебошад.

§2.6 ОСИЁИ ЧАНУБУ ШАРҚИ

Аломатҳои фарқкунандаи табиати минтақа аз дигар минтақаҳои қитъаи Осиё кадомҳоянд? Чаро барои аҳолии ин минтақа хусусиятҳои монандии тарҳи рӯйи мугушию австралиягӣ хос аст? Кадам мамлакатҳои ин минтақа ба кишварҳои нави саноатӣ дохил мешаванд?

Мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ. Осиёи Чанубу Шарқӣ худуди васеъро дар бар гирифта, дар қаламрави он 11 кишвари соҳибхитиёр бо масоҳати 4,5 млн км² ҷойгир шудаанд.

Минтақа аз ду қисм – материкӣ (нимҷазираи Ҳиндухитой) ва ҷазиравӣ (галаҷазиравӣ) иборат аст. Он ба баҳрҳои укёноси Ором ва Ҳинд роҳи баромад дорад. Тавассути кишварҳои минтақа муҳимтарин роҳҳои баҳрию ҳавоӣ мегузаранд. Дар киштигардӣ гулугоҳи Малака чун гулугоҳи Гибралтар ва каналҳои Суэтсу Панама аҳамияти муҳим дорад.

Ҷойгир будан дар муҳимтарин чорроҳаи баҳрӣ, доштани захираҳои гуногуни сарватҳои табиӣ, иқлими мусоид яке аз сабабҳои асосии ба ин минтақа ҷалб шудани аврупоиҳо дар замони мустамликадорӣ буд. Танҳо кишвари Таиланд расман ҳамчун мамлакати соҳибхитиёр байни Ҳиндустони Британия ва Ҳиндухитойи Фаронса ва чун минтақаи мобайнӣ монда буд.

Қисми зиёди қаламрави Осиёи Чанубу Шарқиро кӯҳҳо ишғол кардаанд. Пастихо танҳо дар водии дарёҳо, ноҳияҳои соҳилии ҷазира ва нимҷазираҳо ҷойгиранд. Дар ин ҷо заминчунбиҳои зиёд руҳ медиҳад, зеро минтақа дар ҳавзаи фаёли зилзилавӣ қарор дорад.

Иқлими минтақа субэкваторӣ ва экваторӣ буда, рутубати солона то 3000 мм мерасад. Дар худуди он зуд-зуд бодҳои тўфонӣ мевазанд. Қисми зиёди қаламрави онро ҷангалзори ҳамешасабзи намноки тропикӣ пӯшидааст.

Минтақа пас аз Бразилия аз ҷиҳати захираи дарахтони қиматбаҳо дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад.

Дар Осиёи Чанубу Шарқӣ об фаровон аст, зеро онро шабакаи зичи дарёҳо фаро гирифтааст. Минтақа дорои захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ мебошад ва захираи калонтарини маъдани кальгагию волфрами дунё дар ин ҷо ҷойгир аст. Ин хатти маъдандор аз Мянма то Индонезия тўл кашидааст. Захираҳои никел ва хроми ҷазираҳои Филиппин низ аҳамияти ҷаҳонӣ доранд. Қариб дар қаламрави тамоми кишварҳои Осиёи Чанубу Шарқӣ конҳои металҳои рангаю нодир мавҷуданд. Дар Индонезия, Филиппин, Мянма ва Ветнам захираҳои зиёди нафту газ мавҷуданд.

Расми 13. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ

Ҷойгиришавии географӣ дар чорроҳаи роҳҳои ҷаҳонии баҳрӣ, захираҳои бойи сарватҳои табиӣ барои рушди иқтисодиёти давлатҳои минтақа шароити мусоид фароҳам оварданд.

Минтақаи гуногунмиллат. Таркиби этникии минтақа ниҳоят гуногун аст. Дар он қариб 500 халқу миллати таҳҷой ба қайд гирифта шудааст. Барои аҳолии Осиёи Ҷанубу Шарқӣ наҷоди муғулӣ ва австралиягӣ хос аст (дар заминаи ҳамин хусусият онҳоро баъзан ба наҷоди хурди Осиёи Ҷанубӣ ҷудо мекунанд).

Тағҳ дар Таиланд ва Мянма қисми зиёди аҳолии ба миллатҳои калон мансуб зиндагӣ мекунанд, ки забони онҳо дар ин кишварҳо ҳамчун забони давлатӣ қабул шудааст. Дар давлатҳои дигар миллатҳои гуногун бо шумораи кам зиндагӣ мекунанд. Масалан дар Малайзия аз нисф зиёди аҳоли бо забонҳои гурӯҳи малайӣ ҳарф мезананд. Аҳолии Филиппин низ аз қавму миллатҳои гуногун ташкил шудааст, ки ҳар кадом забони худро доранд. Дар Индонезия, ки аз ҳама кишвари сараҳолии минтақа мебошад, миллату халқҳои гуногун маскун шудаанд. Онҳо барои муоширати байни яқдигар забони малайиро қабул кардаанд ва он бо номи забони индонезӣ ҳамчун забони давлатӣ

конунӣ шудааст. Аҳолии аксари мамлакатҳои минтақа муҳоҷирони кишварҳои дигари Осиё мебошанд, бахусус қисми зиёдашонро чинӣҳо ташкил медиҳанд. Таркиби динии аҳолии минтақа низ рангоранг аст. Аҳолии маҳаллӣ пайрави динҳои ислом, буддоя, насронӣ (Филиппин), хиндуия ва ғайра мебошанд.

Барои минтақа гуногунии таркиби этникӣ, ҷойгиршавии нобаробар, кам будани ҳиссаи аҳолии шаҳр хос аст.

Сохти хоҷагӣ. Давлатҳои минтақа муҳлати тӯлонӣ истехсолкунандаи ашёи хом ва маҳсулоти кишоварзӣ барои мамлакатҳои Ғарб будаанд. Ҳоло мавқеи аксари онҳо тағйир ёфтааст. Бо шарофати дастовардҳои иқтисодӣ кишварҳои Кореяи Ҷанубӣ, Сингапур, Гонконг ва Таиланд аз истехсолкунандаи ашёи хом ва маҳсулоти кишоварзӣ барои кишварҳои ба ном «Палангҳои Осиё» ба мамлакатҳои нави саноатӣ табдил ёфтанд. Асоси ин раванд рӯ овардан ба истехсоли маҳсулотест, ки пештар аз дигар кишварҳо ворид мешуд. Ба нақша гирифтани истехсоли молу маҳсулоти содиротӣ ва истифодаи технологияи пешқадам низ сабаби пешрафт шудааст. Дар баробари ин ҷалби сармояи хориҷӣ омили дигари рушди иқтисодии давлатҳои минтақа мебошад. Масалан Индонезия мавқеи худро ҳамчун содиркунандаи ашёи хоми минералӣ (нафт, гази моеъ, калъагӣ, никел, уран, тилло, нукра) ва маҳсулоти кишоварзии тропикӣ (каучук, рағани нахл, ҷӯби дарахтони минтақаи тропикӣ, тамоку, қаҳва) нигоҳ доштааст. Дар баробари ин соҳаҳои саноати маснуотбарор, хусусан саноати бофандагӣ, либосу пойафзол, химияи маишӣ босуръат рушд кардаанд. Дар мамлакат соҳаҳои илмталаб ва технологияи муосир

Расми 14. Биноҳои бисёрқошёнаи Сингапур

– киштисозӣ, самолётсозӣ, нафту химия, маҳсулоти электронӣ дар ҳоли рушданд.

Давлати хурди Сингапур дар рушди иқтисодӣ роҳи ба худ хосро пеш гирифтааст, ки дар маҳсусгардонии соҳаҳо дар минтақа рақиб надорад. Аз ҷумла соҳаҳои технологиро илмталаб, истехсоли компютер, дастгоҳҳои электронӣ ва телекоммуникатсионӣ, оптикаи лазерӣ рушд кардааст. Соҳаҳои киштисозӣ, таъмири киштиҳо, истехсоли дастгоҳҳои пармакунӣ дар тунукобаҳои баҳр барои истихроҷи нафт, коркарди он низ хеле пеш рафтааст.

Сингапур дар ҳоли ҳозир ба яке аз бузургтарин марказҳои молиявии ҷаҳон табдил шудааст. Ин кишвар аз ҷиҳати шумораи бонкҳо пас аз Лондон ва Нью-Йорк дар зинаи сеюм қарор дорад.

Дар иқтисодиёти ҳамаи мамлакатҳои минтақа (ғайр аз Сингапур ва Бруней) кишоварзӣ нақши муҳим дорад. Қисми асосии онро заминдорӣ минтақаи субтропикӣ ташкил медиҳад, ки дар он шиликорӣ мавқеи аввалро ишғол мекунад. Масалан дар Филиппин 90% замини ҳосилдеҳ ва дар Индонезия аз нисф зиёди онро кишти ин рустанӣ ташкил медиҳад. Аз қадим давлатҳои минтақа бо парвариши чой, қавва ва рустанҳои доруворӣ машҳуранд. Онҳо ба бозори ҷаҳонӣ рағани норгил (кокос), чавзи хиндӣ ва канаби манилро мебароранд. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бузургтарин ноҳияи парвариши дарахти каучук мебошад (аз нисф зиёди истехсоли каучуки табиӣ дар дунё ба давлати Малайзия рост меояд). Чорводорӣ суст тараққӣ кардааст. Аҳоли бештар дар соҳили дарё ва баҳрҳо ба моҳидорӣ шугъл дорад.

Кишварҳои минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ макони омезиши урфу одат ва анъанаҳои мардуми Аврупо, Амрико ва Осиё мебошанд. Ин ҷо дорою фақир ҳамсојанд. Ба ҳамин сабаб ҳар як мамлакати минтақа хусусияти хоси худро дорад.

Раванди интегратсия дар ҳаёти мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ боиси ташкил шудани созмони АСЕАН (Association of South East Asian Nations – Ассоциатсияи мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ) шуд, ки ба ҳаёти он кишварҳои Бруней, Ветнам, Индонезия, Камбоҷа, Лаос, Малайзия, Сингапур, Таиланд, Филиппин, Мянма дохиланд.

Хусусиятҳои хоси рушди иқтисодии кишварҳои минтақа дар охири асри XX ва аввали асри XXI гузариши босуръати зина ба зинаи кишварҳои Таиланд, Малайзия ва ғайра ба гурӯҳи мамлакатҳои нави саноатӣ мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Ҷанубу Шарқӣ – минтақаи ҳатарноки сейсмикӣ, дорои захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ, гуногунии таркиби этникии аҳоли, мамлакатҳои нави саноатӣ аст.

Савол ва сӯроиш.

1. *Аз рӯйи харитаи сарватҳои табиӣ муайян кунед, ки минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аз қадом маъданҳои табиӣ бой аст?*

Инро ман медонам.

2. Минтақа аз ҷиҳати захираи кадом намуди маъданҳо дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад?
3. Аҳолии Осиёи Ҷанубу Шарқӣ кадом хусусиятҳои хоси худро дорад?
4. Соҳаҳои таҳассусии мамлакатҳои нави саноатӣ кадомҳоянд?
5. Кадом маҳсулоти озуқаворӣ дар кишварҳои минтақа ҷойи асосиро ишғол кардааст? Барои чӣ?
6. Бигӯед, ки кадом омилҳо боиси рушди кишварҳои минтақа шудаанд?

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ кишварҳоеро, ки ба минтақа тааллуқ доранд, тасвир кунед. Кишварҳои аъзои Ташкилоти Мамлакатҳои Содиркунандаи Нафт (ОПЕК)-ро нишон диҳед.
2. Бо ёрии харита ва атлас давлатҳои Филиппин ва Малайзияро тавсифи муқоисавӣ бидиҳед.

Оё медонед?

1. Мянма кишвари роҳибҳо (монахҳо) аст.
2. Бузургтарин океанариуми дунё дар Сингапур сохта шудааст.
3. Дар кишвари Бруней соли 1929 аввалин кони бузурги нафт кушода шуд. Ҳоло дар як рӯз 194 000 баррел нафт истехсол мекунад.
4. Дар Индонезия зиёда аз 13000 ҷазира мавҷуд аст.

Хулоса. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аз қадим чорроҳаи муҳимми ҳаётӣ ҳисоб мешуд, ки тавассути он роҳҳо ва тамаддунҳои миллатҳои гуногун ба ҳам мепайвастанд. Масалан тавассути ҷазираҳои Индонезия масқуниавии Австралия ба амал омад. Кишварҳои минтақа мавқеи мувофиқи иқтисодӣ-географии худро фаъол истифода мебаранд. Фурудгоҳ ва бандарҳои Сингапур дар ҷаҳон бузургтарин мебошанд. Барои кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ хусусияти фарқкунандаи сатҳи зисти аҳоли (сатҳи ниҳоят пасти зиндагӣ дар Мянма ва баланд дар Сингапур) хос аст.

§2.7 ОСИЁИ ҶАНУБӢ

Пас аз барҳам хӯрдани мустамликадории Британияи Кабир дар Ҳиндустон дар Осиёи Ҷанубӣ кадом давлатҳо пайдо шудаанд? Шароити хоси табиӣ ҳудудии минтақа чӣ гуна аст? «Ҳиндустон дар муҳосираи издиҳомии демографӣ» чӣ маъно дорад? Нақши минтақа дар таркиби хоҷагии ҷаҳонӣ чӣ гуна аст?

Ташаккули харитаи сиёсии минтақа. Шароит ва сарватҳои табиӣ.

То миёнаи асри XX кишварҳои минтақа (ғайр аз Непал) мустамликаи Британияи Кабир буданд. Муҳимтарин воқеа дар ташаккули харитаи сиёсии ҳозираи Осиёи Ҷанубӣ соҳибистиқлол

шудани мустамликаи Британияи Кабир – Ҳиндустон ва ҷудошавии он ба давлатҳои алоҳидаи Ҳиндустон ва Покистон мебошад. Баъд Покистон низ ба ду қисм – Покистони Ғарбӣ ва Шарқӣ ҷудо шуд. Покистони Шарқӣ номашро ба Ҷумҳурии Бангладеш иваз кард. Сабабҳои ҷудошавии Ҳиндустон ба давлатҳои алоҳида пурзӯр шудани зиддиятҳои динӣ байни ҳиндуҳо ва мусулмонон, кӯчиши миллионҳо одам, барҳам хӯрдани муносибатҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ, баҳсҳои беохирӣ сарҳадӣ, сепаратизм (кӯшиши баъзе маҳалҳо барои баромадан аз ҳайати давлат) ва ғайра мебошанд. Яке аз проблемаҳои даргир, ки то ҳол байни Ҳиндустон ва Покистон вучуд дорад, мубориза барои қаламрави Кашмир аст.

Минтақа аз ҷиҳати масоҳат ба Аврупои Ғарбӣ баробар аст, аммо шумораи аҳолии он нисбат ба Аврупои Ғарбӣ се баробар зиёд аст. Осиёи Ҷанубӣ бештар ба укёноси Ҳинд роҳи баромад дорад, ки қариб тамоми муҳимтарин роҳҳои баҳрии он тавассути ин укёнос мегузарад. Сарҳади Осиёи Ҷанубӣ пурра ва мушаххас тавассути ҳудуди табиӣ он мегузарад. Дар шимол ва ғарб тавассути қаторкӯҳҳои Ҷимолой, Ҳиндукуш, пуштакӯҳҳои Эрон ва дар шарк кӯҳҳои Арман аз марзҳои ин минтақа мегузаранд. Дар ҷануби доманакӯҳҳои Ҷимолой пастии Ҳинду Ганг, ки яке аз бузургтарин ҳамвориҳои Осиё ба шумор меравад, доман паҳн кардааст. Қисми зиёди қаламрави нимҷазираи Ҳиндустонро паҳнкӯҳҳои Декан ишғол кардааст.

Қариб тамоми қаламрави Осиёи Ҷанубӣ дар минтақаи иқлимии субэкваторӣ ҷойгир аст, ки рутубатнокӣ дар он хусусияти мавсимино дорад. Ҳаҷми солони рутубат дар минтақа гуногун аст. Масалан дар шарқи Ҳиндустон (Черапунҷи) то 12000 мм, аммо дар ғарб дар биёбони Тар ин нишондиҳанда аз 150 мм камтар аст. Дар маҷмӯъ минтақа ба қадри кофӣ аз захираҳои об таъмин аст. Аммо ғайр аз дарёи Ганг аҳамияти обёрӣ ва гидроэнергетикии дарёҳои дигар кам аст, зеро речаи физогирии ноустувор доранд.

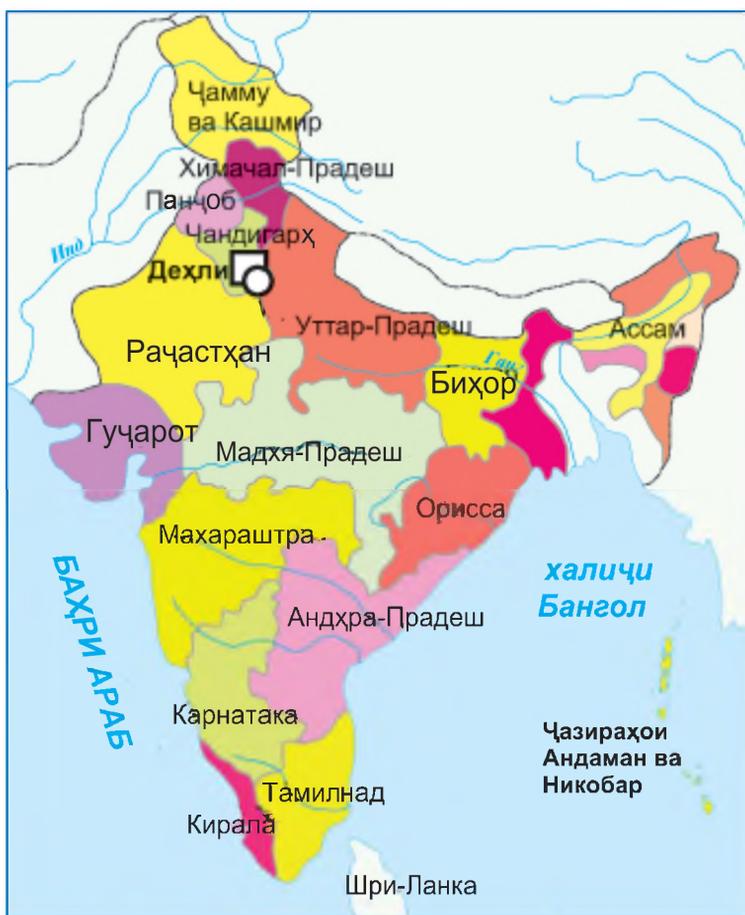
Минтақа аз захираҳои минералӣ бой аст. Аз ҷумла баъзеи онҳо (маъдани оҳан ва марганес, хром, титан, мусковит) аҳамияти ҷаҳонӣ доранд. Ғайр аз ин маъдани бокситҳо, металлҳои ранга ва дигар маъданҳои табиӣ хеле зиёд аст.

Давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ (ғайр аз Непал) то миёнаи асри XX мустамликаи Британияи Кабир буданд. Минтақа шароити гуногуни табиӣ дошта, аз сарватҳои минералӣ, обӣ ва агроиклимӣ бой аст.

Географияи аҳолӣ. Осиёи Ҷанубӣ минтақаи гуногунмиллат ва гуногунзабон аст. Қисми зиёди аҳоли халқияту миллатҳои мебошанд, ки забони онҳо ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ (Ҳиндустон, Бангладеш, Покистон, Непал) ва сино-тибетӣ мансуб аст.

Ҳиндустон дар ҷаҳон бузургтарин мамлакати сермиллат ва сераҳоли аст, ки ҳайати миллии онро даҳҳо миллату халқиятҳо (ҳиндуҳо, банголагҳо, панҷобӣҳо ва ғайра) ташкил медиҳанд. Ҳайати динии аҳолии минтақа низ гуногун аст. Зиёда аз 80% сокинони Непал ва Ҳиндустон пайрави дини Ҳиндуия мебошанд. Дар Покистон қариб тамоми аҳоли ва дар Бангладеш 80%-и аҳоли мусулмонанд. Дар Бутан дини буддой парастии қарда мешавад. Гуногунии ҳайати милли ва динӣ боиси сар задани ҳодисаҳои миллатгарой, сепаратизм ва экстремизм (дар Ҳиндустон) шудааст. Проблемаи асосии демографияи минтақа афзоиши босуръат ва бенизми аҳоли мебошад.

Осиёи Ҷанубӣ аҳолии гуногунмиллат ва бисёрзабона дошта, проблемаҳои иқтисодии иҷтимоии он босуръат афзоиши меёбанд.

Расми 15. Тақсими сисёт-мағмурии Ҳиндустон

Хочагӣ. Дарачаи тараққиёти хочагии кишварҳои минтақа гуногун аст. Аммо хусусияти ягонаи иқтисодии онҳо бартарӣ доштани соҳаҳои кишоварзӣ дар таркиби хочагии халқи онҳо мебошад.

Давлати нисбатан рушдёфтаи минтақа Ҳиндустон аст, ки дар охири асри XX дар соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба дастовардҳои беназир ноил шуд. Дар натиҷаи «инқилоби сабз» истеҳсоли ғалларо якҷанд маротиба зиёд кард, ки ба шарофати ин ҳоло Ҳиндустонро дигар минтақаи гуруснагии ҷаҳон наменоманд.

Заминҳои ҳосилхез дар водии дарёҳои Ганг, Брахмапутра, Кришна, Годавари ва дигар дарёҳо воқеъ шудаанд, ки дар онҳо системаҳои обёрии пуриктидор сохта шудаанд. Ҳиндустон бузургтарин кишвари истеҳсолкунандаи чормағзи заминӣ (арахис), чут ва тамоқу мебошад. Аз ҷиҳати истеҳсоли шолӣ ва чой пас аз Чин дар чойи дуюм, аз ҷиҳати истеҳсоли найшакар пас аз Бразилия дар чойи сеюм меистад.

Дар таркиби заминҳои кишоварзии Ҳиндустон заминҳои кишт бартарӣ доранд. Мамлакат аз ҷиҳати сариҷумори ҷорвои шохдори калон дар дунё чойи аввалро ишғол мекунад.

Ҳиндустон кишвари саноатии рушдёфта аст. Он на танҳо ҳудашро бо маҳсулоти саноатӣ таъмин мекунад (тракторҳо, тепловоз, дастгоҳҳо, автомобил, таҷҳизот барои корхонаҳои металлургӣ, саноати кӯҳӣ ва ғайра), балки дорои истеҳсолоти технологияи олӣ (дастгоҳҳо барои тадқиқоти кайҳонӣ, техникаи электронӣ ва ғайра) мебошад. Марказҳои асосии саноатии он Ҷамшедпур, Калкута, Дургупур, Роуркела, Мумбай, Ахмадобод, Бенгалор ва дигарҳо ба шумор мераванд.

Дар Шри-Ланка хочагии плантатсионӣ бартарӣ дорад, ки маҳсулоти он чой ва каучук буда, хусусияти содиротӣ дорад.

Бангладеш мамлақати содиркунандаи чут ва маҳсулоти чутӣ мебошад. Давлатҳои нисбатан ақибмондаи минтақа Непал, Бутан ва Малдив ҳастанд, ки дар иқтисодии онҳо кишоварзии каммаҳсул бартарӣ дорад. Манбаи асосии воридшавии асъори хоричӣ барои минтақа туризми байналхалқӣ аст.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Ҷанубӣ – минтақаи сермиллат, дорои захираи бойи табиӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ, бо дараҷаи гуногуни рушди иқтисодии кишварҳо аст.

Савол ва сунорӣ.

1. Бо ёрии харитаи табиӣ Осиёи Ҷанубиро тавсифи табиӣ-географӣ бидиҳед. Шумо чӣ гуна ҳулоса баровардед?

Инро ман медонам.

2. Ташаккули харитаи сиёсии ҳозираи Осиёи Ҷанубӣ чӣ гуна сурат гирифтааст?

3. Барои аҳолии минтақа кадом хусусиятҳо хосанд?

4. Давлатҳоро бо пойтахтҳои онҳо нишон бидиҳед:

1) Ҳиндустон; 2) Бангладеш; 3) Непал; 4) Покистон;

а) Катманду; б) Исломобод; в) Деҳлӣ; г) Дакка;

5. Соҳаҳоро бо давлатҳои онҳо нишон бидиҳед:

1) Ҳиндустон; 2) Покистон; 3) Шри-Ланка;

а) Саноати химия ва нафтхимия; б) Чой, каучук;

в) Саноати кайҳонӣ, электроника ва металлургия;

6. **Чавоби дурустро интихоб кунед:**

А) Аҳолии минтақаи Осиёи Ҷанубӣ дар тамоми қаламрав баробар ҷойгир шудааст;

Б) Мамлақати нисбатан тараққикардаи саноатии минтақаи Ҳиндустон аст;

В) Минтақаи Осиёи Ҷанубӣ ноҳияи туризми байналмилалӣ аст;

Г) Баландтарин қўллаҳои ҷаҳон дар ҳудуди ин минтақа ҷойгир шудаанд.

Иро ман метавонам.

1. Дар харитаи контури мамлақатҳои Осиёи Ҷанубӣ ва пойтахти онҳоро тасвир кунед.

2. Марказҳои саноатии Осиёи Ҷанубиро дар харита нишон бидиҳед ва онҳоро тавсиф кунед?

3. Тасаввур кунед, ки шумо шахрванди Ҳиндустон ҳастед: Чӣ чиз ифтихори миллии шуморо бедор мекард? Кадом проблемаҳои мамлақатро шумо муҳокима карда метавонед?

Оё медонед?

1. Дарахти нахли хиндӣ – ратанга дар дунё аз ҳама рустаниҳои дарозқад ба шумор меравад.

2. Шумораи аҳолии Ҳиндустон аз аҳолии Амрикои Шимолӣ ва Ҷанубӣ бештар аст.

3. Ватани шоҳмот Ҳиндустон аст. Онро шатранҷ меноманд, маънояш чор артиш аст (муҳраҳои шоҳмот: шоҳ, фарзин, фил, асп, рух ва донаҳои одӣ).

4. Саҳми хиндуҳо дар илми ҳисоб, тригонометрия ва алгебра калон аст. Системаи даҳии ҳисоб дар Ҳиндустон дар соли садуми пеш аз мелод ихтироъ шудааст. Концепсияи сифр низ дар Ҳиндустон пайдо шудааст.

Хулоса. Осиёи Ҷанубӣ шароити гуногуни табиӣ дорад. Дар ин ҷо динҳои буддизм ва хиндуизм ба вуҷуд омадаанд. Дар баробари зиёд будани шумораи аҳоли, ин зерминтақа бо ҷавон будани аҳоли ва бартариҳои аҳолии деҳот нисбат ба шаҳр (ҳама дар шаҳрҳо) аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад. Осиёи Ҷанубӣ аз ҷиҳати хеле паст будани сатҳи зиндагии аҳолиаш яке аз камбизоаттарин минтақаҳои ҷаҳон мебошад. Ин минтақа чун аниҳа яке аз марказҳои муҳоҷират дар ҷаҳон аст.

§2.8 ОСИЁИ ЧАНУБУ ҒАРБӢ

Хусусиятҳои хоси табиӣ, ҳоҷагӣ ва аҳолии минтақа кадомҳоянд? Кадом омилҳо боиси тезтунд шудани вазъи сиёсии минтақа шудааст? Вазъи сиёсии ин минтақа ба Тоҷикистон чӣ гуна таъсир мерасонад?

Мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ. Осиеи Чанубу Ғарбӣ қисми зиёди ҳудуди Шарқи Наздик ва Шарқи Миёнаро дар бар мегирад (Шарқи Наздик ва Миёна шартан қаламрави Осиеи Чанубу Ғарбӣ ва Африқои Шимолиро дар бар мегирад). Масоҳати он 6,8 млн км² буда, мавқеи мусоиди иқтисодӣ-географӣ дорад. Роҳи баҳрии байналхалқӣ, ки аз канори чанубу ғарбии минтақа мегузарад, алоқани иқтисодии онро бо мамлакатҳои Осиеи Чанубӣ, Чанубу Шарқӣ, Африқо, Аврупо ва Амрико таъмин мекунад. Релефи Осиеи Чанубу Ғарбӣ аз суфақӯҳ ва кӯҳсор иборат буда, атрофашро қаторкӯҳҳои баланд ва ҳамвориҳо ихота кардаанд. Дар ноҳияҳои шимолӣ иқлими субтропикӣ, дар чануб тропикӣ ҳукмрон аст. Қариб тамоми қаламрави онро биёбону нимбиёбонҳо ишғол кардаанд.

Барои аксар давлатҳои минтақа тамаддуни исломӣ хос аст. Ғайр аз ин дар ин ҷо давлати Исроил ҷойгир аст, ки аҳолии он пайрави дини яҳудӣ мебошанд. Дар мамлакатҳои Сурия ва Лубнон як қисми аҳоли дини насрониро парастииш мекунанд. Ба ҳайати минтақа 17 давлат дохил мешавад.

Минтақа бо ҷойгир будан дар чорроҳаи пайваستшавии се қитъаи олам аз нигоҳи сиёсӣ ба яке аз минтақаҳои ноороми ҷаҳон табдил шудааст. Пас аз сохтмони канали Суэтс ва роҳи оҳани Берлин-Бағдод аҳамияти ҳарбию сиёсии он афзуд. Дарёфти захираҳои бузурги нафту газ мавқеи минтақаро дар сиёсат ва иқтисоди ҷаҳон мустаҳкамтар кард.

2/3 ҳиссаи захираи нафти ҷаҳон ба мамлакатҳои Осиеи Чанубу Ғарбӣ рост меояд.

Барои минтақа иқлими хушк хос аст. Дар ин ҷо яке аз бузургтарин биёбонҳо – биёбони Араб ҷойгир шудааст. Қисми зиёди дарёҳои минтақа мавсимӣ мебошанду камобанд, ки ин дар баробари иқлими хушк барои рушди зироаткорӣ монеъ эҷод мешавад, аммо нақши дарёҳои Дачла ва Фурот дар зиндагӣ ва фаъолияти одамон хеле бузург аст, ки онҳоро барои обёрӣ, таъмини оби ошомиданӣ ва сохтмони корхонаҳои гидротехникӣ истифода мебаранд.

Аз ҷиҳати истихроҷ ва содироти хром Туркия дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад.

Расми 16. Осиёи Ҷанубу Фарбӣ

Аз сарватҳои табиӣ бойиғарии асосии минтақа нафт ва газ мебошанд (2/3 ҳиссаи захираи ҷаҳон). Конҳои он дар қаламрави аксар кишварҳо (Арабистони Саудӣ, Эрон, Ироқ, Кувайт, Қатар, АМА, Баҳрайн) ёфт шудаанд ва дар тақсмоти байналмилалӣ меҳнат мавқеи онҳоро муайян мекунанд. Ғайр аз ин аз маъданҳои табиӣ хром (Туркия), мис (Туркия, Эрон), маъдани оҳан, манган, полиметалҳо, фосфор ва ғайра мавҷуданд.

Бойиғарии асосии минтақа захираи нафту гази давлатҳои халиҷи Форс мебошад, ки аҳамияти ҷаҳонӣ дорад.

Географияи аҳоли. Аҳолии минтақа аслан мансуби се гурӯҳи этнолингвистӣ (этникию забонӣ): гурӯҳи эронӣ оилаи забонҳои ҳиндавурупоӣ (форсҳо, толишҳо, афғонҳо, балучҳо, курдҳо); гурӯҳи сомӣ (арабҳо, ошуриҳо, яҳудиҳо); ва гурӯҳи туркӣ (туркҳо, озарҳо ва туркманҳои Эрон) мебошанд.

Барои минтақа афзоиши баланди табиӣ аҳоли хос аст, аммо он дар ҳама кишварҳо як хел нест ва дар Кипро Исроил аз ҳама паст аст.

Аҳолии кишварҳои истихроҷкунандаи нафт дар минтақаи Осиёи Ҷанубу Фарбӣ на танҳо аз ҳисоби афзоиши табиӣ, инчунин аз ҳисоби муҳочират зиёд мешавад.

Маскуншавии аҳоли низ дар минтақа нобаробар аст. Қариб дар ҳама кишварҳо аз нисф зиёди аҳоли дар 15-20% қаламрави онҳо чамъ шудаанд. Ноҳияҳои сараҳолии он соҳили дарёҳои Дачла ва Фурот, халиҷу баҳрҳо мебошанд. Дар маҷмӯъ дар минтақа дараҷаи урбанизатсия баланд аст, лекин ин барои ҳама мамлакатҳои минтақа хос нест.

Хушкӣ иқлими қисми зиёди минтақа боиси маскуншавии аҳоли дар соҳили баҳру дарёҳо шудааст.

Географияи хоҷагии халқи минтақа. Аҳамияти иқтисодии ҷаҳонӣ доштани минтақаро захираҳои бузурги нафти Арабистони Саудӣ, Кувайт, АМА, Баҳрайн, Эрон ва Ироқ муайян мекунад. Ноҳияҳои асосии истихроҷи нафт ҳудуди кишварҳои мебошанд, ки дар соҳили халиҷи Форс ҷойгиранд. Аз ҷиҳати истихроҷи нафт Арабистони Саудӣ дар ҷаҳон пешсаф аст (соле то 500 млн т). Қисми зиёди нафт ҳамчун ашёи хом ба кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ва ИМА содир карда мешавад.

Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ корхонаҳои металлургияи сиёҳ ва ранга бунёд шудаанд (Эрон, Туркия). Дар аксар кишварҳо саноати бофандагӣ, косибӣ хусусан қолинбофӣ ва чармгарӣ, корхонаҳои истеҳсоли нуриҳои маъданӣ ривоч ёфтааст.

Яке аз соҳаҳои муҳимтарини хоҷагии халқи минтақа кишоварзӣ аст. Дар он мавқеи асосиро зироаткорӣ ишғол мекунад. Дар тамоми минтақа ин соҳа ба обёрӣ эҳтиёҷ дорад. Асоси зироаткориро рустаниҳои ғизӣ – гандум, ҷав ва ҷуворимаққа ташкил медиҳад. Дар кишварҳои назди баҳри Миёназамин меваю сабзавоткорӣ, тоқпарварӣ ва парвариши дарахти зайтун ба роҳ монда шудааст. Қисми зиёди маҳсулоти ин соҳаҳо ба хориҷ бароварда мешавад.

Дар соҳаи чорводорӣ гӯсфандпарварӣ (чун соҳаи гӯшту пашм-диҳанда) бартарӣ дорад.

Дар ҳудуди минтақа нақлиёти автомобилӣ, дар ноҳияҳои истихроҷи нафту газ нақлиёти қубурӣ (хатти интиқоли нафту газ) нақши асосиро мебозад. Тавассути минтақа роҳҳои муҳимтарини баҳрӣ байни уқёнусҳои Атлантик ва Ҳинд мегузаранд. Канали Суэтс, гулугоҳҳои Хурмуз, Босфор ва Дарданел аҳамияти бузурги иқтисодӣ доранд. Бузургтарин бандарҳои баҳрии минтақа – Истамбул, Измир, Бейрут, Хайфа, Адан мебошанд.

Дар тақсими байналмилалӣ географияи кор симои минтақаро пеш аз ҳама нафт, газ ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ таҷассум мекунад.

Тафвӯтҳои дохилӣ. Минтақаи бузурги Осиёи Чанубу Ғарбӣ хеле гуногунтаркиб аст. Мамлакатҳое, ки ба ҳайати он дохил мешаванд, аз ҷиҳати масоҳат, шумораи аҳоли, шакли идоракунии, рушди иқтисодию иҷтимоӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Дар қисми шарқии минтақа ду кишвар – Эрон ва Афғонистон воқеъ шудаанд, ки кишварҳои форсизабонанд. Аҳолии Эрон ва мардуми таҳҷони Афғонистон чун мардуми эронитабор соҳиби тамаддуни бузурги қадим ҳастанд. Дар Эрон дигар миллату халқиятҳое ҳастанд, ки онҳо бо забони форсӣ ҳарф мезананд (курдҳо, луриҳо, балучҳо, бахтиёрҳо ва ғайра). Дар кишвари Афғонистон, ки солҳои тӯлонӣ ба майдони муҳориба табдил шудааст, дар ҷануб бештар пуштунҳо (афғонҳо), дар шимол тоҷикҳо, ўзбекҳо, туркманҳо ва ҳазораҳо маскун шудаанд.

Дар минтақа давлати Туркия мавқеи махсус дорад. Шумораи аҳолиаш зиёда аз 70 млн нафар буда, кишвари гуногунмиллати дунявӣ мебошад ва барои дохил шудан ба Иттиҳоди Аврупо номзад аст. Ин мамлакат дараҷаи баланди рушди иқтисодӣ дошта, дар қатори Эрон ва Афғонистон бо Тоҷикистон муносибатҳои иқтисодию фарҳангӣ дорад.

Нақши асосиро дар иқтисодиёти ҷаҳон кишварҳои содиркунандаи нафт мебозанд, ки бузургтарини онҳо Арабистони Саудӣ мебошад. Кашф кардани захираҳои нафт дар асри ХХ боиси босуръат рушд ёфтани иқтисодиёти ин мамлакат шуд. Дар ҳамин давра амалӣ кардани нақшаи азими бозсозӣ вазъи иқтисодии мамлакатро боло бурд. Дар таркиби саноат нақши асосиро соҳаи нафту химия мебозад. Пешравӣ дар соҳаи кишоварзӣ низ суръат гирифтааст.

Нафт манбаи даромад ва шукуфоии босуръати кишварҳои узви Ташкилоти Мамлакатҳои Содиркунандаи Нафт (ОПЕК) – Эрон, Баҳрайн, Қатар, Кувайт, АМА шуд.

Барои давлатҳои ин минтақа дараҷаи баланди тафвӯтҳои рушди иқтисодӣ хос аст.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Чанубу Ғарбӣ минтақаи беназир бо тамаддуни исломӣ, аҳолии гуногунмиллат, бузургтарин захираи нафт дар ҷаҳон аст.

Савол ва супориш.

1. Бо ёриши атласу харитаҳо доир ба мавқеи иқтисодӣ-географии минтақаи Осиёи Чанубу Ғарбӣ маълумот бидиҳед.

Инро ман медонам.

2. Оё ин ақида дуруст аст, ки давлатҳои минтақаи Осиёи Чанубу Ғарбӣ таркиби ягонаи маданияту таърихӣ доранд? Инро шарҳ диҳед.

3. Нақши мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табииро дар пеширафти хоҷагии давлатҳои минтақа муайян кунед.
4. Таркиби этникии аҳолии минтақа чӣ гуна аст?

Инро ман метавонам.

1. Давлатҳоро бо пойтахтҳои онҳо нишон бидиҳед:
 - 1) Туркия; 2) Арабистони Саудӣ; 3) Исроил; 4) Эрон;
 - а) Ар-Риёз; б) Истамбул; в) Техрон; г) Иерусалим.
2. Хусусияти хоҷагии минтақа дар чист?
3. Тоҷикистон бо кадом давлатҳои минтақа робитаҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ дорад?
4. Дар харитаи контури давлатҳои минтақаро бо пойтахтҳои онҳо тасвир кунед.
5. Яке аз давлатҳои минтақаро тавсифи иқтисодӣ-географӣ бидиҳед.

Оё медонед?

1. Аз 30 кони бузурги нафти ҷаҳон 15-тои он ба ҳавзаи халиҷи Форс рост меояд. Кони нафти Гавар дар Арабистони Саудӣ 12 млрд тонна захира дошта, бузургтарин кони нафти ҷаҳон мебошад.
2. Дар Амратҳои Муттаҳиди Араб ҳар як сокини маҳаллӣ ҳуқуқ дорад, ки чор нафар коргари хоричиро барои кори кироя бигирад.
3. Пойтахти Арабистони Саудӣ шаҳри Ар-Риёз дар дунё яке аз шаҳрҳои бо суръати баланд рушдкунанда ба шумор меравад. Бинои вазоратҳо, банкҳо, меҳмонхонаҳо аз 8 то 9 ошёна баланд сохта шудаанд. Корхонаҳои саноатӣ аз шаҳр берун ҷойгир буда, дар шароити биёбон кӯчаҳо ҳамеша сарсабзу шуқуфонанд.
4. Кишвари Фаластин имрӯз аз рӯйи баъзе нишондиҳандаҳои демографӣ дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Дар сектори Ғазза нишондиҳандаи таваллуд 52‰ (промиле) буда, дараҷаи миёнаи афзоиши аҳоли 4,6% аст.

Ҳулоса. Минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ мавқеи васли иқтисодӣ ва сиёсий-географӣ се қитъаи дунё: Африқо, Аврупо ва Осиёро ишғол кардааст. Дар ин ҷо ду дини ҷаҳонӣ – насрония, ислом ва дини миллии яҳудия пайдо шудаанд. Шароити табиӣ минтақа хеле номусоид аст: дар ин ҷо биёбонҳо масоҳати калон доранд. Аз захираҳои маъданӣ нафти мавқеи асосиро ишғол мекунад. Дар зери замини минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ 2/3 ҳиссаи захираи нафти ҷаҳон ҷойгир аст. Аксари давлатҳои минтақа узви Ташиқоти Мамлакатҳои Содиркунандаи Нафти мебошанд.

§2.9 САРЗАМИНЕ, КИ БЕШ АЗ 30 СОЛ ДАР ОҒЎШИ ДАРГИРИҲОСТ

Ба ақидаи шумо, ин кадом мамлакат аст? Он чӣ гуна хусусиятҳои табиӣ-географӣ дорад? Ин мамлакат дар бозори ҷаҳонӣ кадом маҳсулотро содир мекунад? Кадом омилҳо вазъи сиеши ин мамлакатро ба харобӣ мекашанд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Афғонистон дар ҷанубу ғарби Осиё воқеъ шудааст. Вай дар шимол бо Тоҷикистон, Ўзбекистону Туркманистон, дар ҷанубу шарқ бо Покистону Чин ва дар ҷанубу ғарб бо Эрон ҳамсарҳад мебошад. Қисми зиёди хатти сарҳади он бо мамлакатҳои ҳамсоя аз кӯҳҳои баланд ва дарёи Панҷу Ому мегузарад. Чунин ҳолат алоқа ва тиҷорати байнидавлатиро халалдор месозад, зеро робитаҳои тиҷоратии мамлакат аксар тавассути роҳи ағбаҳо сураг мегирад, ки зимистон баста мешаванд.

Афғонистони имрӯзро соли 1747 Аҳмадшоҳи Дурронӣ асос гузоштааст. Пойтахти аввали Афғонистон шаҳри Қандаҳор буд ва баъд онро ба Кобул кӯчониданд.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Афғонистон мамлақати кӯҳсор буда, 4/5 ҳиссаи қаламрави онро кӯҳҳо ва суфақӯҳҳо ишғол кардаанд. Аз доманаи шимоли Ҳиндукуш сар карда, то соҳили дарёи Ому сатҳи мамлакат мунтазам паст мешавад. Аз самти шарқ ин ҳамворӣ то ҳавзаи дарёи Ҳинд давом мекунад.

Барои кишоварзӣ ва заминдорӣ водии дарёҳо ва ҳамвориҳо мувофиқ мебошанд.

Сарватҳои табиӣ Афғонистон ба таври бояду шояд омӯхта нашудаанд. Ба ин нигоҳ накарда, солҳои охир дар қаламрави он намудҳои гуногуни сарватҳои зеризаминӣ – маъдани оҳан, ангишт, марганетс, хром, тилло, маъдани металлҳои ранга, графит, гӯгирд, намак, талк, асбест, сангҳои қиматбаҳо кашф карда шудаанд. Дар мавзеи Ҳирот, Маймана, Шибирғон конҳои нафту газ мавҷуданд, ки аҳамияти саноатӣ доранд.

Афғонистон иқлими континенталӣ – зимистони хунук ва тобистони бебориш дорад. Зимистон дар минтақаҳои кӯҳӣ хунокии дарозмуддат, дар ҳамвориҳо муътадил ва ноустувор мебошад. Ҳарорати миёнаи моҳи июл 24-32 дараҷа, дар баландҳои 2500-4000 метр то +10 дараҷа паст мешавад. Дар ҳамвориҳо ҳарорати миёнаи моҳи январ аз 0 дараҷа то +8 дараҷа тағйир меёбад. Боришот кам аст. Дар ҳамвориҳои ҷанубии мамлакат дар як сол 40-45 мм, дар суфақӯҳҳои дохилӣ 200-250 мм, дар минтақаи кӯҳҳои баланд то 800 мм бориш мешавад. Вобаста ба иқлим дарёҳои Афғонистон мавсимӣ буда, дар мавсими боронгарӣ сероб мешаванд. Онҳо аз кӯҳҳои баланд оғоз ёфта, дорой иқтидори

Расми 17. Харитаи табиии Афғонистон

зиёди энергетикӣ мебошанд ва дар шароити иқлими хушк барои обёрӣ васеъ истифода мешаванд. Калонтарин дарёҳои Афғонистон Мурғоб, Қарирӯд, Фарахрӯд, Ҳилманд, Кобул, Панҷ ва Ому мебошанд.

Географияи аҳоли. Дар Афғонистон дар баробари дараҷаи баланди таваллуд фавти кӯдакон ҳам зиёд аст. Дар таркиби чинсии аҳоли мардон бартарӣ доранд. Зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ 26 нафар мебошад ва дар воҳаҳо зиёда аз 100 нафарро ташкил мекунад. Зиёда аз 3 млн нафар аҳоли зиндагии бодиянишинӣ мегузaronанд. Дар шаҳрҳо тақрибан 15 фоизи аҳоли зиндагӣ мекунад. Шаҳрҳои калонтарин ва қадимӣ Кобул, Мазори Шариф, Қандаҳор, Ҳирот ва Кундуз мебошанд.

Афғонистон мамлақати сермиллат аст ва дар он зиёда аз 20 халқият зиндагӣ мекунад, ки қариб 50 фоизи онро паштунҳо ташкил мекунанд. Ғайр аз паштунҳо дар он ҷо тоҷикон, ўзбекҳо, туркману қазоқҳо, ҳазораҳо ва ғайра зиндагӣ мекунанд. Дар натиҷаи ҷанги дохилии бисёрсола шумораи зиёди аҳоли талаф ёфт. Тақрибан 23 фоизи аҳоли қашшоқона зиндагӣ мекунанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Афғонистон мамлақати ақибмондаи кишоварзӣ буда, фақат дар даҳсолаи охир иқтисодии он ба баъзе пешравиҳо ноил шуд. Асоси иқтисодӣташро кишоварзӣ ташкил мекунад. Дар кишоварзӣ зиёда аз 85 фоизи аҳоли банд буда, 60

фоизи даромади миллӣ ба он рост меояд. 40 фоизи боқимондаро хидматрасонӣ ва саноат ташкил медиҳад.

Заминдорӣ асосан дар водии дарёҳо, воҳаҳои байни кӯҳҳо, доманакӯҳҳо ва ба миқдори кам дар суфакӯҳҳои дохилӣ инкишоф ёфтааст. Тақрибан 70 фоизи замини кишт ба ноҳияҳои шимолӣ рост меояд. Дар заминҳои кишт бештар ғалладона кишт карда мешавад, ки қисми зиёди он лалмӣ мебошад. Ғаллакорӣ зиёда аз нисфи даромади маҳсулоти зироаткориро медиҳад. Дар водии дарёҳои Лугар, Сурхоб ва Алишанг шолӣ мекоранд. Аз зироатҳои техникӣ пахта, лаблабуи қанд, найшакар ва зироатҳои рағандиҳанда парвариш карда мешаванд. Дар қатори зироаткорӣ боғу тоқдорӣ низ васеъ паҳн шудааст, ки он дар музофотҳои Кобул, Қандаҳор, Ҳирот, Қатаған, Кӯҳдоман тараққӣ кардааст.

Чорводорӣ дар Афғонистон яке аз соҳаҳои анъанавии кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Асосан ғӯсфандони ғӯшт ва пашмдиҳанда парвариш мекунанд. Дар даштҳои хушк қароқўлпарварӣ ривоч гирифтааст. Афғонистон аз ҷиҳати саршумори ғӯсфанди қароқўлӣ дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад. Аз чорвои калон бештар чорвои корӣ парвариш мекунанд. Дар ноҳияҳои кӯҳӣ бузпарварӣ инкишоф ёфтааст.

Саноат дар Афғонистон суст тараққӣ кардааст ва танҳо 21,8 фоизи даромади миллиро медиҳад. Сохтмони корхонаву фабрикаҳои ҳозиразамон аз охири солҳои 30-юми асри гузашта ибтидо гирифта буд. Дар мамлакат асосан корхонаҳои начандон калони саноати сабук ва хӯрокворӣ сохта шудаанд. Аз саноати сабук бештар соҳаи бофандагӣ тараққӣ кардааст, ки матоъҳои пахтагӣ, моҳут, шохӣ, вискозӣ ва трикотаҷӣ истеҳсол мекунанд. Дар саноати хӯрокворӣ корхонаи истеҳсоли қанд ва рағанкашӣ калонтарин мебошанд.

Афғонистон маҳсулоти гуногунро ба мамлакатҳои Покистон, Ҳиндустон, Финляндия, Олмон ва Белгия содир карда, аз кишварҳои Покистон, Чумхурии Корея, Ҷопон, ИМА ва Олмон мол ворид мекунанд.

Нақлиёт. Дар Афғонистон мардум асосан аз воситаи нақлиёти автомобилӣ истифода мебаранд. Дарозии роҳҳо дар ин кишвар 21 ҳазор километрро ташкил мекунанд. Муҳимтарин роҳҳои нақлиёт роҳи автомобилгарди Кобул-Шерхон, Кушка-Ҳирот-Қандаҳор, Пули Хумрӣ-Мазори Шариф-Шибирғон мебошанд. Нақлиёти обӣ дар ин кишвар чандон рушд накардааст ва аҳамияти калон надорад. Фурудгоҳҳои Кобул ва Қандаҳор ҳавопаймоҳои кишварҳои гуногунро қабул мекунанд. Аз Кушк то Турғундӣ 7 километр роҳи оҳан вучуд дорад. Дар тичорати берунии Афғонистон содирот 98 млн долларро ташкил мекунанд. Шарикони тичоратии Афғонистон ИМА, Фаронса, Покистон, Тоҷикистон ва Туркия мебошанд.

Савол ва супориш.

Аз рӯйи харита ба мавқеи иқтисодию географии Афғонистон баҳо бидиҳед.

Ибро ман медонам.

2. Афғонистон аз кадом намуди маъданҳои табиӣ бой аст?
3. Аҳолии Афғонистонро кадом миллатҳо ташкил мекунад?
4. Кадом соҳаи хоҷагӣ дар иқтисодиёти Афғонистон мавқеи асосиро ишғол мекунад?
5. Барои чӣ дар Афғонистон нақлиёти роҳи оҳан инкишоф наёфтааст?

Ибро ман метавонам.

1. Атлас ва харитаро истифода бурда, дар онҳо давлатҳои ҳамсарҳад, вилоятҳо ва пойтахти Афғонистонро тасвир кунед. Мавқеи географии онро тасвиф диҳед.

Оё медонед?

1. Дар Афғонистон танҳо як нафар яҳудӣ зиндагӣ мекунад.
2. Танҳо ¼-и аҳолии Афғонистон дар шаҳрҳо маскун шудааст.
3. Дарозумрии аҳоли дар Афғонистон 44,2 солро ташкил медиҳад, аз ҷумла занҳо 44,4 ва мардҳо 44 сол. Қариб ҳар як кӯдаки шашуми ин кишвар дар вақти таваллуд мемирад. Аҳолии Афғонистон ҷавон буда, қариб 45%-и он кӯдакони то 14-сола ҳастанд.
4. То ҳол дар Афғонистон ягон нафар ба бемории СПИД гирифтадор нашудааст.

Хулоса. Афғонистон яке аз мамлакатҳои қадима буда, то ҳол захираҳои зеризамини он ба таври бояду шояд омӯхта нашудаанд ва қариб истифода намешаванд. Саноат суғурта тарғиб кардааст. Аксари аҳоли дар ҳолати қашшоқӣ умр ба сар мебарад.

§2.10 САРЗАМИНИ ШЕЪРУ ШОИРОН

Хусусиятҳои табиӣ-географии ин мамлакат чӣ гунаанд? Кадом сарватҳои табиӣ он мавқеи ҷаҳонӣ доранд? Шумо кадом хусусиятҳои умумӣ бо ҳам наздики мардумашро бо тоҷикон медонед?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Эрон дар Ҷануби Ҷануби Осиё воқеъ шудааст. Мавқеи иқтисодию географии он ниҳоят муосир аст. Дар шимол бо Арманистону Озарбойҷон, дар шимолу шарқ бо Туркманистон, дар шарқ бо Афғонистону Покистон, дар ғарб бо Ироқу Туркия ҳамсарҳад мебошад. Қаламрави он дар шимол ба баҳри Каспий ва дар ҷануб ба халиҷи Форс роҳи баромад дорад. Роҳи оҳан қаламрави Эронро бо ҳам давлатҳои ҳамсоя (ғайр аз Афғонистон) пайваст мекунад.

Расми 18. Харитаи сӣёсии Эрон

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Зиёда 4/5 ҳиссаи қаламрави Эронро қаторкӯҳҳо, суфақӯҳҳо ва кӯҳсори баланд ишғол кардааст. Хусусияти хоси релефи Эрон ивазшавии тадриҷии ҳамвориҳо ба баландиҳо мебошад. Пастии назди Каспий аз сатҳи баҳр 28 метр пасттар аст. Баландии қаторкӯҳҳои Албурз 5000 метрро ташкил мекунад. Қариб ҳамаи қисми дохилии кишварро кӯҳсори Эрон ишғол кардааст ва ҳамвориҳо масоҳати камтар доранд.

Иқлими Эрон асосан субтропикӣ континенталии хушк мебошад. Ҳарорати миёнаи моҳи январ дар Техрон ба +2 дараҷа ва дар моҳи июн ба +29 дараҷа мерасад. Дар соҳили халиҷи Форс то миёнаи моҳи январ +19 дараҷа ва моҳи июл +32 дараҷаро ташкил медиҳад. Дар қисми зиёди Эрон боришоти солона аз 50 то 500 мм-ро ташкил мекунад. Фақат дар соҳили баҳри Каспий (иқлими субтропикӣ намнок) миқдори боришот ба 1500-2000 мм мерасад. Дарёҳои Эрон он қадар дарозу пуроб нестанд, аммо дар шароити иқлими хушк барои обёрӣ аҳамияти калон доранд. Барои обёрӣ бахусус дарёҳои Аракс, Сафедруд ва Корун васеъ истифода мешаванд.

Сарватҳои зерзаминии Эрон хеле гуногунанд. Дар қаламрави он аз сӯзишворӣ ангишт ва захираи калони нафту газ вучуд дорад. Конҳои нафт дар шимоли кишвар қад-қади соҳили баҳри Каспий ва доманақӯхи Туркману Хуросон воқеъ шудаанд. Дар ҷануб конҳои нафт дар ҳавзаи халиҷи Форс ҷойгир шудаанд, ки мавқеи хуби иқтисодӣ-географӣ доранд. Конҳои калонтарини газ дар мавзёҳои Познон ва Сарахс воқеъ гардидаанд. Дар шарқи Техрон, наздикии Симнон ва Эрони Марказӣ захираи марганетс мавҷуд аст. Аз дигар намуди сарватҳои зерзаминӣ дар ноҳияҳои гуногуни Эрон захираи металлҳои ранга, нодир, қиматбаҳо, масолеҳи бинокорӣ вучуд дорад. Хусусан захираи маъдани мис, сурб, руҳ, хромит, никел, кобальт, молибден, металлҳои нодир қиматбаҳо зиёд аст. Аз сарватҳои ғайримаъданӣ захираи калони сулфур, намак, шпат, талқ, абрак, фосфорит, барий ва ғайра мавҷуданд.

Аҳоли. Эрон дорои шароити гуногуни табиӣ буда, аҳолиаш соҳиби таърихи тӯлонии ташаккул аст. Аҳоли вобаста ба дараҷаи аз худ кардани замин ва захираҳои маъданӣ дар қаламрави он нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ 30,0 нафар ва дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ҳамагӣ 2-3 нафарро ташкил медиҳад. Бештар аз 43 Ҷоизи аҳоли дар ноҳияҳои шимолии кишвар маскун шудааст.

Ҳаёти миллии аҳолии Эрон гуногун буда, дар он зиёда аз 80 миллату халқият зиндагӣ мекунанд. Аз нисф бештари онро форсҳо ва ҷойи дуҷумро озарбойҷониҳо ташкил мекунад. Ҳамчунин дар ин ҷо тотҳо, афғонҳо, курдҳо (зиёда аз 2 млн нафар) ва намояндагони халқҳои дигар зиндагӣ мекунанд. Зиёда аз 98 Ҷоизи аҳолии мамлакат дини исломро парастии мекунад.

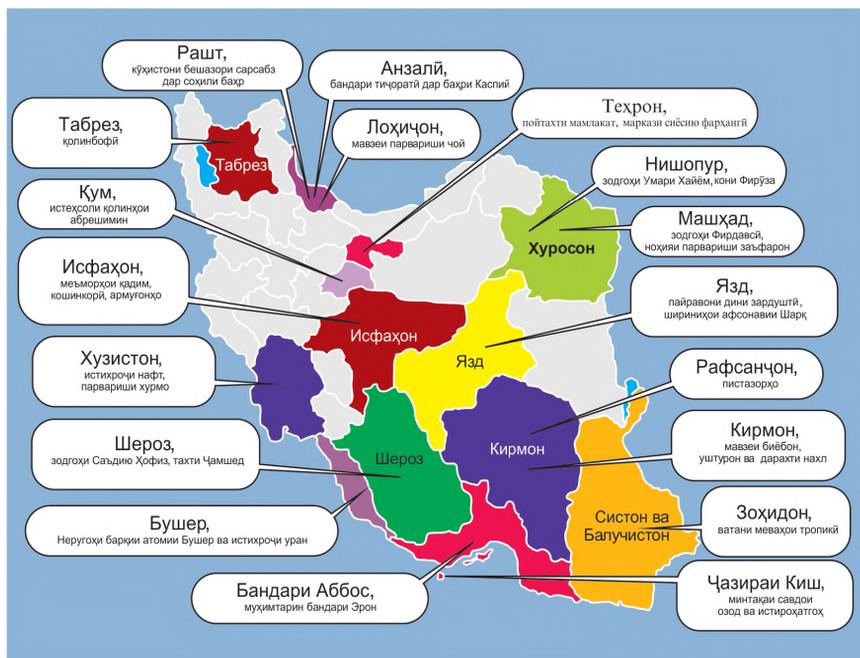
Таъсифи умумии ҳоҷагӣ. Эрон дар Осиёи Ҷанубу Ҷарбӣ мамлақати пуриқтидор мебошад.

Аввалин фабрика ва корхонаҳо дар кишвар дар ҷорӣ аввали асри ХХ сохта шудаанд. Дар ин давра асоси саноат аз истеҳсоли коркарди нафт, коркарди сарватҳои маъданӣ, ғайримаъданӣ ва саноати сабук, бештар бофандагӣ иборат буд. Баробари ба бозори дохилии Эрон сар даровардани маҳсулоти саноатии хориҷӣ корхонаҳое, ки пеш сохта шуда буданд, дар давраи Ҷанги Дуҷуми Ҷаҳон ба рақобат тоб наоварда, фаъолиятшонро пурра қатъ карданд. Ин вазъият Эронро водор сохт, ки барои ҳифзи саноати худ соли 1965 доир ба «Муҳофизати саноати милли» қонун қабул кунад. Мувофиқи ин қонун ба инкишофи саноати милли, пеш аз ҳама ба рушди устувори саноати вазнин эътибори ҷиддӣ дода шуд. Давлат барои рушди ин соҳа дар солҳои 1949-1955 20,1 Ҷоизи маблағгузориро ҷудо кард ва пас аз солҳои 1963-1968 онро ба 29,8 Ҷоиз расонд. Фақат дар панҷсолаи сеюми асри гузашта Эрон сохтмони комбинати металлургӣ, корхонаи истеҳсоли алюмин,

троллейбусозӣ, мошинсозӣ, корхонаҳои васлқунанда, нафткоркунӣ ва химияи нафтро ба нақша гирифт. Бунёди ин корхонаҳои азим ва ба қор даровардани онҳо вобастагии мамлакатро ба маҳсулоти хориҷӣ кам кард. Дар бозори дохилӣ ба истехсоли маҳсулоти саноати милли эътибори махсус дода шуд. Мувофиқи қонун ташкилотҳои давлатӣ бояд пеш аз ҳама маҳсулоти маҳаллиро харидорӣ кунанд.

Эрон аз ҷиҳати истихроҷи нафт дар байни давлатҳои аъзои ОПЕК (Ташкилоти Мамлакатҳои Содиққунандаи Нафт) дар ҷойи дуюм буда, аз ҷиҳати содироти он дар дунё зинаи чорумро ишғол мекунад.

Эрон барои тараққиёти саноат дар баробари маблағгузори давлатӣ ва соҳибкорони маҳаллӣ сармояи хориҷиро низ васеъ истифода мебарад. Чунин сиёсати иқтисодӣ натиҷаи хуб додааст. Дар таркиби даромади милли ҳиссаи саноат мунтазам афзуда, кишвар соҳиби соҳаҳои нави саноат шуд. Дар таркиби он ҷойи асосиро саноати маъдани кӯҳӣ, пеш аз ҳама истихроҷи нафт ва қорқарди он ташкил мекунад. Дар айни замон Эрон аз 65 ҷохи сатҳи хушкӣ ва 70 ҷохи тунуқобаи баҳрӣ нафт истехсол мекунад ва аз ҷиҳати истехсоли он дар ҷаҳон дар ҷойи панҷум қарор дорад. Истехсоли

Расми 19. Нақшаи таҳассуси шаҳрҳои Эрон

газу ангишт аҳамияти маҳаллӣ дорад. Аз захираҳои табиӣ маъдани оҳан, марганетс, хром, мис, молибден, сурб, руҳ, симоб, маргимуш истехсол карда мешавад. Ба ғайр аз ин кишвар намуди зиёди сарватҳои ғайримаъданӣ (намак, намаки глауберитӣ, магнезӣ, шпат, асбест, корунд, талк, графит, абрак ва ғайра) истихроҷ мекунад. Дар мамлакат соҳаи нафткоркунӣ, хӯрокворӣ, саноати сабук ва трикотаҷӣ инкишоф ёфтааст. Корхонаҳои нафткоркунӣ ва хӯрокворӣ дар Ободон, Масҷиди Сулаймон, Кирмоншоҳ, Нафтишоҳ ва дар наздикии Техрон сохта шудаанд. Аз соҳаҳои саноати сабук бофандагӣ тараққӣ карда, матоъҳои пахтагӣ, ресмон, моҳут, шохӣ, қолин истехсол мекунанд. Саноати коркарди пашм дар Кирмон, Табрез, Кошон; абрешим дар Язд, Шахӣ, Кошон; трикотаҷ дар Техрон, Табрез, Исфаҳон ва ғайра ҷойгир шудаанд. Қолинро асосан косибон истехсол мекунанд ва маҳсули дасти қолинбофони эронӣ дар дунё машҳур аст.

Дар *саноати хӯрокворӣ* истехсоли қанд (беш аз 27 корхона), биринҷ (беш аз 30 корхона), орд, консервабарорӣ (гӯшту моҳӣ ва сабзавоту мева), коркарди ҷой ва тамоку инкишоф ёфтааст. Дар баробари рушди сохтмони корхонаҳои саноатӣ, корхонаҳои масолеҳи сохтмон пешрафт кардааст. Дар ин ҷо семент, шиша, хишти ба оташ тобовар, гач (алебастр), оҳак ва ғайра истехсол карда мешавад.

Саноати мошинсозӣ аз корхонаҳои хурди косибӣ ва васлкунанда то тавлидгоҳҳои бузург (аз қисмҳои алоҳида сохтани маснуоти гуногуни заҳматталаб – радио, телевизор ва ғайра) иборат мебошанд. Дар баробари сохтани корхонаҳои металлургияи сиёҳ ва ранга дар Эрон корхонаҳои ҳозиразамони мошинсозӣ сохта шудаанд, бахусус саноати автомобилсозӣ хеле пеш рафтааст. Ҳоло дар Эрон 12 корхонаи автомобилсозӣ амал мекунад ва дар ҳоли ҳозир мамлакат соле зиёда аз 250 ҳазор автомобил истехсол мекунад. Дар назар дошта шудааст, ки оянда ин шумора ба 500 ҳазор расонида шавад. Дар қатори мошинҳои гуногун барои соҳаҳои мухталифи саноат ва мошинҳои кишоварзӣ қисмҳои эҳтиётӣ низ тайёр мекунанд. Дар асоси коркарди нафт соҳаҳои саноати химияи нафт ташкил шудааст, ки маҳсулоти гуногуни резинӣ истехсол мекунад. Аз ҳисоби намудҳои гуногуни маҳсулоти химиявӣ нурии минералӣ, содда, рангҳои органикӣ, лак, воситаҳои шустушӯ ва ғайра истехсол карда мешавад.

Инкишофи соҳаҳои саноат ва обёрии заминҳо бе заминаи пур-иктидори энергетикӣ ғайриимкон аст. Бинобар ин солҳои охир Эрон доираи сохтмони корхонаҳои гидроэнергетикиро васеъ кард. Дар дарёҳои Караҷ, Диз, Сафедрӯд неругоҳҳои барқӣ обӣ ва обанборҳо сохта шуданд. Дар баробари инкишофи соҳаҳои ҳозиразамони саноат ҳунармандӣ ва косибӣ ташаккул ёфтааст.

Кишоварзӣ соҳаи аънанавӣ ва муҳимми иқтисодиёти Эрон ба ҳисоб меравад. Баъди ислоҳоти соли 1963 дар ин соҳа тағйироти

ичтимоию иқтисодӣ гузаронида шуд. Пеш аз ҳама заминдории помешикон маҳдуд (30-150 га) шуда, дар мамлакат ҳазорҳо хоҷагиҳои кооперативӣ ташкил шуд. Дар охири соли 1967 шумораи деҳқонони заминдор ба 600 ҳазор расид. Барои васеъ кардани замини обӣ дар дарёҳои Диз, Сафедрӯд, Караҷ иншооти обёрӣ сохта шуд. Соҳаи асосии кишоварзӣ зироаткорӣ мебошад. Аз зироати ғалладона: гандум, чав; дар заминҳои обӣ – пахта, шолӣ, лаблабуи қанд, найшакар, тамоку, кӯкнор, чой, кунчит, канаф, лӯбиёиҳо, инчунин сабзавот, боғу тоқпарварӣ рушд кардааст.

Эрон дорони чарогоҳҳои васеъ мебошад, ки боиси рушди чорводорӣ шудааст. Дар ин соҳа парвариши гӯсфанду буз, чорвои калони шохдор, аспарварӣ ва моҳидорӣ бештар инкишоф ёфтааст.

Иқтисодиёти Эрон дар ҳоли ҳозир бо суръати баланд тараққӣ карда ва пеш меравад.

Бештар аз 50% тухми моҳӣ (украи сиёҳ), ки аз баҳри Каспий ба даст оварда мешавад, ба мамлакати Эрон рост меояд.

Географияи нақлиёт. Эрон дорони намудҳои гуногуни нақлиёт мебошад. Дар боркашонии дохилӣ мавқеи асосиро нақлиёти роҳи оҳан ва автомобилӣ ишғол мекунад. Дар равобити берунаи ин кишвар роҳҳои баҳрӣ, қубурӣ (хатҳои интиқоли нафту газ) ва ҳавоӣ ҳам аҳамияти калони иқтисодию иҷтимоӣ доранд.

Савол ва супориш.

1. *Аз харита ва атлас роҳҳои асосии оҳан ва мошингарди Эронро муайян кунед ва ба онҳо баҳои иқтисодӣ-географӣ бидиҳед.*

Ибро ман медонам.

2. *Эрон аз қадом намуди сарватҳои табиӣ бой аст?*

3. *Аломатҳои асосии нақшаи инкишофи иқтисодии Эронро шарҳ диҳед ва бифаҳмонед, ки он барои пешрафти иқтисодии мамлакат чӣ фоида расонд.*

4. *Ҳукумати Эрон барои тараққӣ додани саноат ва кишоварзӣ дар мамлакат чӣ чорабинихоро гузаронд?*

5. *Чаро тайи чанд сол давлатҳои Ғарб Эронро дар муҳосираи иқтисодӣ гирифтаанд?*

Ибро ман метавонам.

1. *Атлас, харита ва китобро истифода бурда, тақсими маъмурии Эронро дар харитаи контурӣ тасвир кунед.*

2. *Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои саноатӣ ва кишоварзии Эронро тасвир карда, дар бораи онҳо маълумот бидиҳед.*

Оё медонед?

1. *Аз ҳама қолинҳои қиматбаҳое, ки дар Эрон бо усули касибӣ истеҳсол карда мешаванд, қолинҳои Исфохон беҳтаранд.*

2. Қаторқўхҳои Загрос ва Албурз қўхҳои асосии Эрон буда, қуллаи баландтаринаш Дамованд (5681 м) – вулкони хомӯшшуда аст. Дар танӯраи он буғи сулфур ва дар нишебиҳою доманааш чашмаҳои гарм фаввора мезананд.

3. Бузургтарин шаҳри Эрон пойтахти он Техрон мебошад, ки ҳавои атмосфераи он дар дунё аз ҳама ифлостар аст. Ба ҳисоби миёна ҳар рӯз аз касалиҳое, ки ба ифлосии атмосфера алоқаманданд, дар ин шаҳр 27 нафар мефавтад. 60% захираи нафти ҷаҳон ба ҳаличи Форс рост меояд. Захираи нафт дар Эрон ба 125 миллиард баррел расида, 10% захираи нафти ҷаҳонро ташкил медиҳад. Эрон ҳар рӯз 4 млн баррел нафт истихроҷ мекунад.

4. Зиёда аз 70% аҳолии Эронро шахсони то 30-сола ташкил мекунанд.

5. Дар шаҳри Язд то ҳол ибодатгоҳҳои зардуштӣ вучуд доранд, ки оташи муқаддас дар он зиёда аз 2000 сол месӯзад.

6. Моҳи июли соли 2015 созишнома байни давлатҳои Ғарб ва Эрон доир ба қатъ намудани муҳосираи иқтисодӣ нисбати Эрон ба имзо расид.

Хулоса. Эрон тафавутҳои дохилии хос дорад. Ноҳияи марказӣ маркази таърихию географии кишвар ба шумор меравад. Минтақаи ҷанубу ғарбии кишвар остон (вилоят)-ҳои соҳили ҳаличи Форсро дарбар мегирад ва маркази асосии истихроҷу коркарди нафт аст. Ноҳияи шимолӣ пастии назди Каспиро дар бар мегирад, ки соҳаи таҳассусии он парвариши рустаниҳои субтропикӣ мебошад. Барои ноҳияи шарқӣ кишоварзии нисбатан қафмонда хос аст. Дар ноҳияи шимолу шарқӣ низ соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дорад.

§2.11 ҶУМҲУРИИ ПОКИСТОН

Шумо доир ба ин мамлакат чӣ маълумот доред? Ин мамлакат чӣ гуна шароити табиӣ дорад? Аз ин мамлакат ба Тоҷикистон кадом намуди маҳсулот ворид мешавад?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Покистон соли 1947 дар натиҷаи тақсими Ҳиндустон ҳамчун давлати мустақил ташкил шудааст.

Он дар шарқ бо Ҳиндустон, дар шимолу шарқ бо Чин, дар ғарб бо Афғонистон ва Эрон ҳамсарҳад аст. Дар ҷануб тавассути баҳри Араб ба уқёнуси Ҳинд роҳи баромад дорад, ки Покистонро бо роҳи баҳрии умумиҷаҳонӣ пайваست мекунад. Дар хушкӣ ду хатти роҳи оҳан қаламрави Покистонро бо Ҳиндустон пайваст мекунад. Ин ба Покистон имконият медиҳад, ки бо роҳи баҳрӣ ва оҳан бо мамлакатҳои дуру наздик алоқаи иқтисодӣ дошта бошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Релефи қаламрави Покистон то дараҷае қўхсор аст. Шимол ва шимолу ғарби онро қўҳҳо ва баландиҳо ишғол кардаанд. Баландии қўҳҳо дар шимол 4-6,5 ҳазор метрро ташкил мекунад. Дар ҷанубу шарқии мамлакат ҳамвориҳои Ҳинд доман паҳн кардааст, ки барои ҳаёт ва ташкили кишоварзӣ мусоид аст. Дар қаламрави мамлакат сарватҳои гуногуни зеризаминӣ мавҷуданд, ки аз онҳо захираи маъдани оҳан, хромит, марганетс, боксит, сурб, руҳ, сурма, нафт, газ, ангишт ва масолеҳи сохтмон (гач, оҳаксанг, гил) аҳамияти саноатӣ доранд.

Иқлими Покистон дар зери таъсири бодҳои мавсимӣ (муссонҳо) қарор дорад. Дар қисми зиёди қаламрави он иқлими тропикӣ, дар ноҳияҳои шимолу ғарбӣ субтропикии хушк ва танҳо дар минтақаҳои қўҳӣ иқлими нисбатан намнок ҳукмфармо аст. Дар қаламрави кишвар бешазорҳо ниҳоят каманд (3%).

Бузургтарин дарёи Покистон дарёи Ҳинд аст, ки қисми зиёди худуди мамлакат дар водии он ҷойгир шудааст. Дарёҳои ҷанубӣ ё резишгоҳ надоранд ё ин ки ба баҳри Араб мерезанд. Шохоби бузургтарини дарёи Ҳинд – Сатлеч аз ҳисоби дарёҳои Панҷоб (Чиноб, Рави, Челама, Боис) ташкил шудааст ва оби он ба воситаи бузургтарин каналҳо (Дипалпур, Пакпаттан, Панҷнад) барои обёрӣ истифода мешавад.

Географияи аҳоли. Барои Покистон дараҷаи баланди афзоиши табиӣ аҳоли хос аст. Афзоиши солонаи табиӣ аҳоли 2,5% аст. Ҳоло шумораи аҳолии кишвар 165,8 млн нафарро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда соли 1901 ҳамагӣ 16,6 млн нафар буд. Дар тӯли 100 сол аҳоли даҳ баробар афзудааст. Аҳоли дар мамлакат нобаробар ҷойгир шудааст ва зичии миёнаи он дар 1 км² тақрибан 205 нафар аст, аммо дар Балучистон ин нишондиҳанда ҳамагӣ 7 нафар мебошад. Дараҷаи давомнокии миёнаи умри аҳоли, ҷӣ занҳо ва ҷӣ мардҳо, ба 63 сол баробар аст. Барои паст қардани дараҷаи афзоиши табиӣ аҳоли ҳукумати мамлакат барномаи миллии танзими оиларо қабул кард.

Покистон давлати сермиллат мебошад. Аз ҳама миллати сершумор панҷобиҳо ва синдҳо ба ҳисоб мераванд. Забони давлатии кишвар забони урду мебошад.

Географияи ҳоҷагӣ. Покистон кишвари аграрию саноатӣ мебошад. Аксари аҳоли ба кишоварзӣ (48%) машғуланд: дар саноат 20% ва соҳаҳои хидматрасонӣ 32%-и аҳоли машғули қор аст. Яке аз проблемаҳои асосии ин кишвар бекорӣ мебошад. Бештари аҳоли аз мутахассисони баландхаттос то қорғари одӣ ҳамчун муҳочирӣ қорӣ ба хориҷи кишвар, бештар ба кишварҳои Шарқи Миёна мераванд. Аз ҳаҷми умумии ММД 24% ба кишоварзӣ, 25% ба саноат, 51% ба нақлиёту савдо рост меояд. Покистон яке аз мамлакатҳои нисбатан

мекунанд. Дар Файсалобод ва дигар шаҳрҳо корхонаҳои хурди бофандагӣ, хусусан корхонаҳои матоъҳои пахтагӣ амал мекунанд.

Пешрафти иқтисодиёти мамлакатро бе тараққиҳои саноати вазнин тасаввур кардан мумкин нест. Бинобар ин солҳои охир бо маблағгузориҳои давлат, сармоягузориҳои хусусӣ ва хориҷӣ корхонаҳои калони саноати энергетикӣ, коркарди нафт, металлургӣ, мошинсозӣ, химиявӣ, электротехникӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмон сохта шудаанд.

Соли 1980 бо ёри Иттиҳоди Шуравӣ дар наздикии Қарочи комбинати металлургии ба кор даромад.

Дар баробари ин Покистон то кунун бисёр намуди маҳсулоти саноатиро аз ИМА, Англия ва Ҷопон меҳарад.

Кишоварзӣ. Таъминоти озуқаворӣ ва саноати мамлакат бо ашёи хом ба соҳаҳои кишоварзӣ вобаста аст. Маҳсулоти асосии ғалладонаро гандум ташкил медиҳад, ки давлат онро аз деҳқонон харида, аҳолиро бо орд таъмин мекунад. Давлат барои дастрас кардани навъҳои серҳосили гандум, таъминот бо тухми зироат бо нархи арзон мусоидат карда, барои харидани нуриҳои маъданӣ ба аҳоли кумак мекунад. Пахтакорӣ низ яке аз соҳаҳои муҳими рустанипарвариҳои мамлакат мебошад. Онро дар хоҷагиҳои хурд парвариш мекунанд. Сипас корпоратсияҳои давлатӣ аз онҳо пахтаро харидорӣ карда, барои фурӯш ё таъмини фабрикаҳои бофандагӣ истифода мебаранд. Ғайр аз ин дар мамлакат шолӣ, чуворимакка, найшакар, лӯбиё ва арзан кишт карда мешавад, ки аҳамияти озуқаворӣ ва содиротӣ доранд. Зироаткорӣ ба обёрӣ эҳтиёҷ дорад. Системаи обёрии Покистон аз қадим шухрат дошт. Дар кишвар 80% заминҳои кишт обёрӣ шудаанд.

Биринчи навъи басмати, ки донани дарозрӯяи хушбӯӣ ва дар кишварҳои Шарқи Наздик арзиши баланд дорад, дар Покистон истеҳсол карда мешавад.

Дар Покистон парвариши рустаниҳои полезӣ, обчакорӣ ва боғдорӣ низ тараққӣ кардааст. Дар гузашта хӯроқворӣ намерасид, давлат онро аз хориҷа меҳарид. Ҳоло Покистон ҳудашро бо аксар намуди маҳсулоти хӯроқворӣ пурра таъмин мекунад. Мамлакат дар истеҳсоли картошка дар байни давлатҳои Осиё ҷойи аввалро ишғол мекунад. Истеҳсоли солонани он 10 млн тонна мебошад.

Чорводорӣ соҳаи дуҷумдараҷа аст. Дар он парвариши чорвои қорӣ афзалият дорад. Солҳои охир фермаҳои парвариши чорвои гӯштуширдех ба роҳ монда шудааст. Дар ноҳияҳои камбориш гӯсфанд, буз ва уштур парвариш мекунанд. Аз баҳр моҳӣ шикор карда мешавад. Дар содироти Покистон пахта, маҳсулоти бофандагӣ, либос, биринҷ, пӯст, қоллин; дар воридоти он мошинҳо, таҷҳизот, нафт, маҳсулоти нафти, таҷҳизоти нақлиёт, ғалладона ва лӯбиёгӣ бартарӣ дорад. Шарикони

тичоратии берунаи Покистон ИМА, Гонконг, Англия, Олмон, АМА, Чопон, Малайзия, Арабистони Саудӣ мебошанд.

Нақлиёт. Покистон дорои беш аз 8823 километр роҳи оҳан ва 58000 километр роҳи мошингард мебошад. Шоҳроҳҳои асосии роҳи оҳан водии Ҳиндро гузашта, ноҳияҳои саноатии мамлакатро бо бандари Қарочӣ пайваст мекунад. Нақлиёти автомобилӣ асосан вазифаи бор ва мусофиркашонии дохилиро иҷро мекунад. Флоти тичоратӣ давлатӣ аст.

Покистон мамлакати аграрию саноатӣ буда, дар байни кишварҳои исломӣ ягона давлати дорои силоҳи ядрои мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Афзоиши босуръати аҳоли; ҳамвории Ҳинд, дарёи Ҳинд, каналҳои Дипалпур, Пакпатган, Панчнад.

Савол ва ҷупорӣ.

1. Атлас ва харитаро истифода бурда ба мавқеи иқтисодию географии Покистон баҳо диҳед.

Инро ман медонам.

2. Шароит ва сарватҳои табиӣи Покистон барои инкишофи соҳаҳои, саноат, кишоварзӣ, нақлиёт то чӣ андоза мусоидат мекунад?
3. Қисми асосии аҳолии Покистонро кадом халқҳо ташкил мекунад ва ба кадом дин эътиқод доранд?
4. Саноат ва кишоварзӣи Покистон дар кадом давра тараққӣ кард?
5. Барои инкишофи ҳаматарафаи заминдорӣ чӣ халал мерасонад?

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ соҳаи кишоварзӣи Покистонро тасвир кунед. Доир ба соҳаҳо ва ноҳияҳои кишоварзӣ маълумот бидиҳед.

Оё медонед?

1. Покистон ягона давлате мебошад, ки истиклолияти Арманистонро эътироф накардааст, дар сурате ки Арманистон истиклолияти Покистонро эътироф кардааст.
2. 80% тӯби футболро дар дунё Покистон истеҳсол мекунад.
3. Дар Покистон барои ду дақиқа дер мондан ба дарс хонанда дар синф 8 соат китоби Куръонро мутолиа мекунад.
4. Номи Покистонро Чаудхури Раҳмат Алӣ, ки дар Англия зиндагӣ мекарду донишҷӯӣи донишгоҳи Кембрич буд, пешниҳод кардааст.
5. Дар Покистон бо 60 забон гуфтугӯ мекунад. Дар қонун ду забони гуфтугӯии давлатӣ – урду ва англисӣ қабул шудааст.

Ҳулоса. Покистон мамлакати аграрию саноатӣ буда, дар таркиби хоҷагии он кишоварзӣи нақши асосиро мебошад. Агарчи дар Покистон соҳаҳои саноати мошинсозӣ, химия, нафту химия ва бофандагӣ рушд кардаанд, рушди он аз Ҳиндустон ақиб мондааст..

ФАСЛИ III. МАМЛАКАТҲОИ ҚИТЪАИ АВРУПО

§3.1 АВРУПОИ ҒАРБӢ

Чаро дар асри XX ин минтақаи машҳур мавқеи пешсафши худро дар ҷаҳон аз даст дод? Кадом соҳаҳои саноат мавқеи онро дар таркиби хоҷагии ҷаҳон боло бардоштаанд? Кадом кишварҳо дар сафи пешӣ рушди иқтисодию сиёсии он қарор доранд?

Мавқеи географӣ. Аврупои Ғарбиро аз рӯи мавқеи географӣ ва хусусиятҳои таърихӣ, табиӣ, хоҷагӣ ба се зерноҳия ҷудо кардаанд: Марказӣ, Шимолӣ ва Ҷанубӣ, ки онҳо аз рӯи масоҳат қариб баробар буда, аз рӯи шумораю зичии аҳоли аз якдигар фарқ доранд. Мамлакатҳои ин минтақа яқоя қаламрави яклухтро ташкил медиҳанд. Масоҳати онҳо аз соҳили баҳри Норвегия то баҳри Миёназамин (аз шимол ба ҷануб 5 ҳазор километр) тӯл кашидааст. Масоҳати умумии минтақа 3,7 млн км² (2,5% майдони хушкӣ) буда, дар он 24 давлати мустақил ҷойгир шудаанд. Давлатҳои минтақаро умумияти таърихӣ, муносибатҳои сиёсӣю иқтисодӣ бо ҳам алоқаманд кардааст. Аз нигоҳи ҳудуд ин мамлакатҳо он қадар бузург нестанд. Як қисми онҳо бо номи давлатҳои хурд (микродавлат) машҳуранд (Андора, Ватикан, Лихтенштейн, Монако, Сан-Марино). Аз ҳама хурдтарини онҳо Ватикан аст, ки дар миқёси ҷаҳон мавқеи хос дорад.

Мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ низоми давлатии гуногун доранд: буржуазии ҷумҳуриявӣ, монархӣ, монархии конституционӣ, унитарӣ ва федеративӣ.

Аврупои Ғарбӣ яке аз қадимтарин марказҳои хоҷагии ҷаҳонӣ мебошад.

Аҳоли. Шумораи умумии аҳолии Аврупои Ғарбӣ беш аз 390 млн нафар буда, афзоиши он суст аст. Вазъияти демографии минтақа нисбатан номусоид аст. Дар баъзе мамлакатҳо ҳолати камшавии аҳоли (депопулятсия) мушоҳида карда мешавад. Таваллуд фақат дар қисми ҷануби минтақа (махсусан дар Испания) зиёдтар аст, ки онро ба таъсири зиёди дини насронӣ алоқаманд медонанд.

Ҳиссаи минтақа дар системаи ҷаҳонии муҳоҷирати берунаи аҳоли тағйир ёфтааст, яъне Аврупои Ғарбӣ дар гузашта (давораҳои кашфиётҳои бузурги географӣ) сарчашмаи муҳоҷират буд, вале ҳоло ба маркази асосии муҳоҷирати корӣ табдил ёфтааст. Дар ҳоли ҳозир дар ин ҷо шумораи коргарони хориҷӣ аз 20 млн нафар зиёд аст, ки ҳуқуқи шахравандӣ надоранд ва онҳоро коргари кироя («гастарбайтер») меноманд.

Аҳолии минтақа аз нигоҳи ҳайати миллий яқхела буда, аммо аз ҷиҳати этникӣ гуногун аст. Ин ҳолат дар давлатҳои ду ва бисёрмиллата

боиси муноқишаҳои миллӣ мешавад. Чунин нооромии миллию этниро дар Британия, Белгия ва Испания мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба минтақаи Аврупои Ғарбӣ ҷойгиршавии нисбатан зичи аҳоли хос аст. Ба ҳисоби миёна дар 1 километри мураббаъ 1000 нафар рост меояд, ки аз рӯи ин нишондод дар дунё ҷойи якумро ишғол мекунад. Вале дар қисми ҷудоғонаи он (байни шимолу марказ) зичии аҳоли фарқ мекунад. Ба ҳамин сабаб дар ин минтақа дараҷаи баланди урбанизатсия вучуд дорад. Аз се ду ҳиссаи аҳоли (дар баъзе мамлакатҳо то 4/5 ҳисса) дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунад.

Хусусияти хоси агломератсияи шаҳрӣ ин аст, ки дар шаҳрҳои калон аҳоли аз ҳад зиёд ҷамъ шудааст. Шаҳрҳои Лондон, Париж, Рейн, Рур аз қабилӣ чунин шаҳрҳои калон мебошанд, ки ҳар яке он зиёда аз як млн нафар аҳоли доранд.

Аврупои Ғарбӣ бузургтарин минтақаи урбанизатсияшудаи ҷаҳон мебошад.

Агломератсияи Рур дар дунё калонтарин буда, дар 9 ҳазор километри мураббаъ ҷойгир шудааст. Он беш аз 13 млн. нафар аҳоли, қариб 100 шаҳр, аз ҷумла 25 шаҳри калонро дар бар мегирад. Дар баъзе қисми ин агломератсия зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ то ба 5 ҳазор нафар расидааст.

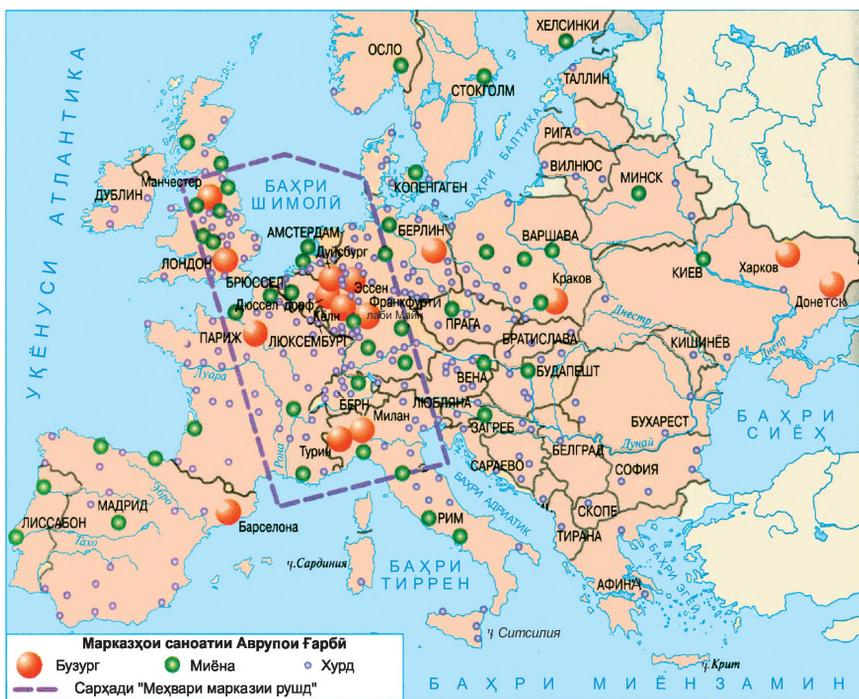
Ягонагии аҳолии минтақа ва ба оилаи ҳиндуаврупоӣ мансуб будани халқҳои он нишондиҳандаҳои ягонаи демографӣ ва дараҷаи баланди урбанизатсияи давлатҳои аст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Аксар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ба гурӯҳи давлатҳои мутараққӣ мансубанд. Минтақа ба туфайли инқилоби саноатӣ пешсафи капитализми ҷаҳонӣ шуд ва ҳоло ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ яке аз пурқувваттарин ноҳияҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Маҳсулоти саноатӣ мавқеи хоҷагии Аврупои Ғарбиро дар бозори ҷаҳонӣ хеле боло бурд. То Чанги Якуми Ҷаҳон Аврупои Ғарбӣ дар ҷаҳон бо истеҳсоли автомобил, дастгоҳу киштӣ, таҷҳизоти идоравӣ, маҳсулоти электротехникӣ машҳур буд. Дар ҳоли ҳозир низ дар баъзе соҳаҳои технологияи мураккаб дар сафи пеши бозори ҷаҳон қарор дорад.

Географияи саноати Аврупои Ғарбӣ бар асоси мавҷудияти сарватҳои табиӣ ва шароити табиӣ шакл гирифтааст. Дар қисми шимолӣ он маъданҳои табиӣ металлӣ, сӯзишворӣ, дар ҷануб бештар маъдани металлӣ ва саноати вазнин ҷойгир шудаанд.

Саноати сӯзишворӣю энергетикӣ дар ибтидо пурра бо ёрии манбаъҳои ангишти маҳаллӣ фаъолият мекард. Дар миёнаҳои асри

Расми 21. Марказҳои саноати Аврупои Ғарбӣ

XX истихроҷу истеъмоли ангишт кам шуда, ҷойи онро нафту газ ва атом гирифт. Баҳри Шимолӣ макони бузурги истихроҷи нафт мебошад, ки аз он ҷо солона зиёда аз 180 млн тонна нафт ва 100 млрд м³ гази табиӣ истихроҷ карда мешавад. Дар ин ҷо бештар аз 250 кони нафту газ кашф карда шудааст, ки бузургтарини онҳо кони Статфорд мебошад. Яке аз захираҳои калонтарини гази ҷаҳонӣ Слохтеран дар Нидерландия воқеъ шудааст.

Аврупои Ғарбӣ талаботи хурд бо нафт 1/3 ҳисса, бо газ 2/3 ҳисса қонеъ мегардонад ва боқимондашро аз хориҷа (бештар аз Русия) мегирад. Дар баробари ворид кардани нафт корхонаҳои нафткоркунӣ асосан дар шаҳрҳои бандарӣ ва қисман дар шаҳрҳои дохилӣ сохта шудаанд.

Истехсоли нуруи барқ ба ҳавзаҳои ангишт дар шаҳрҳои калону бандарҳо мутобиқ аст, аммо нуругоҳҳои барқи алаӣ дар минтақа бартарӣ доранд, инчунин беш аз 70 корхонаи атомӣ мавҷуд аст. Дар аксари мамлакатҳои минтақа (ғайр аз Норвегия ва Швейтсария) истгоҳҳои барқи обӣ аҳамияти дувумдараҷа доранд. Дар Италияву Исландия аз нуруи гидротермалӣ (обҳои гарми зеризаминӣ) низ истифода мебаранд.

Саноати металлургияи Аврупои Ғарбӣ ҳанӯз пеш аз оғози инкилоби илмӣ-техникӣ (ИИТ) пайдо шуда, ба ашӯи хоми дохилӣ таъя мекард. Коркарди металлургияи сиёҳ дар Англия, Олмон, Фаронса, Испания, Белгия, Шведсия ва Люксембург тараққӣ кардааст. Баъди Ҷанги Якуми Ҷаҳон марказҳои калони ин соҳа дар шаҳрҳои бандарӣ сохта васеъ карда шуданд. Ноҳияи калонтарини металлургияи сиёҳи Аврупои Ғарбӣ ҳавзаи Рур буда, дар он ҷо дар як сол 25 млн тонна пӯлод ғудохта мешавад. Калонтарин комбинати металлургӣ дар шаҳри Дойсбург аст, ки дар як сол то 10 млн тонна пӯлод истеҳсол мекунад. Дигар комбинати калону ҳозиразамон дар шаҳри Тарантои Италия ҷойгир шудааст, ки он 10 млн тонна иқтидори истеҳсоли дорад. Корхонаҳои саноати металлургияи ранга асосан дар мамлакатҳои ҷойгир шудаанд, ки ашӯи хом ва неруи зиёди барқ доранд. Соҳаи муҳимтарину инкишофёфтаи металлургия саноати алюмин мебошад.

Мошинсозӣ. Ин соҳаи авангарди минтақа дар шаҳрҳои калон ва агломератсияҳо воқеъ шудааст. Солҳои охир дар соҳаи мошинсозӣ хусусияти нави ҷойгиркунӣ ба амал омад, ки ин хусусият дар якҷоя кардани он зоҳир мешавад. Дар ҷойгиркунии он хусусиятҳои хоси зерсоҳа ба ҳисоб гирифта мешаванд. Масалан дар Англия соҳаҳои электротехника, электроника, дастгоҳсозӣ, ракетаи кайҳонӣ асосан дар шаҳри Лондон, автомобилсозӣ дар Бирмингем, таҷҳизоти бофандагӣ дар Манчестер, киштисозӣ дар Глазго ҷойгир карда шудаанд.

Саноати химия. Географияи ин соҳаро то Ҷанги Якуми Ҷаҳон ҳавзаҳои ангишт муайян мекард. Баъди ба яке аз ашӯи хоми муҳими саноати химия табдил ёфтани нафт ва ғазии табиӣ, корхонаҳои онро дар соҳили баҳр ва дарё, дар шаҳрҳои бандарӣ сохтанд. Марказҳои калони саноати химия дар соҳилҳои дарёҳои Темза, Сена, Рейн, Элба ва Рона пайдо шудаанд.

Саноати сабук. Корхонаҳои ин соҳа маъмулан дар маҳалҳои серкоргар ва ноҳияҳои серистеъмол сохта мешаванд. Аз ин рӯ онҳо дар тамоми мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ паҳн шудаанд. Солҳои охир корхонаҳои соҳаи саноати сабук бештар дар ноҳияҳои, ки қувваи кории арзон доранд, аз ҷумла дар ҷануби Аврупо (Португалия) сохта шудаанд.

Кишоварзӣ. Шароити табиӣи Аврупои Ғарбӣ барои тараққиёти кишоварзӣ нисбатан мусоид мебошад. Қатъи назар аз ин ноҳияҳои алоҳидаи он бо шароити хоси худ аз якдигар фарқ мекунад. Дар қисми марказии Аврупо зироатҳои минтақавӣ муътадил, дар ҷануби он зироат ва дарахтони мевадихандаи субтропикӣ парвариш мекунад.

Зироаткорӣ ва ҷорводорӣ соҳаҳои асосии кишоварзӣ дар Аврупои Ғарбӣ мебошанд. Ҳосилнокии ғандум ба 60-70 ст/га мерасад, ки он дар ҷаҳон нишондихандаи баландтарин аст.

Ҷорводорӣ дар аксари мамлакатҳои соҳаи таҳассусӣ ба ҳисоб меравад ва дар Дания ба дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст. Дания

дар миқёси ҷаҳон макони асосии истеҳсол ва содироти равғану шир, паниру тухм ва гӯшти хук ба ҳисоб меравад. Соҳаи зироаткорӣ талаботи аҳолиро пурра таъмин мекунад ва дар як вақт заминаи мустаҳкамаи хӯроки чорво ба ҳисоб меравад.

Соҳаи мохидорӣ чун пештара дар иқтисодиёти Норвегия, Дания, Исландия нақши назаррас дорад.

Нақлиёт. Дар Аврупои Ғарбӣ тамоми соҳаҳои нақлиёт амал мекунад. Шабакаи нақлиёти ин ҷо хеле мураккаб аст, асоси онро шоҳроҳҳои бузурги гуногунсамт ташкил медиҳанд ва онҳо аҳамияти байналмилалӣ доранд.

Нақлиёти обӣ низ ба воситаи дарёҳои Рейн ва Дунай ба самтҳои гуногун роҳи баромад доранд. Боркашонии солонаи дарёи Рейн 250-300 млн тоннаро ташкил медиҳад. Бандари баҳрии калонтарини дунё Роттердам дар резиниҳои ҳамин дарё воқеъ шудааст. Бандари калонтарини дарёи дунё Дуйсбург дар миёнҷойи соҳил ҷойгир шудааст. Солҳои охир шоҳроҳи обии Рейн-Майн-Дунай сохта шудааст.

Тараққиёти илму техника ҳама монеаҳои табииро дар минтақа баргараф кардааст. Роҳҳои оҳану автомобилгард, қубурҳои аз Алп гузаронидашуда, паромҳои соҳилҳои Балтик, ки ба баҳри Шимол васл мешаванд, тунели зеробии Ла-Манш аз он гувоҳӣ медиҳанд.

Аврупои Ғарбӣ ноҳияи асосии сайёҳати ҷаҳонӣ буда, дар он мамлакатҳои соҳили баҳри Миёназамин мавқеи назаррас доранд. Ин мамлакатҳо ҳар сол қариб 150-200 млн нафар истироҳаткунандагон ва сайёҳонро қабул мекунад. Испанияро аз рӯи миқдори сайёҳоне, ки ба ин мамлакат меоянд, «рекордсмани ҷаҳон» номидаанд, зеро шумораи солонаи сайёҳон беш аз 160 млн нафарро ташкил мекунад (аз миқдори аҳолии мамлакат зиёд аст). Фаронса, Италия, Швейтсария, Австрия ва Англия низ макони муҳимми сайёҳӣ мебошанд. Сайёҳӣ манбаи баъзе мамлакатҳои хурди Аврупои Ғарбӣ ба ҳисоб меравад.

Қаламрави Аврупои Ғарбиро ба се намуд ноҳияҳои сайёҳию рекреатсионӣ ҷудо кардаанд: наздибаҳрӣ, кӯҳӣ ва наздиқӯлӣ. Дар баробари ёдгориҳои табиӣ, дар ин минтақа ёдгориҳои антропогенӣ (таърихӣ меъморӣ) низ зиёданд. Шаҳрҳои Париж, Рим, Мадрид, Лондон, Афина, Амстердам, Венетсия, Неапол, Венаро макони сайёҳӣ меноманд.

Ҳифзи табиат ва проблемаҳои экологӣ. Зичии зиёди аҳоли, бунёди коргоҳҳои саноатӣ кишоварзӣ, истифодаи бармаҳали ҳудудҳо ва рушди нақлиёт дар Аврупои Ғарбӣ сабаби афзоиши мушкилоти экологӣ шудааст. Инкишофи босуръати саноат дар Англия ва Олмон сабаби пайдоиш ва паҳншавии боронҳои кислотай шудаанд. Он ба майдони васеи ҷангалҳо сироят карда, миқдори зиёди моҳӣ ва дигар организмҳои кӯлу баҳрхоро (махсусан дар Шотландияю Норвегия, Шведсия) маҳв кард. Рейн дарёи ифлостарини дунё мебошад, ки дар соҳилҳои он 25 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунад. Дар ин ҷо

2/3 хиссаи корхонаҳои саноати химия ва силсилаи неругоҳҳои барқи атомӣ сохта шудаанд. Онҳо миқдори зиёди оби партовиро ба берун мебароранд, ки ҳаво, об, заминро ифлос мекунад. Қатъи назар аз чорабиниҳои бисёри ҳифзи муҳити атроф, ки солҳои охир аксари мамлакатҳои минтақа ба амал мебароранд, вазъи экологии ин ҷо ҳоло ҳам мураккаб аст.

Бо вуҷуди ин ки суръати рушди иқтисодии минтақа то ҳадде суст шудааст, Аврупо ҳоло ҳам дар дунё яке аз марказҳои пешсаф ва пуриқтидори иқтисодӣ мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Кишварҳои Аврупои Ғарбӣ – маркази пуриқтидори иқтисодӣ; дараҷаи пасти таваллуд ва фавт.

Савол ва ҷупориш.

1. *Аз рӯйи харитаи сиёсии Аврупои Ғарбӣ ва маълумоти оморӣ масоҳату аҳолии таркиби сиёсӣю географии минтақаро тавсиф диҳед. Мамлакатҳои аз нигоҳи масоҳат, шумораи аҳолии, сохти идоракунии ба ҳам монанду фарқдоштаро ҷудо кунед.*

Инро ман медонам.

2. *Чаро ҳиссаи аҳолии Аврупои Ғарбӣ дар шумораи умумии аҳолии ҷаҳон кам шудааст?*
3. *Сабаби дигаргуниҳое, ки дар ҷойгиришавии соҳаҳои саноати Аврупои Ғарбӣ ба амал омадааст, дар чист?*
4. *Сабабҳои асосии мураккабшавии масъалаҳои экологӣ дар минтақа чист?*
5. *Доир ба ландшафтҳои антропогенӣ ва ёдгориҳои таърихии Аврупои Ғарбӣ чӣ медонед?*
6. *Тафовутҳои ноҳиявӣ ва сиёсати ноҳиявии давлатҳои Аврупои Ғарбӣ дар чӣ зоҳир мешавад?*

Инро ман метавонам.

1. *Симои хоҷагии мамлакатҳои тараққиқардаи Аврупоро кадом соҳаҳо муайян мекунад?*
3. *Ба тараққиёти босуръати нақлиёти автомобилии мамлакатҳои мутараққии Аврупо кадом омилҳо сабаб шудаанд?*
4. *Чаро мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ бо зичии зиёди аҳолии дар афзоиши шумораи аҳолии дунё ҳиссаи кам доранд?*

Ба фикри шумо:

11. *Дар Аврупои Ғарбӣ пешравии назарраси баъзе соҳаҳои саноатӣ ба чӣ вобаста аст?*
12. *Оё норасоии ашёи хоми сӯзишворию энергетикӣ ба мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ (мисли бухрони соли 70-уми асри XX) таҳдид мекунад?*
13. *Кадам соҳаҳои хоҷагии Аврупо метавонанд дар оянда муҳтоҷи ашёи хоми беруна бишаванд?*

14. *Чаро мамлакатҳои хурди тараққикардаи Аврупо зиёдтар алоқаҳои иқтисодии беруна доранд?*

Оё медонед?

1. Шохроҳи Белгия ба дараҷае чароғон шудааст, ки ҳатто онро шабона аз кайҳон мебинанд.
2. Дар Ҳолландия 1180 осибҳои бодӣ ба қайд гирифта шудааст.
3. Дар Олмон ҳамаи шахсони беҳона бо худ сағ доранд. Ин ба хоҳири он нест, ки онҳо ин ҳайвонро дӯст медоранд, балки барои он аст, ки давлат барои нигоҳубини ҳайвон пули иловагӣ медиҳад.
4. Дар Шведсия баробарҳуқуқи зану мард хуб риоя карда мешавад. Дар ҳолати таваллуди фарзанд, ҳам ба модар ҳам ба падар барои нигоҳубини фарзанд 480 рӯз руҳсатии бомузд дода мешавад.
5. Флоти мохидории Исландия аз 1000 кишти иборат аст. Ба ҳисоби миёна дар як сол 1,5 млн тонна ё ин ки ба сари ҳар як нафар аҳолии кишвар 6 тонна моҳӣ шикор карда мешавад. Ба мохидорӣ ва коркарди он 40% аҳолии қобили қор банд аст. Аз $\frac{3}{4}$ ҳиссаи содироти кишварро моҳӣ ва маҳсулоти аз моҳӣ тайёршуда ташкил медиҳад.
6. Белгия бо истеҳсоли силоҳи шикории «Браунинг», коркарди алмос (Антверпен – маркази ҷаҳонии фуруши ҷавохирот) дар дунё машҳур аст. Австрия бо доштани маконҳои лижаронӣ дар кӯҳсор, Чехия бо истеҳсоли қалам (фабрикаи «Кохи-Нор» дар як рӯз 1 млн қалами дорои 21 дараҷаи сахтӣ ва 64 ранг) машҳуранд.
7. Сохтмони тунел байни Фаронса ва Британияи Кабир аз соли 1987 то 1994 идома ёфт. Дар қаъри гулугоҳ се тунели параллел сохта шудааст, ки дутои он барои ҳаракат дар ду самт ва яктои он барои таъмир хидмат мекунад. Дарозии тунел 50 км буда, 37 км-и он аз қаъри гулугоҳ дар чуқурии 40 метр мегузарад. Ҳоло поезд аз Париж то Лондон дар 2,5 соат мерасад.

Хулоса. Аврупои Ғарбӣ дар байни минтақаҳои ҷаҳон аз ҷиҳати масоҳат аз Ҳама хурд аст. Мавқеи мусоиди ҷойгиришавии географӣ он роҳҳои озоди баҳрӣ ва марзҳои баҳрӣ мебошанд. Баҳрҳо дар зиндагӣ ва фаъолияти кишварҳои минтақа нақши бузург доранд. Шароити табиӣи Аврупо барои зиндагӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ аҳолӣ мусоид аст. Ҳудуди минтақа аз қадим хуб аз худ шудааст ва истифода бурда мешавад. Қаламрави он барои рушди иқтисод ва интегратсияи истеҳсоли хеле мувофиқ аст. Аврупои Ғарбӣ дорои сохтори гуногуни давлат – монархия, ҷумҳурӣ, федератсия ва унитарӣ мебошад. Аврупо ҳудуди урбанизатсияи баланд, дорои тамаддуни ягонаи этнокултурӣ (бартарии дини насронӣ ва оилаи забонҳои ҳиндааврупоӣ) мебошад.

§3.2 МУҲАРРИКИ АСОСИИ ИҚТИСОДИЁТИ АВРУПО

Шакли идоракунии федеративии ин давлат чӣ бартарӣ дорад? Пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ин мамлакат дар кадом ҳолат қарор дошт? Ҷойгир будани он дар маркази Аврупо барои мамлакат чӣ аҳамият дорад? Пас аз якҷояшавии қисматҳои он кадом проблемаҳои пайдо шуданд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Олмон давлати якмиллата буда, мувофиқи конститутсия давлати федеративӣ мебошад. Он таърихан аз якҷанд мулкдории федералӣ ташаккул ёфтааст. Мулкҳо конститутсия, парлумон ва ҳукумати худро доранд ва ҳуқуқҳои муайяни худмухториро низ соҳибанд. Дар як вақт тамоми ҳукумат ва парлумони мулкҳо ба ҳукумати федеративӣ итоат мекунад.

Мавқеи иқтисодию географӣ Олмон, ки дар маркази Аврупо қарор гирифтааст, барои ин кишвар хеле муҳим аст. Кишвар соҳиби шохроҳҳои бузурги роҳи оҳани автомобил ва ҳавоӣ буда, онҳо чун чорроҳҳои бузурги минтақа, яъне роҳи кӯтоҳтарин аз Аврупои Ғарбӣ ба тарафи шарқ истифода мешаванд. Дар ин миён роҳи баромади бевоситаи Олмон ба баҳри Шимолӣ нақши махсусро мебозад, зеро дар соҳили ин баҳр бандарҳои бузурги ҷаҳонӣ ҷойгир шудаанд. Аз бандари Роттердам Нидерландия низ истифода мебарад. Дарёҳои Рейн ва Рона воситаи муҳимми боркашонӣ ба дохили мамлакат ва хориҷи он мебошанд.

Ҳамаи давлатҳои ҳамсояи Олмон давлатҳои тараққикардаанд.

Олмон яке аз мамлакатҳои тараққикардаи дунё буда, дар маркази ин қитъа дар чорроҳаҳои пайвастишавии ҳамаи қисмҳои Аврупо ҷойгир аст ва шароити табиӣ он барои рушди иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Аҳоли. Олмон дар Аврупои Ғарбӣ яке аз кишварҳои сераҳолист, вале афзоиши табиӣ аҳоли нисбатан паст аст.

Баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар натиҷаи аз дигар давлатҳо, аз ҷумла, аз давлатҳои Аврупои Шарқӣ баргаштани олмониҳо ба кишвар шумораи аҳоли афзуд.

Ҷойгиршавии аҳоли, шуғл ва ҳайати синфӣ он симои саноатӣ доштани мамлакатро ифода мекунад. Зичии миёнаи аҳоли ба ҳар як километри мураббаъ бештар аз 230 нафар буда, дар ноҳияҳои саноатӣ (махсусан дар ноҳияи Рур) ин нишондиҳанда ба 1000-2000 нафар мерасад. Аз рӯйи дараҷаи урбанизатсия Олмон дар миқёси ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалин (бештар аз 80%)-ро ишғол мекунад. Агломератсияи шаҳрии ҳавзаи Рур аз калонтаринҳо буда, дар гирду атрофи Эссен, Дортмунд ва дигар марказҳои калон даҳҳо шаҳру маҳалҳои коргарнишин бо ҳам якҷоя шудаанд. Онҳо агломератсияи хеле бузургро ташкил кардаанд, ки даҳҳо километр тӯл кашида,

бештар аз 5 млн нафар аҳоли доранд. Мавҷудияти миқдори зиёди корхонаҳои калони саноатӣ ва аҳоли мушкilotи экологиро ба миён овардааст. Махсусан ҳаво ва обҳои дарёҳои Рейну Рур ифлос шудаанд.

Олмон яке аз давлатҳои сараҳолии Аврупои Ғарбӣ мебошад. Барои Ҷумҳурии Федеративии Олмон вазъи номусоиди демографӣ хос аст. Кишвар дар вортаи камшавии аҳоли қарор дорад.

Тавсифи умумии хочагӣ. Олмон давлати дорои саноати мутараққӣ буда, аз рӯи ҳаҷми умумии маҳсулоти дохилӣ, истеҳсолоти саноатӣ ва дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ дар миқёси ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Дар ҳаҷми умумии маҳсулоти ҷаҳонӣ ҳиссаи Олмон зиёда аз 6% аст. Ба он қариб 23% ҳаҷми маҳсулоти дохилии Аврупои Ғарбӣ рост меояд. Ҳоло нархи умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 13446 трлн (ба ҳар сари аҳоли 16580) долларро ташкил мекунад.

Болоравӣ ва инкишофи иқтисоди баъдичангии Олмон ба васеъ шудани бозори дохилии он вобаста мебошад. Ҳоло аз рӯи дараҷаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз ИМА қафо буда, қариб баробари Ҷопон ва дар яқҷоягӣ нисбат ба Англия, Италия, Белгия бештар маҳсулот истеҳсол мекунад. Иқтисодии иқтисоди он ба инкишофи соҳаҳои саноат вобаста мебошад ва дар он монополияҳои калон (ширкатҳои трансмиллӣ – ШТН) мавқеи асосӣ доранд.

Дар соҳаҳои иқтисоди Олмон дар солҳои баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон пешравии калон мушоҳида карда мешавад. Дар тамоми ноҳияҳои он дар таркиби хочагӣ саноат бартарӣ пайдо кардааст.

Саноат. Беш аз сад сол қабл аз ин захираҳои табиӣи Олмон, ба монанди ангишт, намакҳои калий ва ошӣ, маъдани оҳан ба тараққиёти соҳаҳои энергетикаю химия, саноати металлургия ва мошинсозӣ асос гузошта буданд.

Энергетикаи он то миёнаи солҳои 60-уми асри ХХ асосан ба воситаи ангишт амал мекард, чунки захираи ангишти кишвар хеле зиёд аст. Ҳоло 3/4 ҳиссаи истихроҷи он ба ҳавзаи Рур рост меояд. Дар ноҳияи Кёлен ангишти сиёҳтоб бо усули қушод истихроҷ карда мешавад, ки он ашёи хоми саноати химия ва сӯзишворӣ ба ҳисоб меравад. Қисми зиёди неругоҳҳои барқи алафӣ дар ҳавзаҳои ангишт ҷойгиранд, вале дар шароити инкишофи илмӣ-техникӣ истихроҷи ангишт якбора кам шуда, ҳиссаи нафту газ дар энергетика афзуд. Дар айни замон он 60%-ро ташкил мекунад. Дар Олмон неругоҳҳои барқи атомӣ (дар заминаи маъдани урани маҳаллӣ) амал мекунанд. Бо қарори нави ҳукумати Олмон минбаъд фаъолияти неругоҳҳои атомӣ дар мамлакат қатъ карда мешавад.

Металлургияи сиёҳ асосан дар заминаи маъдани оҳани воридотӣ амал мекунад. Қисми зиёди истеҳсоли ҷўяну пўлод ба корхонаҳои Рур, Айзен-Хюттенштадт ва ҳавзаи Саара рост меояд, ки ин корхонаҳо сикли пурраи истеҳсолӣ доранд. Аз соҳаҳои металлургияи ранга

саноати алюмин, мис пеш рафтааст, ки он асосан бо ашёи хоми воридотӣ кор мекунад. Корхонаҳои металлургӣ дар хавзаи нуругоҳҳои барқи Кёлн ва Рур сохта шудаанд.

Мошинсозӣ соҳаи инкишофёфтаи саноат буда, аз рӯи истехсоли мошинҳо Олмон танҳо аз ИМА қафо меистад, аммо аз рӯи содирот дар миқёси ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад.

Саноати мошинсозӣ ва химия соҳаҳои тахассуси байналмилалӣ Олмон мебошанд.

Аксари ширкатҳои мошинсозӣ аз доираи мамлакат берун фаъолият мекунанд. Масалан ширкати «Фолксваген», ки яке аз калонтарин ширкатҳои мошинсозӣ ба ҳисоб меравад, дар як қатор мамлакатҳо корхонаи муштарак дорад ва ба беш аз сад кишвари дунё автомобил мефурӯшад.

Маҳсулоти мошинсозии вазнин, муҳаррикҳо, локомотиву тачҳизот ва техникаи нави ҳарбӣ дар ҷанубу ғарби кишвар истехсол карда мешаванд. Марказҳои асосии мошинсозӣ дар Дюсселдорф, Кёлн, Штутгарт, Мюнхен, Дрезден, Карл-Маркс-Штадт воқеъ шудаанд. Макони асосии киштисозӣ шаҳри Гамбург мебошад.

Расми 22. Тақсими сиёсӣ-маъмурии Олмон

Саноати химия яке аз соҳаҳои тараққиқарда буда, аз рӯйи ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти он Олмон баъди ИМА ва Ҷопон дар ҷойи сеюм ва аз рӯйи содироташ дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Ноҳияҳои калони саноати химия Рур, Галле, Гамбург, Бавария мебошанд. Маҳсулоти асосии он ранг, нури, дорувор ва дигар маҳсулоти нафту химия аст.

Кишоварзӣ. Аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти ин соҳа Олмон пас аз Фаронса ва Италия меистад, вале аз рӯйи суръат ва маҳсулноки аз дараҷаи миёнаи мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ пеш меистад. Олмон аз рӯйи дараҷаи таъминоти мошинҳои кишоварзӣ ва истифодаи нуриҳои химиявӣ яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад.

Иқлими Олмон аз укёнусӣ ба континенталӣ гузаранда буда, имконият медиҳад, ки дар мамлакат тамоми зироатҳои минтақа муътадил парвариш карда шаванд. Хокаш дорои хусусияти ҳосилхезии миёна мебошад. Дар заминҳои кишт аз нуриҳои химиявӣ васеъ истифода мебаранд.

Дар таркиби кишоварзии Олмон соҳаи чорводорӣ афзалият дорад. Аз панҷ чор ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ ба чорводорӣ рост меояд. Саршумори ҳук ва чорвои калони шохдор зиёд буда, хоҷагиҳои ширӣ даромади зиёд мегиранд. Дар тамоми ноҳияҳо чорводорӣ бо зироаткорӣ омезиш ёфта, зироаткорӣ ба чорводорӣ хидмат мекунад. Шудгор 1/3 ҳиссаи заминҳои киштро ташкил мекунад. Зироатҳои асосӣ гандум, чавдор, чав, сулӣ буда, гандуму чавдор ҳамчун хӯрокворӣ, чав барои истеҳсоли пиво, сулӣ барои хӯроки чорво истифода мешаванд. Картошка ва лаблабу парварӣ дар аксари ноҳияҳо паҳн шудааст. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ватанӣ аз панҷ чор қисми талаботи мамлакатро қонеъ мегардонад, аз ҷумла бо гандум, қанд, гӯшти гов, панир ва равғани маска аҳоли пура таъмин мебошад.

Нақлиёт. Қаламрави Олмонро шабакаи зичи роҳҳои нақлиётӣ фаро гирифтааст. Махсусан дар ноҳияи саноатии Рур шабакаи зичи роҳҳо мавҷуд аст.

Аз рӯйи боркашонии роҳиоханӣ Олмон аз Фаронса қафо, аз Англия ду баробар, аз Италия чор баробар пеш аст. Боркашонии аз ҳама зиёд дар ноҳияи Рур ба назар мерасад. Нақлиёти автомобилӣ нисбат ба нақлиёти роҳи оҳан бештар бору мусофир мекашонад. Нақлиёти обӣ ҳам дар хоҷагии Олмон аҳамияти калон дорад. Аз панҷ як ҳиссаи борҳои дохилӣ ба воситаи дарёҳо ва каналҳо кашонида мешаванд. Гиреҳҳои асосии нақлиётӣ Гамбург, Мюнхен, Кёлен мебошанд.

Тафавутҳои иқтисодию географӣ. Солҳои охир пас аз муттаҳид шудани ду давлати Олмон нобаробарии тараққиёт мушоҳида карда мешавад. Муттаҳид шудани Олмони Ғарбӣ бо Шарқӣ боиси камшавии истеҳсолоти саноатӣ дар Олмони Ғарбии пешрафта шуд. Ноҳияи саноатии Рур дар ҳамин ҷо воқеъ шудааст, ки 1/25 ҳиссаи масоҳати мамлакатро дар бар гирифтааст. Дар он 1/5 ҳиссаи аҳоли истиқомат

мекунад ва 1/3 қисми корхонаҳои саноатии мамлакат ҷойгир шудаанд. Шаҳрҳои калони он Эссен, Дуйсбург, Дюсселдорф мебошанд.

Дар қисми ҷануб соҳаҳои электротехника, мошинсозии дақиқ, дастгоҳсозии электронӣ, саноати химия, бофандагӣ, хӯрокворӣ тараққӣ кардааст. Шаҳри аз ҷама калонтаринаш Мюнхен аст. Шимолу шарқи қисми ғарбии мамлакатро ноҳияи кишоварзӣ номидан мумкин аст. Дар ҳамвориҳои Олмони Шимолӣ чорводорӣи ширӣ ва қисман гӯшти рушд кардааст. Аксари майдонҳои ин чоро чарогоҳу марғзор, алафзор, заминҳои кишти зироати хӯроки чорво фаро гирифтаанд. Дар ин ҷо инчунин истихроҷи ашёи хоми минералӣ вучуд дорад. Шаҳрҳои калонаш Гамбург, Волфсбург буда, ба воситаи онҳо тичорати берунии Олмон ба амал бароварда мешавад. Корхонаҳои калони ширкати автомобилсозии «Фолксваген» дар ҳамин ҷо воқеанд. Қисми шарқии Олмон (собик Олмони демократӣ) аз минтақаҳои дигар фарқ дорад. Дар қисми ҷанубу ғарб ва ҷануби ин ҷо маҷмӯаи мураккаби хоҷагӣ ташкил шудааст. Дар ин ҷо саноат бартарӣ дошта, кишоварзӣи интенсивӣ тараққӣ кардааст. Агломератсияҳои калони шаҳрӣ дар атрофи Лейпсиг, Галле, Дрезден ба вучуд омадаанд. Дар қисми марказ ва шарқ истихроҷи ангишт, истеҳсоли неруи барқ, металлҳои сиёҳ, истеҳсоли маҳсулоти электронӣ радиотехникӣ, химиявӣ, дастгоҳсозӣ, полиграфӣ, дӯзандагӣ тараққӣ кардаанд. Пойтахти Олмон шаҳри Берлин дар ҳамин ҷост. Оғруҳҳои шимолӣи ин ҷо «дарвозаи баҳрӣ» ба ҳисоб мераванд.

Алоқаҳои иқтисодии хориҷӣ. Олмон қариб бо тамоми мамлакатҳо алоқаи тичоратӣ дорад. Аз рӯйи содирот дар ҷаҳон дар ҷойи дуум қарор дорад. Бештар аз 56%-и содироташ ба автомобилсозӣ, мошинсозии умумӣ, молҳои химиявӣ ва электронӣ рост меояд. Аз рӯйи содироти маҳсулоти бофандагӣ дар ҷаҳон пешсаф буда (11%-и содироти ҷаҳонӣ), аз рӯйи содироти либоси тайёр баъди Чину Италия дар ҷойи сеюм, аз рӯйи маҳсулоти кишоварзӣ баъди ИМА, Фаронса, Голландия дар ҷойи чорум меистад. Олмон мамлақати калони тичоратӣ дунё аст. Шарикони тичоратӣи Олмон Фаронса, Италия, Англия, ИМА, Австрия, Голландия, Дания, Белгия ва Люксембург мебошанд.

Савол ва сӯроҷи.

1. Ба маъқеи иқтисодию географияи Олмон баҳо диҳед.

Ипро ман медонам.

1. Шугли аҳолии Олмонро бо яке аз мамлақатҳои Аврупои Ғарбӣ муқоиса кунед. Тафовуташ дар чист?
2. Ноҳияҳои сераҳоли ва агломератсияҳои калони шаҳрро ҷудо кунед.
3. Ноҳияҳои асосии металлургия, мошинсозӣ, химияро муайян кунед. Хусусияти ҷойгиршавии ин соҳаҳо дар чист?
4. Ҳиссаи Олмонро дар истеҳсолоти саноати «Ҳафтгона» муқоиса кунед.
5. Соҳаҳои асосии саноати ҳавзаи Рур ва шаҳрҳои атрофи он кадомҳоянд?

7. Тафовутҳои иқтисодию географии қисмҳои мамлакатро номбар кунед. Сабаби ин тафовутҳо дар чист?
8. Рӯйхати молҳои содиротию воридоти Олмонро тартиб дода, онро шарҳ диҳед.

Иро ман метавонам.

1. Мавқеи Олмонро дар ҷаҳони имрӯза чӣ муайян мекунад?
2. Мавқеи он дар иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳон чӣ гуна аст?
3. Чаро Олмон баъди ҷанги ҳаробиовар ба зудӣ ба қатори мамлакатҳои "Ҳафтгона" дохил шуд? Сабабаширо шарҳ диҳед.
4. Оё дар оянда мавқеи сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳарбии Олмон тағйир меёбад ё не?

Оё медонед?

1. Аввалин бонки амонатгузори дар дунё соли 1786 дар шаҳри Олденбурги Олмон ба кор шурӯъ кардааст. Қариб 70% роҳҳои автомобилгарди Олмон меъери маҳдудшудаи ҳаракат надоранд. 102 нафар дорандаи ҷои Нобел олмониҳо мебошанд. Дар Олмон ҳар шахси дувум соҳиби автомобил аст.

***Хулоса.** Мавқеи мувофиқи географии Олмон барои рушди иқтисоди ин кишвар заминаи мусоид фароҳам овардааст. Шакли ҳозираи сохтори Олмон дар охири асри XX сурат гирифтааст ва ҳоло аз нигоҳи иқтисодӣ дар сафи пеши кишварҳои Аврупо қарор дорад.*

§3.3 ВАТАНИ АВВАЛИНИ ИНҚИЛОБИ САНОАТӢ ВА ФУТБОЛ

Мавқеи географии ин мамлакат дар ҷазираҳо ба рушди он чӣ гуна таъсир расонид? Чаро ин мамлакат мавқеи пешинаи худро дар иқтисодиёти ҷаҳон гум кард? Иқтисодиёти давлат чӣ гуна хусусият дорад?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Британияи Кабир дар ҷазираҳои Британияи Ҷойгир буда, ба ҳайати он Англия, Шотландия, Уэлс ва Ирландияи Шимолӣ дохиланд. Номҳои Британияи Кабир аз номҳои ҷазираи калонтарини он, вале номҳои Англия аз таърихи давлат гирифта шудааст.

Мавқеи ҷазиравии он ва ҳамдигарро бурида гузаштани роҳҳои байналмилалӣ обӣ ҳавоӣ барои мамлакат шароити мусоид ба миён овардаанд. Хусусан роҳҳои баҳрӣ ба Англия имконияти медиҳанд, ки бо бисёр мамлакатҳои ҷаҳон робитаҳои иқтисодӣ дошта бошад. Онҳо барои ин мамлакат алоқаҳои бисёртарафаи берунаро муҳайё кардаанд.

Барои Британияи Кабир мавқеи мусоиди ҷойгиришави географӣ, шароити муносиб барои зиндагӣ ва фаволяти хоҷагӣ хос аст, аммо баъзе намуди сарватҳои табиӣ барои пешрафти саноат каманд, онҳо аз хориҷ ворид карда мешаванд.

Аҳолий. Шумораи аҳолии Англия то асри XX босуръат меафзуд. Солҳои охир пастшавии суръати афзоиши аҳолий ба назар мерасад. Мегӯянд, ки дар Англия ҳолати пиршавии миллат фаро расидааст. Сабаби он камшавии афзоиши табиӣ ва саҳми бузурги аҳолии калонсол аст.

Барои Англия дараҷаи хеле баланди урбанизатсия хос аст. Аз панҷ чор ҳиссаи аҳолий сокини шаҳр буда, аз нисф зиёди он дар шаҳрҳои калону агломератсияҳои шаҳрӣ зиндагӣ мекунанд. Калонтарини онҳо Лондони Бузург мебошад, ки шумораи аҳолии он зиёда аз 12 млн нафар аст. Вобаста ба зиёдшавии урбанизатсия вазъи экологӣ тезу тунд шудааст.

Шакли асосии сокиншавии деҳот маҳалҳои ҷудогонаи фермерӣ мебошанд.

Ҳаёти синфии аҳолий бо ҳиссаи хеле баланди коргарони кироӣ фарқ мекунад. Аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёб аз 90% бештар аст, ки камтар аз 1%-и он ба соҳаи кишоварзӣ рост меояд. Дар байни зиёиён шумораи коркунони соҳаи бонкӣ ва идоравӣ зиёд буда, онҳоро клерк ё «гиребонсафед»-ҳо меноманд. Табақаи буржуазияи ва фермерҳо каманд, зиёда аз 3%-и аҳолии мамлақати буржуазияи калон ва лендлордҳо ташкил додаанд, ки ҳокимияти сиёсӣ ва нисфи даромади миллиӣ дар ихтиёри онҳо мебошад.

Англия нисбатан мамлақати якмиллата мебошад, 4/5 қисми аҳолиро англисҳо, боқимондари шотландиҳо, ирландиҳо, уэлсҳо ташкил мекунанд. Ин халқиятҳо урфу одат, фарҳанги миллии худро нигоҳ доштаанд. Онҳо дину мазҳаби гуногун (ирландиҳо асосан мазҳаби католикӣ, шотландиҳо протестантӣ, англисҳо калисои англисӣ)-ро парастид мекунанд. Ғайр аз халқҳои муқимӣ дар ин мамлақат бештар аз 2 млн коргари хориҷӣ – ҳиндуҳо, покистониҳо, арабҳо, чиниҳо ва африқоиҳо зиндагӣ мекунанд.

Соҳти давлатии Британияи Кабир монархияи конституционӣ ва сардори давлат шох мебошад, аммо дар амал ҳокимият дар дасти сарвазир аст, ки онро интихоб мекунанд. Англия роҳбари бо ном «Иттиҳодия»-и собиқ доминионҳо ва мустамликаҳо мебошад, ки ҳоло мустақил шудаанд.

Зиёда аз 95%-и аҳолии Британияи Кабирро мардуми маҳаллӣ ташкил медиҳанд. Барои ин кишвар дараҷаи баланди зичии аҳолий ва ҳиссаи зиёди сокинони шаҳр хос аст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ба хоҷагии Британияи Кабир низ таъсир расонд. Як қатор шаҳрҳои саноатӣ вайрон ва алоқаҳои тиҷоратии беруний қанда шуд. Тули солҳои баъдичангӣ он қариб аз тамоми мустамликаҳои маҳрум шуда, муҳтоҷии иқтисодию молиявиаш ба ИМА афзуд. Ҳоло Британияи Кабир мамлақати мутараққии дунявӣ буда, дар таркиби хоҷагиаш саноат бартарӣ дорад ва дар истеҳсоли маҳсулоти саноати ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол

мекунад. Аз се ду ҳиссаи тамоми маҳсулоти саноатии он ба саноати вазнин рост меояд. Дар солҳои охир соҳаҳои анъанавии саноат – истеҳсоли ангишт, маҳсулоти бофандагӣ, киштисозӣ тамоюли пастравӣ пайдо кардаанд. Сустии суръати таҷҳизонидани корхонаҳо бо техникаи нав боиси коҳиши суръати афзоиши саноат шудааст.

Соҳаҳои, ки пешрафти онҳо ба инқилоби илмӣ-техникӣ алоқаманданд, бо суръати нисбатан баланд тараққӣ мекунад. Ба ин соҳаҳо саноати атомӣ, электронӣ электротехникӣ ва нафтухимиявӣ дохил мешаванд.

Хусусияти дигари иқтисодӣ Британияи Кабир ба савдои беруна вобаста будани он мебошад. Саноати мамлакат асосан ба ашёи хоми воридотӣ таъяс мекунад.

Саноат. Заминаи табиӣ саноати мамлакат мустақкам нест (ғайр аз захираи ангишт). Солҳои охир дар баҳри Шимолӣ захираи калони нафту газ кашф карда, ба истифода дода шуд ва мамлакат дар ин ҳода дар Аврупои Ғарбӣ дар ҳойи аввал меистад. Захираҳои намак, каолин низ зиёданд. Захираҳои маъдани оҳан талаботи мамлакатро қонеъ мегардонад. Захираҳои об аҳамияти энергетикӣ надоранд. Манбаи асосии неруи ангишт ва нафту газ мебошад, ки як қисми онҳо аз Алҷазир оварда мешаванд. Ҳиссаи неруи атомӣ низ назаррас аст.

Британияи Кабир дар байни давлатҳои мутараққӣ аз ҳиҳати истеҳсоли неруи барқ (12,5%) мавқеи намоёнро ишғол мекунад, фақат аз ИМА ва Чопон қафо мемонад.

Металлургияи сиёҳи Британияи Кабир дар заминаи ангишти коксдиҳандаи маҳаллӣ ва маъдани оҳани воридотӣ (аз Канада, Либерия, Шведсия) кор мекунад. Марганетс ва дигар металҳои лозимаю оҳанпораро низ аз хориҷа ворид мекунад. Марказҳои асосии металлургияи ноҳияҳои наздисоҳилӣ (Уэлси Чанубӣ, ноҳияҳои Шимолу Шарқ) мебошанд.

Металлургияи ранга бештар дар минтақаҳои наздисоҳилӣ рушд кардааст.

Дар таркиби саноати Англия мошинсозӣ ҳойи аввалро ишғол мекунад. Хусусан соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда хеле тараққӣ кардаанд. Ба ин дастгоҳсозӣ, истеҳсоли таҷҳизоти электроникаю электротехникӣ, автомобил, тракторҳо дохил мешаванд. Барои содирот солҳои охир моделҳои нави мошинҳои сабуқрав истеҳсол карда мешаванд. Дар ин ҳода Чопон рақибӣ пурзӯри Британияи Кабир мебошад. Дар мошинсозии мамлакат мавқеи сармояи ИМА пурзӯр аст. Аз панҷ як ҳиссаи дастгоҳсозиро фирмаҳои амриқой дар ихтиёри худ доранд. Солҳои охир ҳиссаи сармояи Чопон ва мамлакатҳои арабӣ низ зиёд шудааст.

Расми 23. Ноҳияҳои иқтисодии Британияи Кабир

Саноати химия дар заминаи коркарди нафт бештар нахи синтетикӣ истеҳсол мекунад. Маҷмӯаҳои корхонаҳои нафту энергохимиявӣ дар шаҳрҳои бандарӣ – Лондон, Ливерпул, Шотландия, минтақаҳои Шимолу Шарқ ҷойгир карда шудаанд.

Саноати сабуку (бофандагӣ) хӯрокворӣ низ дар ҳаёти иқтисодии мамлакат нақши назаррас доранд.

Кишоварзӣ. Шароити табиӣ Англия бештар барои чорвопарварӣ мусоид аст. Иқлими баҳрии муътадил на дар ҳама ҷо барои парвариши гандум мусоид аст. Дар маҳалҳои аз 600 м аз сатҳи баҳр баланд ва ғарбии Британияи Кабир аз сабаби зиёд будани намнокӣ гандум

пухта намерасад, вале марғзорҳои табиӣ қариб дар ҳама ҷо тамоми сол сарсабзанд.

Дар кишоварзӣ заминдорӣ калони помешикӣ бартарӣ дорад. Лендлордҳо, баъзе саноатчиёни бой ва савдогарон қисми зиёди заминҳоро, ки қисман барои шикор, паркҳо ва майдонҳои варзишӣ истифода мешаванд, дар ихтиёри худ доранд. Заминдорон ҳудудон дар замин қор намекунанд, балки заминро ба иҷора медиҳанд. Қисми зиёди маҳсулоти кишоварзиро хоҷаҳои калони фермерию иҷоравӣ, ки ба саршумори зиёди чорво низ соҳибанд, истеҳсол мекунанд.

Соҳаи асосии кишоварзӣ чорводорӣ мебошад, ки он заминаи мустаҳкамаи хӯрокворӣ дорад. Ба ҷароғоҳо нуриҳои минералӣ дода, алаф медараванд, чорворо бо хӯрокҳои омехта ва беҳмева таъмин карда, онро фақат дар мавсими кӯтоҳи зимистон дар оғил нигоҳ медоранд. Хоҷаҳои ба истеҳсоли шир махсусгардонидашуда зиёданд. Ҳадафи асосии зироатчиғию чорводорӣ аҳолиро бо хӯрокаи таъмин кардан аст. 2/3 қисми майдони киштро зироатҳои хӯрокаи чорво ишғол мекунанд.

Аз ғалладонаҳо ҷав, гандум, сулӣ, аз рустаниҳои техникаӣ лаблабуи қанд кишт мекунанд. Талаботи аҳолии шаҳр сабаби тараққӣ кардани сабзавоткорию боғдорӣ шудааст.

Моҳипарварӣ ҳам дар хоҷагии Британияи Кабир аҳамияти калон дорад. Бандарҳои асосии моҳидорӣ дар соҳили шарқии мамлакат ҷойгиранд. Истихроҷи нафт дар баҳри Шимолӣ обро ифлос карда, ба захираҳои мавҷудоти биологӣ баҳр, аз ҷумла ба моҳиён зиёни калон расондааст.

Нақлиёт. Дар боркашонии дохилӣ мавқеи нақлиёти автомобилӣ бештар буда, тавассути рақобати он як қисми роҳҳои оҳан бекор мемонад. Шоҳроҳҳои асосии нақлиётӣ дар Лондон, Бирмингем, Манчестер ба ҳам пайваस्त мешаванд. Британияи Кабир соҳиби флоти баҳрии тичоратӣ ва мусофиркашон аст. Флоти баҳрӣ ҳаракати каботажӣ низ дорад. *(Каботажии хурд – боркашонӣ дар дохили як баҳр – аз як бандар ба бандари дигар. Каботажии калон – боркашонӣ аз як баҳр ба бандари баҳри дигар аст)*

Нақлиёти ҳавоӣ низ хеле тараққӣ кардааст.

Зиёда аз 90% боркашонии берунӣ дар Британияи Кабир ба нақлиёти баҳрӣ рост меояд.

Тафовутҳои иқтисодию географӣ. Аз ҷиҳати тафовути иқтисодӣ каламрави Англияро ба чор ноҳияи калон тақсим кардаанд:

1. *Ҷанубу Шарқӣ*, ки онро "Англияи сабз" ҳам меноманд. Дар ин ҷо нури офтоб бештар меафтад ва миқдори боришот кам аст. Ин

барои ба ноҳияи асосии кишти зироатҳои техникӣ ва ғалладона таъдил шудани он мусоидат кардааст. Дар мавзӯҳои ба Лондон наздик боғу обчакорӣ, дар назди Ла-Манш чорводорӣ ривоч доранд. Ин ҷо чорво қисман таҳти назорати «электрочӯпон» ҷаронида мешавад (симҳои қувваи ками ҷараёndoшта, ки барои ба дигар тараф гузаштани чорво монеа мешаванд).

Солҳои охир дар ин ҷо корхонаҳои саноатӣ қомат рост кардаанд. Дар соҳил қароргоҳҳои харбӣ, бандарҳо, фароғатгоҳҳо ҷойгиранд. Калонтарин бандари мусофиркашонӣ Саутгемптон низ дар ҳамин ҷо воқеъ шудааст.

2. *Қисми Марказӣ.* Дар ин ҷо аввалин бор дар ҷаҳон саноати ангишт ва фабрикаю корхонаҳои металлургӣ, металкоркунӣ, бофандагӣ пайдо шудаанд ва имрӯз ҳам дорои соҳаҳои кӯҳнаю нави саноатӣ мебошад. Дар шаҳри Бирмингем ва шаҳрҳои атрофи он саноати мошинсозӣ тараққӣ кардааст. Соҳаи бофандагӣ то имрӯз тахассуси асосии Манчестер, истеҳсоли пӯлоди хушсифат тахассуси Шеффилд ба ҳисоб меравад. Киштисозӣ низ тараққӣ кардааст. Шаҳри Ливерпул баъди Лондон бандари дуҷуми боркашонии Англия ба ҳисоб меравад.

3. *Уэлс.* Дар қисми кӯҳии он заминҳои ноқорам доман паҳн карда, дар ҷануби он ноҳияҳои саноатӣ ташаккул ёфтаанд. Дар ин ҷо соҳаҳои кӯҳнаи саноатӣ бартарӣ доштанд, ки ҳоло онҳо гирифтори таназзул шудаанд.

Шаҳри Глазго нисфи киштиҳои Британияро истеҳсол мекунад. Дар қисми кӯҳии минтақа ғӯсфандпарварӣ ва дар назди соҳил чорвои ширдеҳ парвариш мекунанд. Солҳои охир аз тунуқобаи баҳри Шимолӣ нафту газ истеҳсол мекунанд. Шаҳри калони ин ноҳияи иқтисодӣ Эдинбург мебошад.

4. *Олстер* қисми аз ҳама сусттараққикардаи Англия аст. Асоси иқтисодӣташ соҳаи кишоварзӣ буда, заминҳо дар ихтиёри англисҳо мебошанд.

Маркази асосии маъмурӣ, саноатӣ ва маданияи ин қисм бандари Белфаст аст.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Британияи Кабир баъди солҳои 80-уми асри ХХ ба мамлақати пешрафтаи савдо таъдил ёфт. Нисфи воридоти онро ашёи хоми саноатӣ ва хӯрокворӣ ташкил медиҳад. Содироташ аз молҳои тайёр ва нимтайёр иборат буда, қариб 40%-и он ба мошину таҷҳизот рост меояд. Шарикони асосии тиҷоратии он мамлақатҳои Аврупои Ғарбӣ, ИМА, мамлақатҳои «Иттиҳод» мебошанд. (Иттиҳоди иқтисодӣ миёни Англия ва мустамликаҳои пешинааш).

Савол ва супориш.

1. Ба мавқеи географии Англия баҳо бидиҳед.

Ибро ман медонам.

2. *Аз рӯйи харитани аҳолии зичии он ва ҳафт агломератсияи шахриширо муайян кунед.*
3. *Кадам соҳаҳои саноатро соҳаи анъанавии англисӣ номиданд ва чаро? Чаро онҳо дар ҳолати қаратӣ мондаанд?*
4. *Ҷойгиркунии ноҳияҳои асосии саноатро бо ҷойгиршавии агломератсияҳои шахрии муқоиса кунед.*
5. *Иқтисодии қисматҳои ҷануби марказро муқоиса карда, омилҳои ба тараққиш онҳо таъсиррасонро бигӯед.*
6. *Сабабҳои қаромондагии Уэлс, Шотландия ва Олстер кадомҳоянд?*

Ибро ман метавонам.

1. *Ҳаёти аҳолии Британияи Кабир бо чӣ фарқ мекунад?*
2. *Чаро шугли аҳолии қобили қор дар кишоварзӣ кам аст?*
3. *Таъсири Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ба Британияи Кабир дар чӣ зоҳир мешавад?*
4. *Хусусияти хоси тараққиёти иқтисодии баъдиҷангии Англияро дар чӣ мебинед?*
5. *Мавқеи Британияи Кабир дар Иттиҳоди Аврупо чӣ гуна аст?*
6. *"Иттиҳод"-е, ки Англия сарварӣ мекунад, чӣ аҳамияти сиёсӣ ва иқтисодӣ дорад?*
7. *Чаро шароити табиӣи Британияи Кабир беиштар ба инкишофи қорводорӣ мусоидат мекунад?*
8. *Захираи сарватҳои зеризаминии мамлакат ниҳоят кам аст. Он дар оянда саноати рушдбанди худро аз ашӣ хом бо кадом роҳ таъмин мекунад? Ин ҳолат ба нешрафти ояндаи саноати Англия чӣ гуна таъсир мерасонад?*

Оё медонед?

1. *Дар Британияи Кабир бо 300 забон гуфтугӯ мекунад.*
2. *Чунин мешуморанд, ки туризм аввалин маротиба дар Англия солҳои 40-уми асри XIX ба вуҷуд омадааст.*
3. *Аввалин тарҳи туристиро Т. Кук сохтааст.*
4. *Аввалин боғи ҳайвонот соли 1829 дар Англия ташкил шудааст.*
5. *Дар Англия барои тамошои телевизор андоз месупоранд. Агар дар хона телевизор тамошо кардан хоҳӣ, бояд андоз бисупорӣ (10 фунт дар як моҳ).*

Хулоса. Британияи Кабир яке аз давлатҳои бузурги ҷаҳон мебошад ва дорои иқтисодии бузурги иқтисодӣ ва сиёсӣ аст. Ноҳияҳои географӣ дар мамлакат бо назардошти хусусиятҳои табиӣ, таърихӣ ва иқтисодӣ ҷудо карда шудаанд, ки дар байни онҳо мавқеи асосии ноҳияи туристӣ ва тараққиқардаи саноатии Ҷануби Шарқ шигол мекунад. Пойтахти кишвар шахри Лондон дар ҳамин ноҳия ҷойгир аст.

§3.4 КИШВАРЕ, КИ МАНОРАИ ЭЙФЕЛ ДАР ОН ЧОСТ

Нақши ин давлат дар иқтисод ва сиёсати ҷаҳони имрӯза чӣ гуна аст? Қадом соҳаҳои хоҷагии ин мамлакат аввалиндараҷа ҳисоб меёбанд? Барои чӣ дар ин давлат таффовутҳои дохилӣ нисбат ба Британияи Кабир камтаранд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Мавқеи иқтисодию географии Фаронсаро ду омил асосӣ муайян мекунад. Омил яқум аз он бармеояд, ки Фаронса ба мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо бевосита ҳамсарҳад мебошад ва дар наздикии сарҳади он ноҳияҳои саноатии тараққикардаи он мамлакатҳо ҷойгир шудаанд. Фаронсаро аз Англия гулугоҳи танги Па-де-Кале ҷудо мекунад. Хусусияти дуюм аз он иборат аст, ки мамлакатро аз шимол ва ҷануб соҳилҳои баҳрҳои уқёнуси Атлантик иҳота кардаанд. Ин имконият медиҳад, ки Фаронса дар алоқаи тичорати берунӣ бо мамлакатҳои ноҳияҳои гуногуни ҷаҳон ва Аврупои Ғарбӣ нақлиёти баҳрии арзонро истифода барад.

Фаронса дорои иқлими нарм, заминҳои зиёди ҳосилхез ва иқтисодии бузурги гидроэнергетикӣ мебошад.

Аҳоли. Баъди Чанги Дуюми Ҷаҳон афзоиши табиӣ аҳоли дар Фаронса хеле паст буд. Сабабаш афзоиши марги одамон дар ҷанг ва паст шудани дараҷаи афзоиши табиӣ буд. Солҳои минбаъда беҳбудии иҷтимоӣ иқтисодӣ ба миён омада, давлат сиёсати демографиро барои баланд шудани дараҷаи афзоиши табиӣ аҳоли пеш гирифт. Ба ин нигоҳ накарда ҳоло дар Фаронса дараҷаи афзоиши табиӣ аҳоли хеле паст аст. Муҳоҷират воситаи муҳими зиёдшавии захираҳои корӣ шудааст. Бештари муҳоҷирони кориро коргарон ва деҳқонони камбағали Африқои Шимолӣ, Италиявӣ, Испанияи португалӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо дар шароити вазнин ва музди кори паст кор мекарданд. Солҳои баъдичангӣ ба шумораи аҳоли ҳолати реэмиграция (эмигрантҳои ба ватан бозгашта) низ таъсир расонд. Онҳо фаронсавӣҳои аз мустамликаҳо баргашта буданд.

Дар ҷойгиршавии аҳоли муҳоҷирати дохилӣ (аз деҳот ба шаҳр) таъсир расонидааст. Қатъи назар аз афзоиши доимии урбанизатсия шумораи шаҳрҳои калони Фаронса нисбат ба Англия ва Олмон ду баробар кам аст. Хусусияти асосии ҷойгиршавии аҳоли консентратсияи хеле зиёди аҳолии агломератсияи Париж (1/4 қисми тамоми шаҳриён) мебошад. Берун аз Париж дар се агломератсияи дигар (Лион, Марсел, Лилл) бештар аз 1 млн аҳоли зиндагӣ мекунад. Дар қисмҳои боқимондаи мамлакат миқдори зиёди шаҳрҳои хурду миёна, маркази музофотҳо (шаҳрҳои калони ноҳияҳои иқтисодӣ) ҷойгиранд, ки онҳо шаҳрҳои гуногунвазифаанд.

Дар таркиби синфии аҳолии Фаронса ҳиссаи аҳолии миёнаҳол (байни буржуазияи калону коргарони кироӣ) зиёд аст, ки ба ин гурӯҳ деҳқонони дорои замину корхонаи хурд, соҳибкорои майдаю тоҷирон дохиланд. Аксари онҳо дар рақобат шикаст хӯрда, сафи коргарони кироӣро зиёд мекунанд.

Фаронса ҷумҳурии буржуазӣ мебошад. Сардори давлат президент буда, ваколати зиёд дорад. Аз ҷиҳати маъмурӣ мамлакат ба департаментҳо тақсим мешавад. Дар як вақт номи қисмҳои қадимии он (Лотарингия, Элзас, Бретан, Нормандия)-ро то ҳол васеъ истифода мебаранд.

Барои аҳолии Фаронса ғуногунмиллатӣ, пиришавии миллати фаронсавӣ ва дараҷаи баланди муҳоҷират хос аст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон қисми зиёди қаламрави Фаронсаро Олмони фашистӣ забт карда буд, ки ин ба хоҷагии мамлакат зиёни калон расонд. Баъди ҷанг Фаронса на фақат харобиҳои хоҷагиро аз нав барқарор кард, балки ҳаҷми истеҳсолоти саноатиро кишоварзиро аз дараҷаи тодавричангӣ ҳам баланд бардошт. Қариб дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт навсозии заминаи кӯхнаи техникӣ ба назар мерасид. Баъди ҷанг соҳаҳои наварин, ба монанди радиоэлектроника, нафту химия, аэроқайҳонӣ тараққӣ карданд.

Дар соҳаҳои саноат ширкатҳои миллию трансмиллӣ ҳукмронӣ мекунанд. Дар як қатор соҳаҳо монополияҳои ИМА мавқеи пурзӯр доранд. Барои иқтисодиёти Фаронса сармоядорӣ давлатӣ-монополиявӣ хос аст. Давлат барои саноати ҳарбӣ ва бисёр ширкатҳои хусусӣ маблағи зиёд ҷудо мекунад. Саноати ангишт, неругоҳҳои барқӣ, роҳи оҳан, корхонаи калонтарини автомобилсозии «Рено» миллӣ кунонида шудаанд. Давлат барномаҳои тараққиёти истеҳсолотро тартиб дода, сиёсати ноҳиявӣ мегузаронад, аммо барои ҳал кардани масъалаҳои мураккаб қудрат надорад.

Аз рӯйи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ Фаронса дар миқёси ҷаҳон дар ҷойи панҷум меистад, аммо аз ҷиҳати мутамарказонии минтақавию истеҳсоли, дараҷаи мучаҳҳазсозии техникӣ ва ҳосилнокии меҳнат аз баъзе давлатҳои мутараққӣ қафо меистад. Қисми бисёри маҳсулотро корхонаҳои хурду миёна истеҳсол мекунанд. Саноати сабуку хӯрокворӣ ҳамчун соҳаҳои анъанавӣ ҳоло ҳам аҳамияти худро гум накардаанд.

Дар даромади миллӣ ҳиссаи кишоварзӣ зиёд нест, он ҳамагӣ 10%-и даромади миллии мамлакатро ташкил медиҳад.

Саноат. Саноати энергетика қисман ба захираҳои дохилӣ таъя мекунад. Истеҳсоли ангишт кам буда, истихроҷи он душвор аст. Дар Фаронса ба қадри начандон зиёд нафт ва газ истеҳсол карда мешавад.

Расми 24. Тақсимоти минтақавии Фаронса

Қисми зиёди онҳоро аз дигар мамлакатҳо, аз ҷумла Нидерландия, Алчазоир ворид мекунад. Аз нури оби дарёҳо ва қувваи атом низ васеъ истифода бурда мешавад. Заминаи металлургии сиёҳ хавзаи кони оҳани Лотарингия мебошад. Маъданро тавассути шахтаҳо истихроҷ мекунад ва ҳоло ду маркази қадимаи металлургии сиёҳ амал мекунад: Лотарингия ва Шимоли. Дар Фаронса корхонаҳои металлургии Лотарингия дар заминаи маъдани маҳаллӣ, Шимоли дар заминаи маъдан ва оҳанпораи воридотӣ кор мекунад. Дар заминаи маъдани оҳану кокс воридотӣ дар соҳил ду комбинати нави металлургӣ – Марсел ва Дюнкерка кор мекунад. Дар доираи Иттиҳоди Аврупо Фаронса бештар прокат истеҳсол мекунад (*прокат маснуотест, ки дар шакли тунука, лӯла ва шаклҳои дигар барои саноати мошинсозӣ омода карда мешавад*).

Металлургии ранга ба захираҳои калони боксити маҳаллӣ таъя мекунад, ки кони он дар соҳили баҳри Миёназамин воқеъ шудааст. Корхонаҳои алюмин дар назди нуругоҳҳои барқи Алп ва Пиреней амал мекунад.

Мошинсозӣ дар иқтисодиёти мамлакат мақоми хосса дошта, дар он қисми зиёди коргарони саноат машғуланд. Ба он 1/3 ҳиссаи маҳсулоти саноат ва қисми асосии содироти мамлакат рост меояд. Корхонаҳои истеҳсоли дастгоҳҳои электронӣ, автомобил, самолётсозӣ ба дараҷаи баланди техникӣ таҷҳизонида шудаанд. Соҳаҳои мошинсозии нақлиётӣ ва кишоварзӣ низ тараққӣ кардаанд. Маркази асосии мошинсозии мамлакат Париж ба ҳисоб меравад.

Саноати химия босуръат тараққӣ мекунад ва корхонаҳои он дар бисёр ноҳияҳо, дар назди сарчашмаҳои ашёи хом (конҳои ангишт, газ, намаки калий), бандарҳо (мачмӯаҳои нафту химия), наздикии нуругоҳҳои барқӣ (электрохимия дар Алп) ва шаҳрҳои калон (Париж, Леон) сохта шудаанд.

Саноати бофандагӣ (пахтагӣ ва пашмӣ) мавқеи худро аз даст додааст, аммо ба ин нигоҳ накарда баъзе маҳсулоти он, ба монанди нахҳои синтетикӣ дар бозори ҷаҳон харидори зиёд дорад.

Кишоварзӣ. Шароити табиӣ Фаронса барои раванқи кишоварзӣ мусоид мебошад. Релефи ҳамвор сабаби зиёд будани замини кишт шудааст. Гуногунии иқлим барои кишоварзӣ мусоид буда, ба муҳлати нашъунамои зироатҳо таъсир мерасонад. Масалан дар шимол гандумро нисбат ба ҷануб як моҳ дертар ҷамъоварӣ мекунанд.

Барои сохтори аграрии Фаронса ду навъи асосии хоҷагидорӣ хос аст. Қариб нисфи маҳсулоти кишоварзиро коргарони кироя дар хоҷагиҳои калони механиконидаи махсус истеҳсол мекунанд. Хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ зироатҳои гуногун: ғалладона, сабзавоту ангур парвариш мекунанд. Ҳар сол ҳазорон хоҷагиҳои деҳқонӣ касод мешаванду деҳотро тарк карда, ба шаҳр рӯ меоваранд, замини онҳоро хоҷагиҳои калон аз худ мекунанд.

Дар хоҷагиҳои калон истифодабарии васеи замин сабаби ташкилбнии мачмӯаҳои агросаноатӣ шудааст. Кишоварзии Фаронса бисёрсола аст. Аз рӯйи истеҳсоли гӯшт, шир, ҷамъоварии гандум, лаблабуи қанд Фаронса дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷойи аввал меистад. Аз рӯйи истеҳсоли шароби ангурӣ ва миқдори навъҳои панир (бештар аз 300 навъ) дар ҷаҳон ҷойи якумро мегирад.

Чорводорӣ аз се ду ҳиссаи маҳсулоти кишоварзиро ташкил медиҳад. Соҳаи асосии он парвариши чорвои калони шохдор буда, хеле паҳн шудааст. Аксари деҳқонон ҳук, харгӯш, паранда, аз ҷумла кабӯтар парвариш мекунанд.

Дар соҳаи зироаткорӣ ва аз рӯйи майдони кишту ҷамъоварии гандум Фаронса дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷойи аввал меистад. Онро қариб дар ҳама ҷо, алаҳусус дар шимоли мамлакат зиёдтар парвариш мекунанд. Ҷуворимаққаро дар қисми ҷанубу ғарб мекоранд.

Расми 25. Манораи Эйфел – рамзи Фаронса

Дар заминҳои обӣ ва резинишгоҳи дарёи Рона шолӣ парвариш мекунад. Рустании асосии техникии лаблабуи қанд мебошад.

Фаронса аз рӯи чамъовариҳои ангур баъди Италия дар ҷойи дуюм меистад. Ҳамвориҳои қад-қадӣ соҳили баҳри Миёназаминро пурра майдони ангур ишғол кардааст. Масоҳати калони он дар водии Шампан воқеъ шудааст. Дар ҷағораҳо шароби шампанро нигоҳ медоранд. Коняку шароб (кагор)-и фаронсавӣ дар ҷаҳон машхуранд.

Нақлиёт. Боркашонии дохилӣ бештар ба нақлиёти роҳи оҳан рост меояд. Қисми зиёди роҳҳои электронида шудааст. Нақлиёти автомобилӣ бо роҳи оҳан рақобати сахт дорад. Аз шабакаи васеи дарё ва қўлҳо ба таври пурра истифода бурда намешавад, зеро аксари онҳо ба талаботи имрӯзаи киштигардӣ пурра ҷавоб намедиханд. Газу нафтро бо нақлиёти кубурӣ мекашонанд. Шабакаи нақлиёти Фаронса навъи радиалӣ дорад. Тавассути нақлиёти обӣ асосан содирот ва воридот ба амал бароварда мешавад.

Иқтисодиёти Фаронса ҳамчун як кишвари индустриалӣ хусусияти бисёрҷоҳавӣ дорад.

Тафовутҳои иқтисодию географӣ. Фаронсаро ба се қисмати калон ҷудо кардаанд: қисми шимолӣ, ҷанубу шарқӣ ва ғарбӣ. Дар

шимол ва ҷанубу шарқи мамлакат қариб тамоми саноат ва шаҳрҳои калон ҷойгир шудаанд. Дар қисми ғарбии он асоси иқтисодиётро кишоварзӣ ташкил медиҳад.

Нақши асосиро дар пеширафти иқтисодиёт, илм ва фарҳанги Фаронса пойтахти он шаҳри Париж мебошад.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Таркиби воридоти Фаронса аз ашёи хому сӯзишворӣ, молҳои тайёр ва маҳсулоти кишоварзӣ иборат аст. 3/4 қисми содироташро молҳои тайёр ва маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад. Тичорати хориҷӣ асосан дар доираи Иттиҳоди Аврупо сураг мегирад. Берун аз Аврупо шарикони калони тичоратии Фаронса ИМА мебошад.

Савол ва супориш.

1. Хусусиятҳои хоси мавқеи иқтисодии географии Фаронсаро муайян кунед.
- Иро ман медонам.**
2. аз рӯйи харитани аҳолии агломератсияҳои асосии Фаронсаро ҷудо кунед.
3. Ноҳияҳои асосии истеҳсоли неруи барқи обиро ҷудо ва иқтидори энергетикии Фаронсаро бо Англия муқоиса кунед.
4. Ноҳияҳои асосии саноати вазнин ва сабукро номбар кунед.
5. Кадом соҳаҳои саноат Марселро ҳамчун бандар муайян кардаанд?
6. Саноати Фаронса аз ҷиҳати таъминот бо ашёи хом ва ҳаҷми истеҳсолот аз саноати Англия ва Олмон бо чӣ фарқ мекунад?
7. Ноҳияҳои асосии кишоварзии Фаронсаро муайян кунед. Соҳаи кишоварзии шимол ва ҷанубро муқоиса кунед.
8. Хусусиятҳои хоси шабакаи нақлиётии Фаронса кадомҳоянд?

Иро ман метавонам.

1. Захираҳои кори Фаронса бо кадом роҳҳо меафзоянд?
2. Сабаби нисбат ба Англия ва Олмон гуногун будани самтҳои кишоварзии Фаронса дар чист?
3. Сабабҳои дар ҷаҳон аз ҷиҳати истеҳсоли шароби ангурӣ ва шумори навъҳои панир ҷойи якум гирифтани Фаронса дар чист?
4. Чаро ноҳияи шимолӣ Фаронса аз дигар қисмҳои он бештар тараққӣ кардааст?
5. Барои чӣ дар шаҳри бандарии Марсел саноати металлургӣ ва нафту химия инкишоф ёфтааст?
6. Мавқеи Фаронса дар оянда нисбат ба Иттиҳоди Аврупо тағйир меёбад?

Оё медонед?

1. Дар Фаронса зиёда аз 400 намуд панир истеҳсол мешавад. Навъи аз ҳама маъмул «Рокфор» бо номи деҳаи Рокфор бештар машҳур буда, зиёда аз 1000 сол истеҳсол карда мешавад.

2. Забони фаронсавӣ тӯли 300 сол дар Англия забони давлатӣ буд.

3. Аввалин хомаи худкор (шариковая ручка) дар Фаронса истехсол шудааст.

4. Дар пойтахти Фаронса зиёда аз 700 созмони сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҷамъиятию байналмилалӣ фаъолият мекунад.

Хулоса. Дар қаламрави Фаронса дар шароити гуногуни географӣ ва таърихӣ минтақаҳои алоҳида ба вуҷуд омаданд. Онҳо аз ҷиҳати хусусиятҳои ҷойгиришавии географӣ, махсусгардонӣ ва дараҷаи рушди ҳоҷагӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Таърихан иқтисодиёти ноҳияҳои шарқии Фаронса рушд карда буд, ки дар он замонҳо сарватҳои табиӣ кофӣ дошт. Париж пешсафи рушди доимии шаҳрӣ буд ва сиёсати минтақавӣ боиси рушди дигар минтақаҳои қафомонда шуд. Ҳоло дар байни ноҳияҳо нақши асосиро «сегонси бузург» – Париж, Лион ва Марсел мебозанд.

§3.5 МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШИМОЛӢ, МАРКАЗӢ ВА ҶАНУБӢ

Кадоме аз ин давлатҳо ба мамлакатҳои хурд ва хурдтарини Аврупо дохил мешаванд? Таҳлил ва натиҷагирӣ кунед, ки чаро ин давлатҳоро давлатҳои хурд меноманд? Ин кишварҳо кадом хусусиятҳои ба ҳам монанд доранд?

Дар баъзе адабиёт ин мамлакатҳоро кишварҳои хурд ва хурдтарини Аврупо низ мегӯянд. Ба ин мамлакатҳо Австрия, Белгия, Дания, Ирландия, Испания, Люксембург, Нидерландия, Норвегия, Португалия, Финландия, Швейтсария, Шведсия, Юнон ва кишварҳои хурдтарин (Лихтенштейн, Андорра, Монако, Сан-Марино, Ватикан, Малта) дохил мешаванд.

Мавқеи иқтисодию сиёсӣ ва географии онҳо гуногун аст. Кишварҳои Белгия, Нидерландия, Люксембургу Австрия ва Швейтсария дар байни давлатҳои мутараққии минтақа ҷойгир буда, бо ҳам хеле наздиканд.

Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ ба хоҷагии давлатҳои мутараққии Аврупо (Англия ва Олмон) алоқаи наздик, инчунин ба воситаи роҳи обии укёнуси Атлантик бо ИМА ва Канада робита доранд. Мамлакатҳои хурди Аврупои Ҷанубӣ асосан дар соҳили баҳри Миёназамин, дар нимҷазираҳои Балкану Пиреней воқеъ шудаанд. Ин давлатҳо аз рӯйи масоҳати худ аз якдигар фарқ мекунанд. Сохти давлатии онҳо низ гуногун аст. Масалан Австрияю Финландия ҷумҳурии буржуазӣ, Белгияю Шведсия давлати монархистӣ мебошанд. Австрия ва Финландия сиёсати бетарафиро пеш гирифта, қисми дигарашон ба блоки харбии НАТО дохил шудаанд.

Аҳолий. Ҳайати миллии аҳолии аксари ин мамлакатҳо якхела буда, танҳо Белгия думиллата ва Испания бисёрмиллата мебошанд. Зичии миёнаи аҳоли ва дараҷаи урбанизатсия дар баъзе мамлакатҳои Аврупои Марказӣ зиёд аст. Аврупои Ҷанубӣ аз рӯи ин нишондиҳандаҳо дар ҷойи дуюм меистад. Дар Аврупои Шимолӣ шумораи шаҳрҳо кам, вале ҳиссаи аҳолии шаҳр зиёд аст. Қисми асосии аҳолии шаҳрӣ дар пойтахтҳо ҷамъ омадааст.

Ҳоҷагӣ. Мамлакатҳои ин минтақаҳои Аврупо аз рӯи дараҷаи тараққиёти ҳоҷагӣ аз якдигар фарқ мекунад. Дар байни онҳо давлатҳои сатҳи баланди тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ – Шведсия, Швейтсария, Белгия, Дания, Нидерландия ва давлатҳои тозарасида ба давраи саноатикунонӣ – Испания, Португалия, Исландия мавҷуданд. Қатъи назар аз он ки ин мамлакатҳо дар ҳоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи калон надоранд, аммо дар якҷоягӣ онҳо қувваи тавоно ҳастанд.

Ҳиссаи ин давлатҳо дар истеҳсолоти саноати Аврупои Ғарбӣ ба 32,1% ва дар тиҷорати беруна ба 41% рост меояд. Аксари ин мамлакатҳо аъзои Иттиҳоди Аврупо буда, дар онҳо саноат ва кишоварзӣ ба дараҷаи баланд тараққӣ кардааст.

Саноати мамлакатҳои минтақа бо захираҳои табиӣ як хел таъмин нест. Ин ҳолат ва гуногунии шароиту сарватҳои табиӣ мавқеи географӣ боиси фарқияти тахассусии саноат ва кишоварзӣ ин мамлакатҳо шудааст. Саҳми ҳоҷагии онҳоро дар миқёси ҷаҳон истеҳсоли таҷҳизот, дастгоҳ, киштӣ, электротехника ва маҳсулоти химиявӣ, селлюлозаю коғаз муайян мекунад. Иқтисодиёти онҳо бештар ба бозори беруна нигаронида шудааст. Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ аз захираҳои минералӣ бой нестанд, аммо захираи зиёди неруи барқи обӣ доранд. Қисми зиёди неруи барқро ба воситаи об истеҳсол мекунад. Дар заминаи неруи барқи обӣ дар Норвегия, Шведсия истеҳсолоти металлургӣ ва электрохимиявӣ тараққӣ кардааст. Норвегия алюмин (аз ашёи хоми воридотӣ), Шведсия дар заминаи маъдани оҳани хушсифати худ метали сиёҳ ва мошинҳои гуногун истеҳсол мекунад. Мамлакатҳои Шимол бо баҳр алоқаи зич дошта, верфҳои (коргоҳҳои) калони киштисозӣ доранд. Норвегия, Финландия, Шведсияро «бозори ҷӯби ҷаҳон» меноманд. Мамлакатҳои шимол (ғайр аз Норвегия) нафту газро аз мамлакатҳои дигари ҷаҳон ворид мекунад.

Энергетикаи мамлакатҳои Аврупои Марказӣ асосан ба нафти воридотӣ ва қисман ба захираҳои худ таъя мекунад. Белгия захираҳои калони ангишт, Швейтсарияю Австрия неруи бойи дарёҳои кӯҳиро истифода мебаранд. Солҳои охир кашфу истифодаи захираҳои газу нафти баҳри Шимолӣ ва истифодаи неруи атом вазъи энергетикаи

ин мамлакатҳоро тағйир дод. Белгия истехсолкунандаи чўяну пўлод, мису қалъагӣ, мошинсозии вазнин; Люксембург истехсолкунандаи пўлод мебошанд; дар Нидерландия ва Швейтсария мошинсозии дақиқ, электротехника ва соатсозӣ тараққӣ кардааст.

Дар байни мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ Испания бо дараҷаи баланди тараққиёти иқтисоди худ фарқ мекунад. Дар ин ҷо дар заминаи тараққиёти саноат металлургияи сиёҳ, ранга, мошинсозӣ ва химия пешрафт кардаанд. Бо вучуди ин саноати ин мамлакатҳо ба давлатҳои мутараққии Аврупо вобастагӣ дорад. Барои соҳаи кишоварзии мамлакатҳои Аврупои Шимолию Марказӣ дараҷаи баланди тараққиёт хос аст, махсусан хоҷагиҳои Нидерландия ва Дания.

Чорводорӣ дар ин минтақа тамоюли ширию гўшти дорад. Дар зироаткорӣ кишти гандум зиёдтар аст. Ғайр аз ин чавдор, чав, лаблабуи канд, картошка, зағир, хўроки чорво низ парвариш карда мешаванд. Қариб ҳамаи мамлакатҳо ғалла ва хўроквории гўштиро аз дигар кишварҳо ворид мекунанд. Дар Исландия хоҷагии гармхонаӣ вучуд дорад. Дар Норвегия ва Исландия моҳидорӣ тараққӣ кардааст ва онҳо дар ин соҳа маҳсулот содир мекунанд.

Кишоварзии Аврупои Ҷанубӣ нисбат ба Аврупои Шимолӣ ва Марказӣ суст тараққӣ кардааст. Дар ин ҷо асосан шолӣ, пахта, тамоку, зайтун, ангур, меваҳои ситрусӣ, меваю сабзавот парвариш мекунанд. Чорводорӣ хусусияти экстенсивӣ дорад (*яъне хоҷагӣ ҳосилро танҳо ба воситаи вусъат додани заминҳои кишт, на ба воситаи баланд бардоштани ҳосилнокии замин афзун мекунад*).

Нақлиёт. Барои алоқаҳои берунаи аксари мамлакатҳои минтақа нақлиёти баҳрӣ нақши асосиро мебозад. Шаҳрҳои калону марказҳои саноатӣ (ғайр аз Мадрид) дар назди сохил ҷойгир шудаанд, ҳаёти онҳо ба баҳр вобастагии калон дорад. Флотҳои баҳрии Норвегияву Юнон солҳост қорҳои боркашонии баҳриро иҷро мекунанд. Нақлиёти роҳи оҳану автомобилӣ дар Аврупои Марказӣ васеъ истифода мешавад.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Мамлакатҳои минтақа дар савдои ҷаҳонӣ ҳиссаи назаррас доранд. Дар савдои ҷаҳонӣ саҳми Нидерландия аз ҳиссаи тамоми мамлакатҳои Африқо (ғайри ҶАҶ) зиёд ва саҳми Швейтсария ба ҳиссаи Бразилияю Аргентина (дар якҷоягӣ) баробар аст. Мамлакатҳои минтақа асосан бо давлатҳои мутараққии Аврупо, ИМА, Канада ва бо мамлакатҳои Аврупои Шарқию Русия тиҷорат мекунанд.

Содироти ин мамлакатҳоро мошин, таҷҳизот, киштиҳои баҳрӣ, маҳсулоти ҷўбкоркунӣ ва ғайра ташкил мекунад. Нидерландия дар содироти маҳсулоти ширӣ, Дания дар содироти гўшту тухм дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунанд. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ

ба бозори ҷаҳонӣ асосан ашёи хоми кишоварзӣю минералӣ содир мекунад.

Воридоти давлатҳои Аврупои Шимолию Марказӣ аз ашёи хоми саноатӣ, молҳои нимтайёр ва хӯрокворӣ иборат аст. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ, асосан мошин, молҳои нимтайёр ва ашёи хом (асосан нафт) ворид мекунад.

Савол ва супориш.

1. Омилҳои асосии тақсимкунии мамлакатҳои минтақаро ном бурда, онҳоро шарҳ диҳед.

Иро ман медонам.

2. Таҳассуси байналмилалӣ хоҷагии ин мамлакатҳо бештар ба кадом омилҳо вобаста аст?

3. Ҷаро флотӣ баҳри Норвегия ва Юнон дар зерӣ «Парчами иҷора» ҳаракат мекунад?

Иро ман метавонам.

1. Ҷаро мамлакатҳои минтақаро ба гурӯҳи мамлакатҳои тараққикарда дохил кардаанд?

2. Сабаби васеъ будани алоқаи иқтисодӣ берунӣ мамлакатҳои минтақаро дар чӣ мебинед?

3. Сабаби пешравии иқтисодӣ мамлакатҳои минтақа дар чист?

4. Ҷаро иқтисодӣ мамлакатҳои минтақа аксар ба бозори берунӣ нигаронида шудааст?

Оё медонед?

1. Давлати Сан-Марино яке аз қадимтарин мамлакатҳои Аврупо мебошад.

2. Шаҳрванди Ватикан танҳо шахсе шуда метавонад, ки дар хидмати Калисои муқаддас бошад, дигар ягон омил сабаби қабули шаҳрвандӣ шуда наметавонад, ҳатто дар Ватикан таваллуд шудан низ.

3. Дар Люксембург расман се забони давлатӣ амал мекунад: олмонӣ, фаронсавӣ ва люксембургӣ.

Хулоса. Дар мамлакатҳои минтақа соҳаи туризм ба шакли анъана даромадааст, ки онҳо аз ин ҳисоб даромади зиёд мегиранд. Дар ин соҳа Испания пешсаф аст. Шумораи солони сайёҳони Австрия, Швейтсария, Люксембург ва мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ аз аҳолии ин мамлакатҳо зиёд аст. Барои баъзеи кишварҳо сайёҳат яке аз манбаъҳои асосии даромад ба ҳисоб меравад.

§3.6 МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШАРҚӢ

Ба минтақаи Аврупои Шарқӣ кадом мамлакатҳо мансубанд? Кадом хусусиятҳои монанд ва фарқкунандаи онҳоро медонед? Кадом миллати халқиятҳо дар ин ҷо маскун шудаанд? Хусусиятҳои фарқкунандаи иқтисодӣ-иҷтимоии онҳоро муайян кунед?

Мавқеи географӣ ва захираҳои табиӣ. Аврупои Шарқӣ ноҳияи калони таърихию географӣ буда, дар қаламрави он Полша, Чехия, Словакия, Венгрия, Руминия, Булғория, Албания ва собик ҷумҳуриҳои Югославия ҷойгиранд.

Хусусияти дигари мавқеи географии ин мамлакатҳо ба кишварҳои тараққиқардаи Ғарб наздик будани онҳост. Аз қаламравашон гузаштани роҳҳои нақлиёти байналмилалӣ ба васеъшавии ҳамкориҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ аз рӯи миқдори бойиғариҳои табиӣ ва ҷойгиршавӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Танҳо захираҳои заминиашон нисбатан баробар тақсим шудаанд.

Захираи асосии ангиштсанг дар Полша ва Чехия, нафту газ дар Руминия, неруи обӣ дар мамлакатҳои Балқан мавҷуд аст. Металҳои ранга дар Полша, Руминия, Булғория (мис, сулфур, намаки калий), маъдани оҳан дар Чехия, Руминия, Хорватия воқеъ шудаанд.

Баъзан ин мамлакатҳоро ба Аврупои Марказӣ ё Аврупои Миёна мансуб медонанд, вале мафҳуми таърихии устувор, ки онро Созмони Милали Муттаҳид низ қабул кардааст, Аврупои Шарқӣ аст. Мамлакатҳои ин минтақа масоҳати яклухтро ташкил додаанд, ки аз баҳри Балтик то баҳрҳои Сиёҳу Адриатик доман густурдааст. Ин мамлакатҳо дар роҳи тараққиёти таърихӣ ва иҷтимоию иқтисодиашон умумиятҳои зиёд доранд.

Аз қаламрави панҷ мамлакат дарёи Дунай мегузарад. Ин кишварҳо ба воситаи роҳҳои оҳану автомобилгард ва хатти неруи барқ бо ҳам пайваست мебошанд. Ҷамаи ин ба васеъшавии тақсимоти байналмилалӣ меҳнат мусоидат мекунад.

Дар ин замина иқтисодиёти ин мамлакатҳо инкишоф ёфтааст.

Аҳолии. Шумораи умумии аҳолии Аврупои Шарқӣ беш аз 230 млн нафарро ташкил медиҳад. Дар ҳайати этникии аҳолии ин ноҳия халқҳои славянӣ бартарӣ доранд. Халқҳои руминӣ, албанӣ ва венгриягӣ (маҷорӣ) нисбатан камшуморанд. Пайдоиши халқҳои Аврупои Шарқӣ мухталиф аст. Қабिलाҳои славянӣ тақрибан 1500 сол қабл аз ин ба ин ҷо омадаанд. Полякҳо (лаҳистониҳо), чехҳо, словакҳо дар заминҳои шимолу марказ, булғору, сербҳо, хорватҳо, словениҳо ва дигарон дар заминҳои ҷануби Аврупои Шарқӣ маскун шудаанд. Номи давлати собик Югославия «Замини славянҳои ҷанубӣ»-

ро ифода мекунад. Аксари олимони ақидадоранд, ки венгриягиҳои имрӯзаи ҳамвории назди Дунай қариб ҳазор сол қабл аз назди Урал ба ин ҷо омадаанд. Руминиҳо насли қабилҳои фракии бо романиҳо омехташуда мебошанд.

Афзоиши табиӣ аз ҷамаи зиёд дар Албания дида мешавад, аммо дар дигар мамлакатҳо афзоиши табиӣ чандон зиёд нест.

Дар таркиби аҳолии минтақа халқиятҳои славян бартарӣ доранд. Зичии аҳолии дар ин кишварҳо дар дарачаи миёна буда, агломератсияҳои калон вуҷуд надоранд.

Ҳоҷагӣ. Баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ роҳи сохтмони сотсиалистиро пеш гирифтанд. Дахсолаҳои баъдичангӣ дар бисёри ин мамлакатҳо саноатикунони ва кооперативони кишоварзӣ ба амал оварда шуд.

Тағйироти сиёсӣ иқтисодӣ, ки дар солҳои 90-уми асри ХХ дар ин мамлакатҳо рух дод, ба дигаргуншавии куллии тарзи хоҷагидорӣ оварда расонд. Ҳоло ин мамлакатҳо аз рӯи усули ташкили хоҷагӣ гурӯҳи *давлатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда* меноманд.

Баъди солҳои 50-уми асри ХХ дар иқтисодиёти ин мамлакатҳо тағйиротҳои кулӣ ба миён омад. Дар соҳаи саноати вазнин арсаҳое, ки барои пешрафти электротехника, мошинсозӣ ва химия замина мегузоранд, инкишоф ёфтаанд.

Дар қисми шимолӣ қариб ҷамаи захираҳои ангишт, мис, сулфур, намакҳои ошӣ ва калий; дар қисми ҷануб, маъданҳои табиӣ метали бештар вомехӯранд.

Асоси маҷмӯи сӯзишвории энергетикӣ Аврупои Шарқиро саноати ангишт ва нафту газ ташкил мекунад. Истихроҷи ангишти сиёҳтоб дар ин ноҳия бартарӣ дорад ва он 1/3 истихроҷи ҷаҳониро ташкил мекунад. Дар дунё минтақае нест, ки дар он ангишти сиёҳтоб мисли Аврупои Шарқӣ чунин аҳамияти калони сӯзишвории энергетикӣ дошта бошад. Ин навъи ангишт бо усули кушод истихроҷ карда шуда, аксар ҳамчун сӯзишворӣ барои неругоҳҳои барқӣ истифода мешавад. Ҳаҷми истихроҷи ангишти сиёҳтоб дар ҳавзаҳои шимолӣ Чехия ва Белхатув бештар аст. Иқтидори истихроҷи солони ҳар кадоми онҳо қариб 45 млн тоннаро ташкил медиҳад. Ангиште, ки дар ҳавзаи Силезияи Боло истеҳсол карда мешавад, аз миқдори ангиште, ки дар як сол Олмону Англия якҷоя истеҳсол мекунанд, зиёдтар аст.

Саноати нафту газ дар Руминия аз ҷамаи бештар тараққӣ кардааст. Нафт дар ҳавзаи Наздикарпат (шаҳри Плоешти) истихроҷ карда мешавад. Ҷойгиркунии саноати нафту газ дар дигар мамлакатҳои ноҳия ба мавқеи иқтисодии географии онҳо вобаста аст. Дар ин мамлакатҳо

Расми 26. Ҳиссаи аҳолии шаҳр дар таркиби аҳолии кишварҳои Аврупои Шарқӣ

корхонаҳои нафткоркунӣ дар роҳҳои кубурҳои нафтгузар ва бандарҳои баҳрӣ ҷойгир карда шудаанд.

Асоси электроэнергетикаи Аврупои Шарқиро неругоҳҳои барқи алаві ташкил мекунанд. Онҳо дар назди ҳавзаҳои калони ангишт ва коркарди нафту газ сохта шудаанд.

Неругоҳҳои барқи атомӣ дар даҳсолаҳои охир дар Чехия, Венгрияву Булғория ва дигар давлатҳои Аврупои Шарқӣ сохта шудаанд. Калонтарин неругоҳи барқии атомӣ дар ин ноҳия Козлодуи дар Булғория дар соҳили Дунай сохта шуда, иқтидори он қариб 4 млн квт аст.

Иқтидори захиравии обию барқии Аврупои Шарқӣ ҳоло ба таври бояду шояд аз худ карда нашудааст. Бинобар ин ояндаи ин соҳа хеле хуб аст. Ҳоло дар шохобҳои Дунай, Вага, Драва, Олта, Искир ва ғайра неругоҳҳои барқи обӣ амал мекунанд. Калонтарин неругоҳи барқи обӣ дар Дунай солҳои 70-и асри гузашта, бо якҷоягии Руминия ва Югославия дар Дарвозаи Оҳанин сохта шудааст, ки иқтидори он 2,1 млн квт буда, дар як сол 11 млрд квт/с нури барқ истеҳсол мекунад.

Металлургия. Маҷмӯи металлургӣ аз истеҳсоли истихроҷи металҳои сиёҳу ранга иборат буда, заминаи табиӣ захиравии тараққиёташ дар ҳама қисматҳои ноҳия як хел нест. Metallургияи сиёҳ дар аксари мамлакатҳо заминаи сӯзишворию ашёи хоми кофӣ надорад. Алалхусус захираи маъдани оҳан хеле кам ва ё тамоман вучуд надорад. Бо захираи ангиштсанг танҳо Полша ва Чехия таъмин мебошанд. Бо вучуди ин дар солҳои ҳокимияти Шӯравӣ қариб дар ҳамаи ин мамлакатҳо комбинатҳои калони металлургии сиклӣ сохта шуданд. Ибтидои солҳои 90-и асри гузашта дар ноҳия якчанд маркази калони металлургияи сиёҳ пайдо шуд. Баъзеи онҳо дар заминаи ҳавзаҳои ангишти коксдиҳанда, дигарашон дар мавзёҳои мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ ташкил ёфтаанд.

Metallургияи ранга дар аксари мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ҳамчун соҳаи муҳими таҳассуси байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. Масалан калонтарин маркази истеҳсоли мис дар ҷанубу ғарбии Полша дар заминаи ҳавзаи миси маҳаллӣ ташаккул ёфтааст. Мавзеи аз ҳама калони истеҳсоли маъдани алюмин паҳнқӯҳи Динор мебошад. Корхонаҳое, ки дар ин ҷо вучуд доранд, дар заминаи захираҳои бокситу нури барқи маҳаллӣ сохта шудаанд. Metallургияи ранга дар Булғория, Руминия ва Венгрия низ тараққӣ кардааст.

Маҷмӯи мошинсозӣ аз рӯи нархи маҳсулот ва шумораи коргарон дар Аврупои Шарқӣ соҳаи асосии саноат ба ҳисоб меравад. Ҷойгиршавии он ба географияи захираҳои корӣ, мутахассисони баландихтисос ва мавқеи географӣ вобаста мебошад. Дар аксари мамлакатҳои корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои калон агломератсияҳои

шаҳрӣ ва марказҳои бузурги мошинсозиро ба вучуд овардаанд. Дар Чехия корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои хурду миёна низ сохта шудаанд.

Маҷмӯи маҳсулоти химия асосан ба ашёи хоми маҳаллӣ таъя мекунад (ангишт, намаки калий, намаки ош). Руминия бештар нафтӯ газро истифода мекунад. Баробари васеъ истифода бурдани маҳсулоти химияи органикӣ ва масолеҳи полимерҳо ин мамлакатҳо соҳаи нафтӯ химияро инкишоф додаанд. Ноҳия ва марказҳои калони саноати нафтӯ химия дар поёноби дарёи Вислаи Полша (шаҳрҳои Бидгош, Торум, Плотск), Руминия ва шаҳрҳои бандарӣ ташкил ёфтаанд.

Саноати сабук дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ хеле тараққӣ кардааст, алаҳусус саноати бофандагӣ. Ин навъи саноат ҳанӯз дар асрҳои XVIII-XIX дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ (пашму зағир) пайдо шуда, баъдтар ба истеҳсоли газвори пахтагин гузаштааст. Ин соҳа ҳам дар шаҳрҳои калон ҳам дар шаҳрҳои хурду миёна инкишоф ёфтааст. Масалан корхонаи Лодзи Полша дар Аврупои Шарқӣ калонтарин маркази саноати бофандагӣ буда, дар ин соҳа бештар аз 128 ҳазор одам шуғл дорад. Дар Аврупои Шарқӣ калонтарин ноҳияи саноатӣ Силезияи Боло дар Полша буда, дар ин ҷо қариб се ҳазор корхона амал мекунад ва шумораи коргаронаш бештар аз 1,6 млн нафарро ташкил медиҳад.

Дар Полшаю Чехия, Венгрияву Руминия марказҳои саноатие ҳастанд, ки онҳо муҳимтарин вазифаҳои соҳаи саноати минтақаро ба дӯш доранд.

Кишоварзӣ. Географияи кишоварзии Аврупои Шарқӣ дар зери таъсири омилҳои табиӣ шакл гирифтааст. Хусусан ба ҷойгиршавии он захираҳои заминӣ таъсири калон расонидаанд. Дар таркиби ҳаҷми умумии замини Аврупои Шарқӣ майдони шудгор 2/5 ҳиссаи онро ташкил мекунад. Аз рӯйи зарурат ҳама қисматҳои имконпазири он коркард ва истифода мешаванд. Ҳоло имконияти васеъкунии майдони кишт қариб вучуд надорад.

Соҳаҳои асосии кишоварзӣ зироаткорӣ ва чорводорӣ буда, дар ҳама қисмҳои минтақа паҳн шудааст. Вобаста ба таносуби инкишофи зироаткорӣ ва чорводорӣ дар ноҳия се навъи таҳассуси кишоварзӣ рушд кардааст:

1. Навъи *аврупои миёнагӣ*, ки ба он кишоварзии Полшаю Чехия ва Словакия мансубанд. Дар таркиби кишоварзии ин мамлакатҳо чорводорӣ бартарӣ дорад.

2. Навъи *балқанӣ*, ки он хоҷагиҳои Руминия, Булғория, ҷумҳуриҳои собиқ Югославияву Албанияро дар бар мегирад. Дар ин ҷо зироаткорӣ аз чорводорӣ афзалият дорад.

3. Навъи *бахримёназаминӣ*. Ба ин навъ кишоварзии наздибахрии Албания ва собиқ Югославия дохил мешавад. Дар ин ҷо мутобик

ба иқлими наздибахрӣ дарахтони мевадихандаи гармидӯст (анчир, зайтун, меваҳои ситрусӣ) парвариш карда мешаванд.

Соҳаҳои таҳассусии кишварҳои минтақа аз якдигар хеле фарқ мекунанд: аз истеҳсоли маҳсулоти технологияи баланди Чехия, Венгрия ва ғайра то истихроҷи ашёи хоми минералӣ ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Булгария, Македония ва Албания.

Нақлиёт. Низоми нақлиёти Аврупои Шарқӣ таърихи дуру дароз дорад. Маълумотҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки навъи қадимтарини нақлиёт дар ин минтақа нақлиёти обӣ мебошад. Ба ҳамин асос бандарҳои бахрӣ таърихи қадима доранд. Бандари Гданск садсола шудааст. Бандари Констансаи Руминия ҳанӯз дар давраи Руми қадим маълум будааст, аммо шабакаи нақлиёти имрӯзаи Аврупои Шарқӣ дар асри XIX ва нимаи аввали асри XX ташаккул ёфтааст.

Шоҳроҳҳои транзитии тӯлонӣ дар байни баҳрҳои Сиёҳ, Балтик, Адриатик, ҳавзаи дарёи Дунай, Леба, Одра, Висла дар минтақа мавқеи муҳим доранд ва мавҷуд будани системаи кӯҳҳои Карпату Балкан ба ин системаи нақлиётӣ таъсири калон расонидааст. Барои Аврупои Шарқӣ нақлиёти роҳи оҳан аҳамияти калон дорад. Дар солҳои баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар қисми шимолии Аврупои Шарқӣ роҳҳои таъмир ва дар қисми ҷанубии он роҳҳои нав бунёд шуданд, ки ин вазъи роҳҳои ва интиқолро хеле беҳтар гардонд.

Барои тараққиҳои нақлиёти обӣ бандарҳои бахрӣ аҳамияти калон доранд ва воситаи асосии савдои байналхалқӣ ба ҳисоб мераванд. Дарёи Одра, Дунай, Волга нисбат ба дарёҳои дигари минтақа аҳамияти бештари киштигардӣ доранд. Дар баробари ин сохтани иншооти обӣ дар Дарвозаи Оҳанин шароити киштигардии дарёи Дунайро хеле беҳтар карда, канали нави Дунаю баҳри Сиёҳ дар Руминия (дарозииаш 64 километр) роҳро аз дарё то баҳр 400 километр кӯтоҳ кард.

Ноҳияҳои сайёҳатӣ. Ба географияи истироҳат ва сайёҳӣ аз ҳама бештар мавҷудияти захираҳои табиӣю рекреатсионӣ, иқтисодию географӣ, бо инфраструктура таъмин будан, бой будан аз ёдгориҳои таърихӣю фарҳангӣ мусоидат кардааст. Ҳар мамлакати Аврупои Шарқӣ мавзёҳои сайёҳию рекреатсионӣ (ҷойҳои сохтмони истироҳатгоҳ) дорад ва ин ҷойҳои истироҳату сайёҳат соҳаи муҳимми таҳассус ба ҳисоб меравад. Калонтарин мавзеи сайёҳиву рекреатсионии навъи яқум сохили баҳри Адриатик ба ҳисоб меравад. Дар он ҷо шумораи курортҳо аз 50-то зиёд буда, дар онҳо яқбора 850 ҳазор кас истироҳат ва табобат гирифта метавонад.

Вазъияти экологӣ. Шароити экологӣ дар Аврупои Шарқӣ чун дар тамоми ҷаҳон ноустувор мебошад. Бо мақсади беҳтар кардани вазъи экологӣ дар минтақа чораҳои ҷиддӣ андешида шуда, барномаҳои мачмуӣ тартиб дода, онҳоро ба амал мебароранд. Сохторҳои махсуси

хифзи табиат ташкил карда шудаанд ва «Амалиёти сабз» аз қабилӣ чунин сохторҳо мебошад.

Дар байни давлатҳои Аврупои Шарқӣ Чехия, Венгрия, Словения ва Полия аз ҷиҳати нишондодҳои иқтисодӣ кишварҳои пешсафанд. Мамлакатҳои нисбатан сусттараққиқардаи минтақа Албания, Македония ва Черногория мебошанд.

Савол ва супориш.

1. Хусусиятҳои хоси мавқеи иқтисодию географии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро тавсиф кунед.

Ипро ман медонам.

2. Аз китоби дарсӣ ва харитаҳои атлас истифода карда, ба захираҳои табиӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ баҳо диҳед. Норасоии он мамлакатҳоро бо ашёи хоми минералӣ муайян карда, роҳҳои бартараф кардани онро нишон диҳед.
3. Хусусиятҳои маҷмӯи хоҷагии халқи ғайришумол, ҷануб ва шарқии Аврупои Шарқӣ дар чӣ ифода ёфтаанд?
4. Харитаи кишоварзии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро таҳлил карда гӯед, ки тафовути асосии таҳассусии онҳо дар чист?
5. Бо ёрии атлас хусусиятҳои хоси шабакаи роҳҳои оҳани мамлакатҳои Аврупои Шарқиро нишон диҳед.
6. Ба ду мамлакат (интихобан) тавсифи географӣ диҳед.
7. Номҳои ҳавзаҳои калонтарини ангишт, корхонаҳои металлургӣ, нафт-коркунӣ, неругоҳҳои барқиро дар дафтарадон нависед.
8. Ба фикри шумо дар кадом ноҳия ва марказҳо мошинсозии метаталаб ва дар кадомаш мошинсозии нави шметалаб ҳаст?
9. Доир ба ёдориҳои фарҳангӣ-таърихии мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ маълумотнома тайёр кунед.
10. Ба фикри шумо роҳҳои асосии муҳимми пешгирӣ кардани ифлосшавии муҳити атроф кадомҳоянд? Дар ҳалли ин масъала хонандагон иштирок мекунанд ё не?

Ипро ман метавонам.

1. Аломатҳои хосе фарқкунандаи мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ кадомҳоянд.
2. Хоҷагии Аврупои Шарқӣ дар давраи баъдиҷангӣ чӣ тағйир ёфт.
3. Дар асоси кадом омилҳои таҳассусии кишоварзӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқиро ба гурӯҳҳо ҷудо кардаанд.
4. Ба бозсозии иҷтимоию иқтисодии ин мамлакатҳо чӣ сабаб шудааст.
5. Роҳҳои асосии ба захираҳои минералӣ таъмин кардани ин мамлакатҳо кадомҳоянд.
6. Дар оянда ҳамкориҳои давлатҳои Аврупои Шарқӣ ва ИДМ чӣ гуна бояд бошад.
7. Барои мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ба Иттиҳоди Аврупо дохил шудан беҳтар аст ё ташкили Иттиҳоди иқтисодии байниҳамдигарӣ?

Хулоса. Имконият барои рушди хоҷагии давлатҳои минтақа басанда аст: дар ин ҷо маъданҳои табиӣ, шароити мусоиди табиӣ барои нешрафти кишоварзӣ, захираҳои кории баландихтисос мавҷуд аст. Муҳимтарин омилҳои нешрафти иқтисодиёти мамлакатҳои минтақаи Аврупои Шарқӣ мавқеи географӣ онҳост.

§3.7 МАМЛАКАТҲОИ СОБИҚ ШҶҶАВӢ (ИДМ) ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ

Чойгир будани Русия дар материки Аврусиё барои он чӣ манфиат дорад? Нақши Русия дар таркиби хоҷагии ҷаҳонӣ чӣ гуна аст? Оё он дар солҳои наздик тағйир ёфтааст? Барои чӣ?

Русия яке аз мамлакатҳои бузурги ҷаҳон буда, дар ду қитъа Аврупо ва Осиё чойгир шудааст, ки қариб 1/3 масоҳаташ ба Аврупо ва 2/3 ба Осиё рост меояд. Қисми шимоли онро баҳрҳои Укёнуси Яхбастаи Шимолӣ, қисми шимолу шарқиашро обҳои Укёнуси Ором ихота карда, дар ҷануб ва шимолу ғарб ба баҳрҳои укёнуси Атлантик, баҳрҳои Сиёҳ, Азов ва Балтик роҳи баромад дорад. Бандарҳои ин баҳрҳо Русияро бо мамлакатҳои хориҷа ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил пайваст мекунад. Вай нисбат ба дигар давлатҳои ИДМ мавқеи марказӣ дорад ва қариб ҳамаи ин давлатҳо ба воситаи Русия байни ҳамдигар алоқа мекунад.

Русия аз се қаламрави фароҳ – Аврупои Шарқӣ, Сибири Ғарбӣ ва паҳнкӯҳи Сибири Миёна иборат аст. Ҷамъии Аврупои Шарқиро аз Сибири Ғарбӣ кӯҳҳои Урал, ки аз шимол ба ҷануб дар масофаи 2,4 ҳазор километр тӯл кашидаанд, ҷудо мекунад.

Иқлими Русия хеле гуногун буда, минтақаҳои иқлимиаш аз шимол ба ҷануб ҷунинанд: минтақаи иқлими арктикӣ, субарктикӣ, муътадил ва субтропикӣ. Дар давоми сол дар тамоми қаламрави он ҳавои континенталии арзҳои муътадил ҳукмрон буда, зимистон дар зери таъсири ҳавои арктикӣ, атлантикӣ ва антисиклони Сибири Шарқӣ мебошад.

Дар қаламрави Русия миқдори зиёди дарёҳо ҷорӣ мешаванд, ки онҳо аҳамияти энергетикӣ, обёрӣ, киштигардӣ ва моҳигирӣ доранд. Калонтарини онҳо Лена, Об, Иртиш, Волга, Енисей буда, дарозии ҳар кадоми онҳо аз 3500 то 4416 километр мерасад.

Русияро кишвари ҷангалзори ҷаҳон меноманд. Ҷангалҳо бештар аз 60% масоҳати онро ишғол кардаанд.

Захираҳои табиӣи Русия хеле зиёд ва гуногун буда, барои тараққиёти бисёр соҳаҳои хоҷагии мусоидат мекунад. Захираҳои

зеризаминии он соҳаҳои муҳимми саноатро бо ашёи хому сӯзишворӣ таъмин мекунад.

Аз рӯйи захира ва истихроҷи маъдани оҳан ва маъдани металҳои ранга, аз ҷумла тилло Русия дар байни дигар давлатҳо мавқеи пешсафиро ишғол мекунад. Ин мамлакат аз захираҳои ғайримаъданӣ: газ, нафт, ангишт, намакҳои ошу калий, алмос, графит, асбест низ бой буда, яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Вай талаботи худро бо нафту газ таъмин карда, миқдори зиёди онҳоро ба бозори ҷаҳонӣ мебарорад. Бо ҳам мувофиқ омадани захираҳои гуногуни минералӣ ва сӯзишворӣ дар як қатор ноҳияҳои мамлакат боиси пайдоиши ноҳияҳо ва минтақаҳои калони саноатӣ шудааст.

Русия аз ҷиҳати захираи газ дар ҷаҳон дар зинаи аввал меистад.

Захираҳои оби Русия барои таъмини талаботи аҳоли ва инкишофи хочагии халқ нақши бузург мебозанд. Захираҳои оби энергетикӣ мамлакат зиёданд, вале онҳо дар қаламрави мамлакат нобаробар ҷойгир шудаанд.

Русия ҳамчунин аз захираи замин низ бой аст ва ба ҳисоби миёна ба ҳар сар аҳоли 11,5 га рост меояд. Майдонҳои кишоварзӣ 13% майдони умумии замин ва заминҳои кишт 133,5 млн га ё 8% майдони умумии қаламрави онро ташкил медиҳад. Заминҳои шудгор асосан дар ҳамвориҳои Аврупои Шарқӣ, Сибири Ғарбӣ, дар минтақаи дашту бешадшт ва ҷануби минтақаи беша ҷой гирифтаанд. Шароити агроиклимӣ Русия барои парвариши зироатҳои гуногун мусоид аст.

Захираҳои биологӣ, ҷангал, ҳайвоноти шикорӣ ва моҳӣ хеле васеъ паҳн шудаанд. Ҷангалзор 766,6 млн га масоҳатро ташкил медиҳад, ки захираи ҷӯби он 82 млрд м³ мебошад.

Барои таъкили истироҳат ва табобати одамон захираҳои рекреатсионии табиӣ аҳамияти бузург доранд. Ба он ҷаишаҳои минералӣ, лойҳои табобатӣ, шароити иқлимӣ, истироҳатгоҳҳои соҳилӣ дохил мешаванд.

Аҳоли. Таркиби аҳолии Русия гуногун буда, аз ҷор се ҳиссаи онро русҳо ташкил медиҳанд. Халқҳои сокини Русия ба гурӯҳҳои гуногуни забонҳо мансубанд ва сершумортаринашон гурӯҳи забонҳои славянӣ (русӯ украинҳо, белорусӯ полякҳо); туркӣ (тотору бошқирҳо, чувашу тувинҳо, хакасу олтонҳо, ёқутҳо, балқарҳо, қарочаиҳо, озариҳо); финӯ угорӣ (қарелҳо, удмурту мордовҳо, комиҳо, ненетсҳо) мебошанд. Ғайр аз ин осетинҳо, эвенкҳо, қорякҳо, чукчаҳо бо забони худ гап мезананд.

Дини аз ҳама паҳншудатарин дар Русия насронӣ ва ислом мебошанд. Афзоиши табиӣ аҳоли дар мамлакат баланд нест. Ба ҳар 1000 нафар 12,64 нафар таваллуд рост меояд. Ба иборати дигар ҳар сол

Расми 27. Харитаи минтақаҳои Федератсияи Русия

тақрибан 2,1 млн нафар таваллуд мешавад. Ба ҳар 1000 нафар 11,6 ҷавт рост меояд. Таркиби ҷинсии аҳоли низ нобаробар аст (мардҳо – 47%, занҳо – 53%). Ҳисоби миёнаи умри мардҳо ба 64 ва занҳо ба 74 сол баробар аст.

Аҳолии қобили қор дар мамлакат 57%-ро ташкил медиҳад. 48%-и аҳоли дар соҳаҳои хоҷагии халқ машғул аст.

Ҷойгиршавии аҳоли дар қаламрави мамлакат нобаробар буда, ҳисоби миёнаи он дар як километри мураббаъ 8,5 нафар аст, аз ҷумла дар деҳот – 2,2 нафар, дар қисми аврупоӣ – 27,1 нафар ва дар қисми осийӣ – 2,5 нафарро ташкил медиҳад. Мавзеи сараҳоли ноҳияҳои аврупоии мамлакат буда, аз он ҷо ба самти шимол, ҷануб ва шарқ ҷиҳии аҳоли кам мешавад.

Шумораи умумии шаҳрҳо аз 1000 адад зиёд аст. Ҳиссаи аҳолии шаҳр 74% ва деҳот 26%-ро ташкил медиҳад. Шумораи шаҳрҳое, ки беш аз 1 млн нафар аҳоли доранд ба 13-то ва шаҳрҳое, ки аз 500 то 1 млн нафар доранд, ба 200 адад расидааст. Агломератсияҳои калони шаҳрӣ: Маскав, Санкт-Петербург, Нижний Новгород, Екатеринбург, Самара, Новосибирск мебошанд.

Ҳоҷагӣ. Русияи имрӯза дорои қариб тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҳозиразамон аст. Аз ҷумла дар таркиби саноат 26% маҳсулот ба комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ, 25% ба саноати сабук, 16% ба мошонсозӣ, 14% ба саноати ҳӯрокворӣ ва 13% ба саноати металлургия рост меояд. Дар хоҷагии ҷаҳонӣ Русия истеҳсолкунандаи бузурги ашёи хоми минералӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла ба он 28% истихроҷи ҷаҳонии газ, 14% ангишт, 11% нафт рост меояд. Ғайр аз ин дар ин ҷо ба миқдори зиёд алмос, алюмин, тилло, платина, неруи барқ, металҳои сиёҳ, ҷӯб, матоъҳои пахтагӣ, ғалла, нуриҳои маъданӣ, мошину таҷҳизот истеҳсол мешавад.

Маҷмӯи сӯзишвории энергетикӣ он аз электроэнергетика ва тамоми соҳаҳои сӯзишворӣ иборат буда, системаи асосии энергетикаи дар ноҳияҳои Марказӣ, Шимолу Ғарбӣ, Волга, Урал, Сибир ташкил медиҳанд. Русия эҳтиёҷоти худро пурра бо сӯзишворӣ таъмин карда, газу нафт содир мекунад.

Дар мамлакат соҳаҳои металлургияи сиёҳ ва ранга инкишоф ёфтааст, ки заминаи рушди соҳаи мошинсозӣ ба ҳисоб меравад. Корхонаҳои калони металлургияи сиёҳу ранга дар Урал, Сибири Ғарбӣ ва аномалияи магнитии Курск воқеанд. Корхонаҳои мошинсозӣ қариб дар тамоми шаҳрҳои калону миёна ҷойгир шудаанд ва дар онҳо мошинҳои барои хоҷагии халқ зарур истеҳсол карда мешаванд.

Аз чихати тараққиёти саноати коркарди ҷӯб дар ҷаҳон Русия яке аз давлатҳои асосӣ ба шумор меравад.

Дар соҳаи кишоварзии мамлакат 13% аҳолии қобили кор шуғл дорад ва қисми зиёди онҳо ба зироаткорӣ машғуланд. Дар соҳаи зироаткорӣ маҷмаи асосиро рустаниҳои ғалладона ташкил мекунанд. 55%-и заминҳои кишти ғалладонаро гандум, ҷавдор, ҷав, арзан ва ҷуворимаққа ташкил медиҳад. Аз зироатҳои техникӣ лаблабуи қанд, зағир, офтобпараст кишт карда мешавад, ки он 5%-и замини киштро дар бар мегирад. Кишти картошка, сабзавоту полезиҳо 3,5%, рустаниҳои хӯроки чорво 1,3%-и майдони киштро дар бар мегиранд. Қисми зиёди маҳсулоти кишоварзӣ дар дашт ва бешадашти қисми аврупоии мамлакат истеҳсол карда мешавад.

Дар Русия парвариши қариб тамоми намудҳои чорво ба роҳ монда шудааст.

Дар қаламрави мамлакат ҳамаи намудҳои нақлиёт истифода мешавад. Дар байни онҳо нақлиёти роҳи оҳан афзалият дорад. Вай алоқаҳои дохилӣ ва хориҷаи дуру наздикро таъмин мекунад. Ба нақлиёти роҳи оҳан 60%-и боркашонӣ ва 50%-и мусофиркашонӣ рост меояд. Нақлиёти дарёӣ дар ҳаёти мамлакат нақши бузург дорад. Тавассути он ноҳияҳои шимолӣ ва ҷанубӣ робитаҳои худро амалӣ мекунанд. Роҳи асосии обии қисми аврупоӣ дар дарёҳои Волгаю Балтика мебошад. Ба воситаи он Русия ба баҳри Балтик роҳи баромад дорад. Ба воситаи роҳи баҳри Шимолӣ ба ноҳияҳои шимол бор кашонда мешавад. Асосан нақлиёти баҳрӣ вазифаи боркашонии берунаро иҷро мекунад. Бандарҳои калони баҳрӣ Санкт-Петербург, Калининград, Архангелск, Мурманск, Владивосток, Находка, Магадан, Петропавловски Камчатка мебошанд.

Нақлиёти кубурӣ низ хуб тараққӣ кардааст. Қисман бо воситаи ин намуди нақлиёт ба хориҷа нафту газ бароварда мешавад. Барои боркашонӣ, мусофиркашонии дохилӣ ва қисман берунии мамлакат нақлиёти автомобилӣ ва ҳавоӣ аҳамияти калон дорад.

Молҳои асосии содиротӣ ва воридотии Русия (2010)

Содирот		Воридот	
Мол	Ҳисса бо %	Молҳо	Ҳисса бо%
Ашёи хоми минералӣ ва сӯзишворӣ	65	Мошин ва дастгоҳҳо	44

Филиз (метал)	10	Ашён хоми кишоварзӣ ва озуқа	15
Мошин ва дастгоҳҳо	5	Маҳсулоти химиявӣ	16

Шарикони асосии савдои берунии Русия давлатҳои ИДМ, Аврупои Ғарбӣ, ИМА, Чин ва Ҳиндустон мебошанд.

Хусусияти хоси Русия мавқеи мувофиқи географӣ, захираи бузурги сарватҳои табиӣ ва иқтисодии бузурги иқтисодии он мебошад.

Савол ва сунориши.

1. Ба мавқеи географӣ ва шароити захираҳои табиии Русия баҳо диҳед.

Ииро ман медонам.

2. Афзоиши табиии аҳолии Русия бо кадом хусусияти худ фарқ мекунад?
3. Русия кадом хусусиятҳои фарқкунандаи географӣ дорад?
4. Соҳаҳои асосии хоҷагии халқи Русия кадомҳоянд?
5. Русия бо кадом давлатҳо муносибатҳои иқтисодӣ дорад?
6. Тоҷикистон бо Русия чӣ гуна робитаҳо дорад? Дар кадом созмонҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ онҳо шарикони стратегианд?

Ииро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои саноатӣ ва кишоварзии Русияро тасвир кунед.
2. Аз атлас истифода бурда, дар бораи маъданҳои табиии Русия маълумот диҳед.
3. Ба ақидаи шумо Русия мавқеи пештараи худро дар ҳудуди ИДМ барқарор карда метавонад ё не?
4. Кадом ҷиҳатҳои Русия аз мамлакати тараққиқарда будани он гувоҳӣ медиҳад.
5. Солҳои минбаъда маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзии Русия ба рақобати бозори ҷаҳонӣ тоб оварда метавонад ё не?
6. Пешомадҳои инкишофи ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Русия чӣ гуна аст?

Оё медонед?

1. Дар Русия ба 1000 мард 1147 зан рост меояд.
2. Русия бо 16 давлат ҳамсарҳад аст. Дарозии умумии хатти сарҳади мамлакат 60 ҳазор км аст, зиёда аз 20%-и он дар хушкӣ ҷойгир аст.
3. Русияро кишвари аврупоӣ меноманд, аммо 2/3 ҳиссаи қаламрави он дар Осиё ҷойгир аст.

Хулоса. Русия яке аз кишварҳои қудратманди дунё буда, дорои захираҳои бузурги табиӣ, Ҳарбию иқтисодӣ ва фарҳангӣ аст. Мавқеи ҷойгиршавии географияи онҳо дар таърихи ташаккули мамлакат нақши муҳим бозидааст. Аз Ҳама хусусияти муҳимми он ҷойгир будан дар сарҳади Аврупо ва Осиё мебошад. Аз Ҳамин сабаб Русияро кишвари Авруосиё меноманд. Русия ба гурӯҳи кишварҳои бузург ва пешсафони геополитикии дунё дохил мешавад, ки дар сиёсати ҷаҳон нақши муҳим бозида, дар таркиби хоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи махсус дорад.

УКРАИНА

Шароити имрӯзаи сиёсии Украинаро чӣ тавр маънидор мекунад? Шумо ба ояндаи Украина чӣ гуна баҳо медиҳед? Оё вобаста ба мустақилияти Украина таҳассуси хоҷагидорирош дигаргун шуд ё не? Ба ақидаи шумо дар оянда Украина алоқахоҷиро бо давлатҳои Ғарб зиёдтар мекунад ё бо давлатҳои ИДМ?

Украина дар қисми ҷанубу ғарбии Ҳамвори Аврупои Шарқӣ ҷойгир буда, дар ҷануб ба баҳрҳои Азов ва Сиёҳ роҳи баромад дорад. Аз тарафи шимолу шарқ бо Русия, шимолу ғарб бо Белорус, дар ғарб бо Полша, Словения, Венгрия, Руминия ва Молдова Ҳаммарз аст.

Қаламрави Украина дар қисми ҷанубу ғарбии Ҳамвори Рус ҷойгир буда, сатҳи онро ҷинсҳои тақсонӣ ташкил медиҳанд. Дар қисми ғарбии ҷумҳури ҷинсҳои кристаллӣ мавҷуданд, ки онҳоро сипари Украина меноманд. Дар ҷануб плитаи платформай (қабати махсуси қишри замин) мавҷуд аст, ки оҳиста-оҳиста ба қабри оби баҳри Сиёҳ ва Азов ворид мешавад. Дар қисми шарқӣ байни дарёҳои Дон ва Днепр пуштакӯҳҳои назди Азов ва Кряжи Дон, дар ҷанубу ғарб кӯҳҳои Карпат ва Қрим ҷойгир шудаанд.

Аз маъданҳои табиӣ конҳои ангишти коксидиҳандаи Ҳавзаи Дон (240 млрд т.), ангиштсанги Львову Волинск (2 млрд т.), Днепр зиёда аз 4 млрд тонна захира доранд. Захираҳои камтари нафту газ дар нишебҳои назди Карпат, конҳои гази Дашава ва Шебилин дар вилояти Харьков мавҷуданд.

Сипари Украина аз захираҳои маъдани оҳан, марганетс, ашён хоми сохтмонӣ ва ғайра бой аст. Аз металҳои ранга титан, никел, хром ва ғайра вомехӯранд. Конҳои калонтарини намак кони Славяну Артём дар Ҳавзаи Дон ва кони намаки ош ва калий дар Карпат мебошанд.

Украина аз захираҳои обӣ бой буда, Ҳамаи дарёҳои он ба Ҳавзаи баҳри Сиёҳ ва Азов мансубанд, ғайр аз дарёи Буг, ки дар қисми

ғарбии мамлакат чойгир буда, ба баҳри Балтик мерезад. Дарёҳои калонтаринаш Днепр (981 км дар ҳудуди Украина), Днестр (1360 км) ва Буги Ғарбӣ (806 км) мебошанд. Дар ҳудуди мамлакат зиёда аз 3000 кӯл мавҷуд аст.

Аҳоли ва захираҳои корӣ. Дарачаи афзоиши аҳоли дар Украина хеле паст аст. Дар даҳ соли охир таваллуд 1,5 баробар кам шуда, ғавт 1,4 баробар зиёд шуд. Афзоиши аҳоли ба 1000 нафар 5,8 нафар аст. Шаҳрҳои дорои аҳолии беш аз миллион нафар Киев, Харьков, Днепропетровск, Донецк ва Одесса мебошанд. Дар ҳавзаи Дон ҳиссаи аҳолии шаҳр то 90% мерасад. Дар ин ҷо яке аз калонтарин агломератсия дар ҳудуди ИДМ ташкил шудааст. Дар қисми ғарбии Украина аҳоли нисбатан кам аст, ки ба ин релефи кӯҳӣ сабаб шудааст. Дар кишвар 72,7%-и аҳолиро украинҳо, 22,1%-ро русҳо ташкил медиҳанд.

Ҳоҷагии халқи Украина. Украина ҷумҳурии саноатию аграрӣ аст. Дар давраи шӯравӣ яке аз бузурттарин ҷумҳуриҳои истеҳсолкунандаи лаблабуи қанд (60%) ва офтобпарасти тухмӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин ҷо аз чор як ҳиссаи маҳсулоти гӯштӣ, картошка, сабзавот ва зироати ғалладона истеҳсол мешуд. Украина 25,5% ангишт ва 46% маъдани охани Иттиҳоди Шӯравиро истеҳсол мекард. Қариб 55%-и маҳсулоташро барои корхонаҳои Иттиҳод истеҳсол мекард. Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ҳиссаи истеҳсолот хусусан истеҳсоли пӯлод, телевизор, қанд (53%) ва ғайра хеле паст шуд. Айни ҳол Украина ба маҳсулоти нафт, газ, чангал ва ашёи хоми саноати сабук эҳтиҷманд аст.

Саноат. Соҳаҳои муҳимтарини саноат – энергетикаи сӯзишворӣ (24,2%) металлургияи сиёҳ (22%), мошинсозӣ (16%), хӯрокворӣ (15%), химия ва нафту химия (7,4%) мебошанд. Соҳаҳои энергияталаби ин мамлакат аз ҳисоби нуруи барқи Русия ғаёлият мекард. Барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ба иқтисодиёти кишвар зарбаи сахт зад. Украина ҳамагӣ 12% талаботи худро бо нафти маҳаллӣ қонеъ мегардонад. Паст рафтани истеҳсолот боиси заиф шудани соҳаҳои саноат шуд. Истеҳсоли техника ва технологияи нав қариб қатъ шуд. Проблемаи асосӣ дар комплекси энергетикӣ мебошад. Аз солҳои 90-ум талабот ба нафт якҷанд маротиба паст фурумада, қорқарди технологияи он низ кам шуд.

Украина аз ҷиҳати истифодаи газ дар ҷаҳон баъди Русия ва ИМА дар ҷойи сеюм меистад.

Ҳоло 85%-и воридоти газ ва 95%-и воридоти нафти Украина аз Русия мебошад. Истихроҷ ва истеҳсоли ангишт низ 2 маротиба кам

Расми 28. Харитаи иқтисодии Украина

шуд. Масъалаи муҳимми Украина нарасидани ашёи хоми сӯзишворӣ ва навсозии корхонаҳои саноатӣ ба фалокати НАБ «Чернобил» вобаста мебошад.

Саноати металлургияи сиёҳ дар байни соҳаҳои саноат дар ҷойи дуюм меистад. Истихроҷи маъдани оҳан дар як сол 50 млн тоннаро ташкил медиҳад, ки 19 млн тоннаи он содир карда мешавад. Марказҳои асосии истеҳсоли оҳан Кривой Рог, Мариупол, Днепропетровск, Днепродзержинск, Запорожйе, Донецк, Макаевка мебошанд. Металлургияи ранга хуб ташаккул наёфтааст. Дар ҷумҳурӣ корхонаҳои истеҳсоли алюмин, титан, манган, симоб, руҳ амал мекунад. Марказҳои асосии металлургияи ранга шаҳрҳои Запорожйе ва Светловодск мебошанд.

Мошинсозӣ. Ин соҳа дар Украина ба бӯхрони иқтисодӣ гирифта шудааст. Хусусан дараҷаи пасти истеҳсолот дар соҳаи мошинҳои кишоварзӣ, тракторсозӣ (5 маротиба), автомобил ва электротехника дида мешавад. Қариб тамоми корхонаҳои саноатии истеҳсоли роботҳои саноатӣ ва саноати электронӣ аз қор мондаанд. Автомобилсозӣ дар шаҳрҳои Харьков, Киев, Донецк, Львов, Запорожйе, мошинҳои кишоварзӣ дар Одесса, дастгоҳҳо барои саноати химия дар Суми, мошинҳои роҳи оҳан ва вазнин дар Днепропетровск, Луганск, мошинҳои калонҳаҷм дар Краматорск, Мариупол, киштисозӣ дар Николаев ва Херсон ба роҳ монда шудааст.

Саноати хӯроқворӣ ба соҳаҳои кишоварзӣ зич алоқаманд буда, маҳсулоти онро ҳамчун ашёи хом истифода мебарад. Соҳаҳои муҳимми он саноати қанд, равғанкашӣ, гӯшт, шир, равғану панир, консерваи меваю сабзавот ва шароб мебошанд. Ду соҳаи охири дар қисми ҷанубӣ ва Закарпатия марказонида шудаанд.

Саноати химия истеҳсоли нуриҳои маъданӣ (Одесса, Венитса, Ровно, Горловка, Константиновка, Северодонецк), кислотаи сулфат, содда, нахҳои химиявӣ (Киев, Чернигов), маҳсулоти техникаи аз резин сохташударо дар бар мегирад. Ин соҳа низ ба монанди дигар соҳаҳои саноат аз норасоии ашёи хом танқисӣ мекашад.

Кишоварзӣ. Ин соҳа аз рӯйи релефи минтақавӣ фарқ мекунад. Масалан парвариши лаблабуи қанд асосан дар минтақаи бешадашт, офтобпараст дар минтақаи дашт, зағир дар қисми ғарбӣ ва назди беша, тамоку дар Закарпатйе, рустаниҳои полезӣ ва тоқпарварӣ дар қисми ҷанубӣ ва Закарпатйе ба роҳ монда шудааст. Ҷорводорӣ дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ ташаккул ёфтааст. Хуқпарварӣ дар минтақаи дашт ва бешадашт, гӯсфандпарварӣ дар минтақаи бешазорони Карпат ва Полесия ривож ёфтааст. Дар солҳои охир дар соҳаи кишоварзӣ низ пастравӣ ба назар мерасад.

Нақлиёт. Дар Украина тамоми соҳаҳои нақлиёт амал мекунанд. Украина ба монанди Белорус мавқеи муҳими транзитӣ дорад. Хусусан байни Федератсияи Русия ва давлатҳои Осиёи Марказӣ. Дар соҳаи гардиши бор ва мусофиркашонӣ нақлиёти роҳи оҳан нақши муҳим дорад. Дарозии умумии роҳи оҳан ба 23 ҳазор км мерасад, ки зиҷии миёнаи он нисбат ба Белорус зиёдтар аст. Аз ҷиҳати гардиши бор тавассути киштиҳо дар ИДМ Украина баъди Русия дар ҷойи дуюм меистад.

Савол ва супориш.

1. Соҳаҳои тахассусии хоҷагии Украина кадомҳоянд?

Ибро ман медонам.

2. Фарқи соҳаҳои тахассусии хоҷагии Украинаро аз Белорус баён кунед.
3. Саноати ангишт, химия ва металлургияи Украина чӣ гуна инкишоф ёфта истодааст?
4. Мавқеи географияи Украина дар тараққиёти хоҷагии чӣ аҳамият дорад?
5. Сабаби дар Украина ташаккули баъзи марказҳои калони металлургии мошинсозӣ дар ҷист?

Ибро ман метавонам.

1. Ҷаро дар саноати энергетикаи Украина неругоҳҳои барқии алаві афзалият доранд?
2. Сабаби камшавии истеҳсоли галладона дар Украина ҷист?
3. Заминаи ашёи хоми саноати Украина чӣ гуна аст?

Оё медонед?

1. Дар деҳаи Междуречьеи Украина қадимтарин харитаи географии дунё ёфт шудааст, ки дар устухони мамонт тасвир шудааст. Синну соли ин бозёфти таърихро 15 ҳазор сол медонанд.

2. Захираи маъдани марганец дар Украина ба 2,3 млрд тонна баробар аст, ки 11%-и захираи ҷаҳонии ин маъданро ташкил медиҳад.

3. Осишгоҳҳои баҳри Азов машҳуранд, он тунуқобтарин баҳри дунё мебошад. Чуқурии миёнаи он 6-7 метр аст.

4. Дар солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон олмониҳо аз Украина ба воситаи поезд ҳатто хоки сиёҳи серҳосилро бурданд.

5. Дастовардҳои пураарзиши Украина дар соҳаи самолётсозӣ, истеҳсоли бузурғтарин самолётҳои боркаш дар ҷаҳон АН-228, «Мария» ва АН-124 «Руслан» мебошад.

Хулоса. Украина кишвари саноатии аграрӣ буда, бойиғарии муҳимтарини табиӣ он хоки сиёҳамину ҳосилхез мебошад. Солҳои охир дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи он настравӣ дида мешавад. Вазъи имрузаи сиёсии Украина ин ҳолатро боз мушкултар кардааст.

БЕЛОРУС

Мавқеи географии Белорус чӣ гуна аст? Шароит ва сарватҳои табиӣ ба рушди хоҷагии он чӣ таъсир мерасонанд? Белорус бо Тоҷикистон чӣ гуна муносибатҳои иқтисодию фарҳангӣ дорад?

Белорус дар қисми ғарбии ҳамвори Рус, дар миёнаби дарёҳои Днепр ва Двинаи Ғарбӣ, болооби дарёҳои Неман ва Буг ҷойгир шудааст.

Қаламрави Белорусро асосан ҳамворӣ ташкил медиҳад. Қисми зиёди ҳудуди онро ботлоқзор ва дарёчаҳо иҳота кардаанд, ки аз ҳамдигар ба воситаи теппаю пуштакӯҳҳо ҷудо мешаванд. Релефи ҳамвор ва маъданҳои табиӣ он ба сохти геологӣ вобаста аст. Дар қаламрави Белорус яке аз калонтарин конҳои намаки калий ҷойгир аст, ки захираи умумии он ба 42 млрд тонна мерасад. Конҳои асосии он дар шаҳрҳои Старобинск ва Петрикович ва захираҳои калони намаки ош дар Мозир, Давидов ва Старобинск воқеъ шудаанд. Аз ашёи хоми сохтмонӣ гил, чинсҳои карбонатӣ, рег, шағал, сангҳои сохтмонӣ, ашёи хоми шиша ва семент мавҷуд аст. Соли 1964 дар Белорус аввалин ҷоҳи нафт кушода шуд.

Аҳоли ва захираҳои корӣ. Дар ҳудуди Белорус зиёда аз 10,3 млн нафар аҳоли сукунат дорад. Солҳои охир афзоиши аҳоли хеле паст шудааст. Дарачаи зиёди фавт нисбат ба таваллуд қариб дар ҳама вилоятҳо ба чашм мерасад. Дар деҳот аҳоли кам шуда, дар шаҳрҳо меафзояд. Шаҳрҳои нисбатан сараҳоли Минск (82 нафар дар 1км²), Гродно (48 нафар дар 1км²), Витебск (45 нафар дар 1км²) буда, 68,8%-и аҳоли дар шаҳр зиндагӣ мекунанд.

Ҳоҷагии халқ. Баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ Белорус низ ба монанди дигар ҷумҳуриҳо ба бӯҳрони иқтисодӣ дучор шуд. Саноат ва кишоварзӣ низ ба пастравии истехсоли дучор гаштаанд. Як қатор соҳаҳо дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ кор мекунанд. Ба ин нигоҳ нақарда, Белорус нисбат ба дигар давлатҳои собиқӣ шӯравӣ тавонист, ки иқтидори иқтисодии худ ва сатҳи зиндагии аҳолиро дар ҳолати миёна нигоҳ дорад. Даромади миллии кишвар сол то сол меафзояд. Нархҳо нисбатан паст буда, нафақа мунтазам таъмин мешавад. Корхонаҳои калони саноатӣ то ҳол моликияти давлатанд.

Саноати Белорус ба соҳаи мошинсозӣ, химиявӣ ва нафту химия махсус гардонида шудааст. Дар байни онҳо комплекси саноати мошинсозию автомобилсозӣ ҷойи асосиро ишғол мекунанд. То охири соли 1980 11 корхонаи ин соҳа ба Иттиҳодияи истехсолии «БелавтоМАЗ» дохил мешуд. Дар шаҳрҳои Минск, Белорусск, Могилёв корхонаҳои истехсоли автомобил ва автопоездҳо, автомобилҳои калонҳаҷми борбардор барои саноати кӯҳӣ истехсол шудаанд.

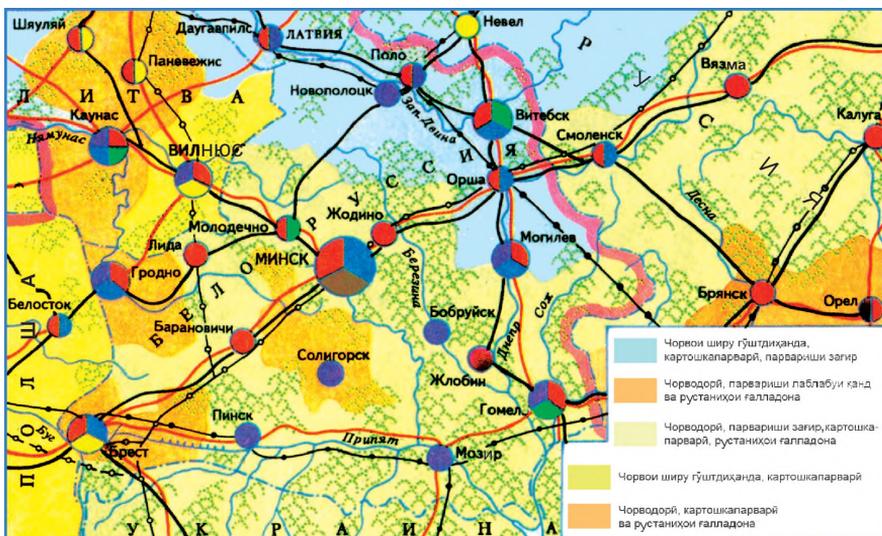
Соҳаҳои дигари мошинсозӣ дар шаҳрҳои Минск, Витебск, Гомел, Могилёв, Брест, Молодечно, Пинск, Баранович ва Орша ҷойгир шудаанд. Мухимтаринаш Иттиҳодияи саноати «Корхонаи тракторсозии Минск» мебошад. Аслан барои соҳаи саноати мошинсозӣ дар Беларус консентратсиякунонии истеҳсолот хос аст.

Соҳаи нафту газу химия асосан аз ҳисоби нафту гази Русия рушд меёбад. Дар минтақаи истихроҷи нафти Речитса бо мақсади истифода бурдани газу нафт корхонаи коркарди он сохта шудааст. Комбинати нафту химияи Новополотск нахҳои химиявии нитрон, полиэтиленӣ ранга ва кислотаи нетролак истеҳсол мекунад. Иттиҳодияи истеҳсолии «Полимер» комбинати нафту химия ва корхонаи коркарди нафти Новополотскро дар бар мегирад. Маҳсулоти он барои коркард ба корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти пластмасии Борисов ва Полотск, истеҳсоли лавсани Могилёв, лак ва ранги Лида дода мешавад. Яке аз корхонаҳои асосии саноати нафту химияи Ҷумҳурии Беларус комбинати истеҳсоли шинаҳо дар шаҳри Бобруйск мебошад. Корхонаи нуриҳои азотӣ дар шаҳри Гродно воқеъ буда, пештар дар заминаи гази Украина ва ҳоло Русия кор мекунад.

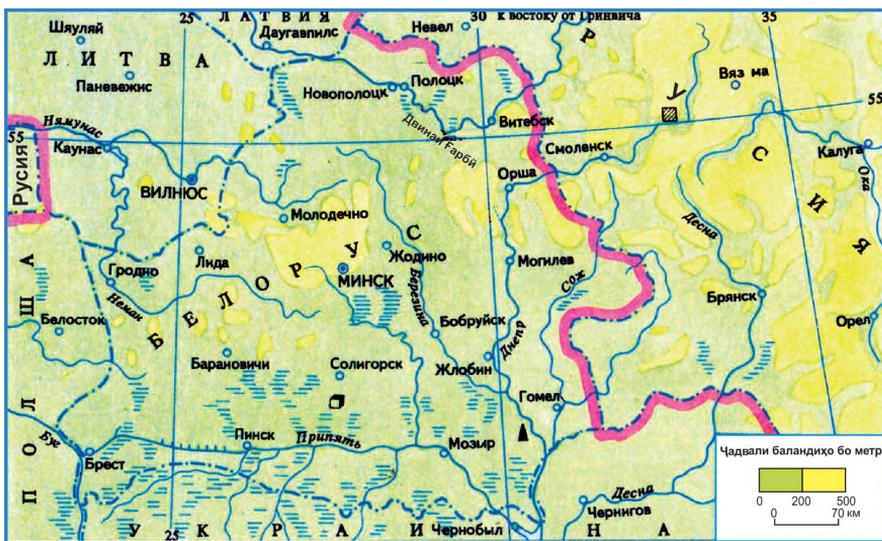
Кишоварзӣ. Кишоварзии Беларус ба соҳаи ҷорвои шириву гӯштӣ, хукпарварӣ, зағирпарварӣ ва картошкапарварӣ маҳсус гардонида шудааст. Дар байни давлатҳои собиқи шӯравӣ Беларус аз ҷиҳати истеҳсоли зағири нахдиханда, картошка ва шир дар ҷойи 3-юм меистад. Наҳи зағир муҳимтарин намуди ашёи хом барои саноати сабуки Беларус буда, дар содироти маҳсулоти он ҷойи муҳимро ишғол мекунад. Дар шаҳри Орша калонтарин комбинати бофандагии матоъ аз наҳи зағир сохта шудааст, ки аз ҷиҳати иқтидор баъди комбинати бофандагии шаҳри Костромаи Русия дар ҷойи дуюм меистад. Дар Беларус соҳаи истеҳсоли матоъҳои пахтагӣ ва пойафзол низ тараққӣ кардааст.

Нақлиёт. Беларус мавқеи муфиди географӣ дошта, дар байни ноҳияҳои ғарбии Русия, Аврупои Ғарбӣ ва Марказӣ, ноҳияҳои ғарбии Украина ва Прибалтика ҷойгир шудааст.

Қариб 3 ҳиссаи фуруши маҳсулоти Ҷумҳурии Беларус ба мамлакатҳои Аврупо рост меояд. Баъди бастанӣ шартнома доир ба иттифоқи Белорусу Русия муносибатҳои онҳо беҳтар шуд. Аз нисф зиёди содироти Беларус ба хориҷаи дур, ба 8 давлат рост меояд. Аз ҷумла Олмон (15,8%), Полша (10,6%), ИМА (5,6%), Бразилия (4,3%), Венгрия (4,4%), Швейтсария (4,1%), Чин (4,1%), Литва (3,5%). Дар Беларус 1400 корхонаи муштарак ва 500 корхонаи хориҷӣ амал мекунанд. Географияи сармоягузори хориҷӣ хеле васеъ аст. Корхонаҳои муштарак бо ширкатҳои хориҷии 66 давлат амал мекунанд, аз ҷумла бо Полша, Олмон, Италия, ИМА, Австрия, Булғория ва ғайра.

Расми 29. Беларус. Харитаи иқтисодӣ

Расми 30. Беларус (харитаи табиӣ)

Савол ва супориш.

1. Кадом соҳаи саноат дар кишвар соҳаи асосӣ ба шумор меравад?

Ибро ман медонам.

2. Соҳаҳои тахассусии хоҷагии Беларус кадомҳоянд?

3. Барои Беларус кадом шакли бозтавлиди аҳоли хос аст?

4. Заминаи ташиққулёбии комплекси кишоварзӣю саноатии Беларус чист?

5. Беларус бо кадом кишварҳои дунё робитаҳои иқтисодӣ дорад?

6. Нақлиёт дар махсусгардонии соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат чӣ нақш дорад?

7. Роҳҳои баланд бардоштани кишоварзии мамлакат кадомҳоянд?

Ибро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои иқтисодӣ, саноатӣ ва кишоварзии Белорусро тасвир кунед.

2. Атлас, харита ва китоби дарсиро истифода бурда, доир ба саноати мамлакат маълумот диҳед.

Хулоса. Агарчи Беларус аз сарватҳои зеризаминӣ бой нест, аммо соҳаҳои хоҷагии халқи он хуб рушд кардаанд. Пас аз барҳам хӯрдани ИҚШС иқтисодиёти кишвар нисбат ба дигар мамлакатҳои ИДМ дар сатҳи паст қарор дошт. Аз охири солҳои 90-уми асри гузашта рушди устувор дар кишвар оғоз ёфт, ки боиси нешрафти иқтисодиёти он шуд.

Оё медонед?

1. Автомобили тамғаи «БелАЗ», ки дар Беларус истеҳсол карда мешавад, 180 тонна борро мебардорад. Ин баробари бори се вағони қатора аст.

2. Дар тамоми қаламрави Авруосиё танҳо дар Беларус зубр (говӣ ваҳшӣ) боқӣ мондааст.

3. Шаҳрвандони Беларус танҳо як шиноснома доранд, ки ду вазифаро иҷро мекунад.

4. Дар Беларус маош баланд нест (600\$ дар як моҳ), аммо сатҳи бекорӣ паст буда, шахсони бехона, майзада ва қашшоқ вучуд надоранд.

ФАСЛИ IV. ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ АФРИҚО

§4.1 ТАВСИФИ УМУМИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

Чаро аксар мамлакатҳои қитъаи Африқо қафомондаанд? Кадом проблемаҳои актуалии иҷтимоию иқтисодии минтақаро медонед? Кадом давлатҳои Африқо ба гурӯҳи мамлакатҳои ру ба инкишоф дохил мешаванд?

Африқо нисбат ба дигар минтақаҳои ҷаҳон аз рӯйи тамоми нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар сатҳи паст қарор дорад. Ин минтақа аз ҷиҳати масоҳат дар ҷаҳон бузургтарин буда, тамоми ҳудуди қитъаро дар бар мегирад. Аз сабаби он ки дар ҳудуди он наҷоди ҳабаш ё зангиҳо умр ба сар мебаранд, онро «кишвари сиёҳпӯстон» низ меноманд. То солҳои наздик тамоми мамлакатҳои ин минтақа мустамликаҳои мамлакатҳои Аврупо буданд. Дар солҳои 60-уми асри XX соҳибхитӣ шудани давлатҳои он оғоз ёфт. Африқо минтақаи ҷангҳои қабилавӣ, низоъҳо ва собиқ мустамлика мебошад, ки ин боиси қафомонии соҳаҳои иқтисодии мамлакатҳояш шудааст.

Шароити табиӣ минтақа чунон гуногунранг аст, ки баҳо додан ба он мушкил аст. Африқоро ҳамчун материки биёбонҳои васеъ, ҷангалзори намнок, саҳроҳо (саваннаҳо)-и беҳудуди дорои ҳайвоноти гуногун: заррофа, филу каркадан, паранда ва морҳои гуногун мешиносанд. Релефи он барои фаъолияти хоҷагӣ дар маҷмӯъ мусоид аст, аммо шароити гуногуни табиӣ, нобаробар ҷойгир шудани захираҳои об ба зиндагӣ ва фаъолияти одамон таъсири манфӣ мерасонад. Қисми зиёди ҳудуди онро (60%) минтақаи хушк ва биёбонҳо: минтақаи Сахеля, биёбони Саҳрои Кабир, Намибия ва баъзе ноҳияҳои Африқои Ҷанубӣ ва Шарқӣ дар бар гирифтааст. Дар минтақаи истивوى (экваторӣ) рутубат зиёд аст, ки барои фаъолияти хоҷагӣ мушкिलӣ меоварад.

Ҳудуд ва табиати Африқоро хатарҳои экологӣ таҳдид меку­нанд. Дар муқоиса бо минтақаҳои тропикии Осиё ва Амрико, ки кишоварзӣ ба тарзи интенсифӣ рушд ёфтаасту ландшафти маданияи муътадилро ба вуҷуд овардааст, дар Африқои тропикӣ фаъолияти бисёрсолаи заминдорӣ ва чорводорӣ боиси тағйироти кулли ландшафти маҳаллӣ шудааст. Ин дар зерӣ таъсири омилҳои антропогенӣ ба вуҷуд омадааст. Олимон бар ин ақидаанд, ки ба вуҷуд омадани хушксолиҳо дар давлатҳои Сахеля натиҷаи фаъолияти инсон аст. Сахеля минтақаи нимбиёбон ва саҳроро дар бар мегирад, ки ба қисми ҷанубии биёбони Саҳрои Кабир (Сахара) пайваст мешавад. Хушксолии нимаи дуюми асри XX боиси марги миллионҳо одамон шудааст.

Африко дорои захираҳои бузурги об мебошад. Дар он дарёҳо нобаробар ҷойгир шудаанд. Ғайр аз дарёи Нил дарёҳои дигари бузурги он – Конго, Нигерия, Замбези ва ғайра аз вилоятҳои минтақаи намноки тропикӣ ҷорӣ мешаванд. Онҳо аҳамияти бузурги гидроэнергетикӣ доранд. Муҳлати тӯлонӣ истифода бурдани ҷангалҳои тропикӣ боиси маҳдуд шудани майдони онҳо гардидааст. Бо вучуди ин Африко аз ҷиҳати масоҳати бешазор пас аз Амрикои Лотинӣ ва Русия дар ҷаҳон дар зинаи сеюм меистад.

Бешаҳои тропикӣ 1/10 ҳиссаи майдони бешазори ҷаҳонро ташкил медиҳанд. Намудҳои қиматбаҳои дарахтони анбус, гулобӣ, сурх ва ғайра ба дигар кишварҳо содир карда мешавад ва корхонаҳои коркарди ҷӯб дар кишварҳои Габон, Зоир, Конго бунёд шудаанд ва соҳаи таҳассусии ин давлатҳо ба шумор мераванд. Аз меёр зиёд буридани бешазор хавфи аз байн рафтани беша, бахусус дарахтони қиматбаҳо ба миён овардааст.

Африко аз захираи сарватҳои зеризаминӣ бой аст. Захираи маъдани мис дар ҶД Конго ва Замбия, оҳан ва манган дар Ганаю Ангола, металлҳои нодир ва ранга дар ҶД Конго, Ангола, тилло дар Африкои Марказӣ ва Ҷанубӣ, алмос дар Африкои Ҷанубӣ ва ғайра ёфт шудаанд, ки шухрати ҷаҳонӣ доранд. Солҳои охир як қатор конҳои бузурги нафту газ дар қисми шимолӣ ва ғарбии Африко, дар Либия, Алҷазоир, Нигерия кашф карда шудааст. Бокситҳо дар Гвинея ва Камерун истихроҷ карда мешаванд.

Минтақа дорои захираҳои бузурги табиӣ мебошад, аммо шароити душвори табиӣ барои пеиравти фаъолияти хочагӣ монеъ мешавад.

Аҳолӣ ва захираҳои корӣ. Африко аз ҷиҳати гуногунии миллӣ пас аз Осиё ҷойи дуҷумро мегирад. Дар минтақа садҳо миллату халқиятҳои зиндагӣ мекунанд, ки бештарашон ба наҷоди зангӣ мансубанд. Дар байни онҳо гурӯҳҳои нисбатан калони миллатҳои йоруба, хауса, фулбе, ибто дар Африкои Ғарбӣ, амхора дар Эфиопия (Ҳабашистон) мебошанд.

Дар Африкои имрӯза зиёда аз ҳазор миллату халқият умр ба сар мебаранд, ки бо зиёда аз 700 забон гуфтугӯ мекунанд.

Дар Африкои Марказӣ қавмҳои банту, дар Африкои Шимолӣ оилаи сомиву ҳомиҳо – арабҳо ва ошӯриҳо маскун шудаанд.

Дини ислом ва динҳои дигари маъмул дар миёни аҳолии минтақа бартарӣ доранд. Барои аҳолии давлатҳои Африко дараҷаи баланди таваллуд (зиёда аз 30%) ва таркиши демографӣ хос аст. Танҳо дар

нимаи дуҷуми асри XX шумораи аҳолии Африқо зиёда аз 3 маротиба афзуд, ки боиси якбора ба вучуд омадани мушкилоти озукаворӣ ва дигар проблемаҳои иҷтимоӣ шуд. Аз рӯи нишондоди афзоиши табиӣ аҳоли Африқо аз дигар минтақаҳои ҷаҳон пеш меистад.

Аҳолии минтақа аз ҷиҳати бесаводӣ дар ҷаҳон ҷойи аввалро мегирад. Ба Африқо дараҷаи баланди ғавти кӯдакон ва дараҷаи кӯтоҳумрӣ ба назар мерасад. Нисбат ба дигар минтақаҳои ҷаҳон маскуншавӣ дар деҳот зиёд аст, ҳамагӣ 30%-и аҳоли дар шаҳрҳо сукунат доранд.

Дар Африқо ихтилофҳои зиёди этникӣ вучуд дорад, ки боиси низоъ ва ҷангҳо дар минтақа мешавад. Чунин ҷангҳои миллию қабилавӣ дар Судон, Кения, ҶД Конго, Эфиопия (Ҳабашистон), Миср, Чад, Ангола, Руанда, Либерия ва Нигерия сар заданд, ки гоҳе хусусияти генотсиди миллиро касб кардаанд.

Дар Африқо зичии миёнаи аҳоли дар 1км² 27 нафарро ташкил медиҳад. Нохияҳои биёбони Саҳрои Кабир ва бешазори сернами истивӣ (экваторӣ) камодам буда, канори баҳру уқёнусҳо сераҳоли мебошанд. Аксари аҳоли дар наздикии сохилҳо ва водии дарёҳо маскун шудаанд, ки барои зиндагӣ ва хоҷагидорӣ шароити мусоид доранд. Солҳои охир шумораи аҳолии шаҳр афзуда, дараҷаи урбанизатсия нисбатан баланд шуд. Дар баробари он ки аҳолии деҳот нисбат ба шаҳр бартарӣ дорад, шаҳрҳое, ки аҳолиашон аз миллион нафар зиёд аст, хеле зиёданд. Пеш аз ҳама ин пойтахти давлатҳо мебошанд, ки қисми зиёди аҳолии шаҳрӣ, дар ин ҷо ҷамъ шудаанд. Бузургтарин агломератсияи минтақаи Африқо пойтахти Нигерия – шаҳри Лагос мебошад, ки 14 млн нафар аҳоли дорад.

Барои минтақаи Африқо аҳолии гуногунмиллат, дараҷаи баланди афзоиши табиӣ ва зиёд будани шумораи аҳолии деҳот нисбат ба шаҳр хос аст.

Хоҷагии кишварҳои минтақаи Африқо чӣ гуна сурат гирифтааст? Ҳаҷму андозаи истеҳсол ва содироти мамлакатҳои Африқо ба Австралия монанд аст, аммо аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ҳиссаи Африқо бештар аст. Мувофиқи нишондодҳои омӯрӣ, 2\5 ҳиссаи аҳоли дар ҳолати камбизоатӣ умр ба сар мебаранд. Танҳо сатҳи зиндагии соқинони мамлакатҳои Африқои Шимолӣ беҳтар аст. Аз ҷиҳати сохти хоҷагӣ қисми зиёди мамлакатҳои минтақа кишварҳои аграрӣ мебошанд ва дар баъзеи онҳо саноати кӯҳӣ инкишоф ёфтааст. Баъзе кишварҳои дигар дорои корхонаҳои саноати коркард мебошанд.

Дар пешрафти соҳаҳои хоҷагии давлатҳои Африқо таъсири шакли мустамликавӣ боқӣ мондааст. Инкишофи иқтисодиёт яқсамта аст, яъне бартарии як намуди маҳсулот (ашёи хом ё маҳсулоти истеъмолӣ)

Расми 31. Тафовутҳои дохилии Африқо

барои содирот муайян карда шудааст, ки ин шакли фаъолияти хоҷагири монокултура меноманд.

Кишоварзӣ асоси иқтисодиёти кишварҳои қитъаи Африқоро ташкил медиҳад. Аксар онҳо хусусияти монокултураро доранд, ки пештар аз ҷониби мустамликадорон парвариши ин намуди маҳсулот махсус гардонда шуда буд. Масалан Сенегал ба парвариши чормағзи заминӣ (арахис) шухрат дорад; дар Эфиопия қаҳва бартарӣ дорад; дар Гана бештар какао ва рустаниҳои лубиёгӣ истеҳсол карда мешавад.

Рустаниҳое, ки ватани аслиашон Африко ба шумор меравад, хеле васеъ паҳн шудаанд, аз чумла қаҳва, хурмо, дарахти каучук, сорго ва ғайра. Қариб дар тамоми худуди қитъаи Африко рустаниҳои мевадори буттагӣ парвариш карда мешаванд, хусусан дар минтақаҳои бешазор, ки макони ғизои асосии африқоиҳо мебошад.

Солҳои охир зироаткорӣ, аз чумла зироатҳои ғалладона: гандум, чуворимакка, шолӣ ба соҳаи таҳассуси аксар кишварҳои ин қитъа табдил шудааст. Миқёси парвариши зироатҳои истеъмолӣ ва содиротӣ ба шароити табиӣ зич алоқаманд мебошад.

Дар Африқои Шимолӣ меваҳои ситрусӣ, зайтун, сабзавот, намудҳои дигари мева ва пахта аҳамияти содиротӣ доранд. Дар воҳаҳои биёбони Саҳрои Кабир ғайр аз хурмо зироатҳои ғалладона: гандум, чав ва чуворимакка парвариш мекунад. Зироатҳои содиротии какао, арахис, нахли равғандор, қаҳва дар Африқои Ғарбӣ, Марказӣ ва Шарқӣ истеҳсол карда мешаванд. Гана ва Нигерия аз ҷиҳати истеҳсоли какао дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Аз рӯи содироти рағани нахл Нигерия ва Заир дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи хоса доранд.

Африқо аз ҷиҳати саршумори чорво дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад, аммо чорводорӣ хусусияти экстенсивӣ (шакли қадимаи парвариш) дошта, каммаҳсул аст ва сифати маҳсулоташ паст мебошад. Ба афзоиши соҳа ва бехтар шудани сифати маҳсулоти он мағаси сесе таъсири бад мерасонад ва аз ин ҳисоб ҳар сол миллионҳо сар чорво талаф мешавад, ки боиси зиёни иқтисодӣ мегардад. Бо вучуди ин масалан Эфиопия аз ҷиҳати саршумори чорво ба ҳар сар аҳоли ба Австралия ва Муғулистон баробар аст. Дар як қатор давлатҳои Африқои Шимолӣ – Марокаш ва Судон гӯсфандпарварӣ тараққӣ кардааст.

Яке аз омилҳои ақибмонии кишоварзӣ боқӣ мондани соҳти заминдорӣ авлодию қабилавӣ мебошад, ки аз як қитъаи замин тамоми авлод истифода мебаранд. Дар баъзе кишварҳо то ҳол шакли майдахоҷагӣ роиҷ аст ва раванди гузариш суст амалӣ мешавад.

Ҳиссаи содироти баъзе давлатҳои Африқо

<i>Кишварҳо</i>	<i>Маҳсулоти содиротӣ</i>	<i>Ҳиссаи содирот</i>
Уганда	Чой, қаҳва, пахта, тамоку.	100
Судон	Кунҷид, пахта, снот.	28
Ангола	Нафт, алмос	100
Алҷазоир	Нафт, гази табиӣ	96
Тунис	Мағъ, либос	76

<i>Кишварҳо</i>	<i>Маҳсулоти содиротӣ</i>	<i>Ҳиссаи содирот</i>
Маврикий	Қанд, либос, пойафзол.	67

Хусусияти дигари истифодаи замин дар Африқо ин аст, ки заминро 2-3 сол истифода мебаранду баробари аз ҳосил мондани хок китъаҳои навро истифода мебаранд, аммо заминҳои пешина киштгардон карда намешаванд.

Зироатҳои тропикӣ дар шакли плантатсионӣ парвариш шуда, хусусияти содиротӣ доранд. Сабаби дигари каммаҳсулии кишварзӣ дар минтақа нокифоя истифода шудани техника ва технологияи нав мебошад. Дар баробари ин соҳаи обёрӣ ба талабот ҷавобгӯӣ набуда, ҳамаҷола то 40% заминҳо гирифтори хушксолӣ мегарданд.

Саноат дар аксар давлатҳои Африқо танҳо солҳои охир пайдо шуд, вале он чун пештара соҳаи қафомонда дар байни дигар минтақаҳои ҷаҳон боқӣ мондааст. Саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ бо корхонаҳои зинаи аввали коркарди ашёи хом рушд ёфтааст. Давлатҳои мустамликадор онро солҳои тӯлонӣ ба манбаи ашёи хом табдил дода буданд. Пас аз озод шудан аз мустамлика иқтисодии аксар мамлакатҳои минтақа дар заминаи истихроҷи маъдан ва сӯзишворӣ барои рушд поя гузошанд. Истихроҷи нафт дар Либия, Алҷазоир, Миср ва Нигерия боиси ба вучуд омадани корхонаҳои коркарди нафт шуд. Ноҳияҳои асосии саноатӣ, пойтахти кишварҳо ва шаҳрбандарҳои Дакар (Сенегал), Абидҷан, Лагос (Нигерия), Аддис-Абеба (Эфиопия), Мамбаса (Кения), Киншаса (РД Конго), Лусака (Замбия), Луанда (Ангола), Монровия (Либерия), Дор-ус-Салом (Танзания) ва ғайра мебошанд.

Дар миёни маҳсулоти саноат истеҳсоли маснуоти соҳаҳои саноати хӯрокворӣ ва сабук бартарӣ доранд. Аксари корхонаҳои ин соҳаҳои саноат дар давраи мустақилияти кишварҳо ба вучуд омадаанд. Дар Тунис, Миср, Марокаш корхонаҳои саноати бофандагӣ бунёд шудаанд, ки қариб пурра аз ҳисоби ашёи хоми маҳаллӣ кор мекунанд. Дар дигар мамлакатҳо соҳаҳои саноати сабук суғурта таракқӣ кардааст, ки ҳатто талаботи аҳолии маҳаллиро таъмин карда наметавонанд. Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ асосан арахис, нахл, рағани зайтун, маҳсулоти қаннодӣ, орд ва шароб мебошанд.

Дар Африқо соҳаҳои дигари саноат суғурта инкишоф ёфтаанд. Корхонаҳои саноати мошинсозӣ, металлургияи сиёҳ, химия – дар Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ (ҶАҶ), истеҳсоли алюмин – дар Камерун ва Миср, мисғудозӣ – дар Заир ва Замбия, коркарди нафт – дар Алҷазоир, Тунис, Нигерия, металлургияи сиёҳ – дар Алҷазоир

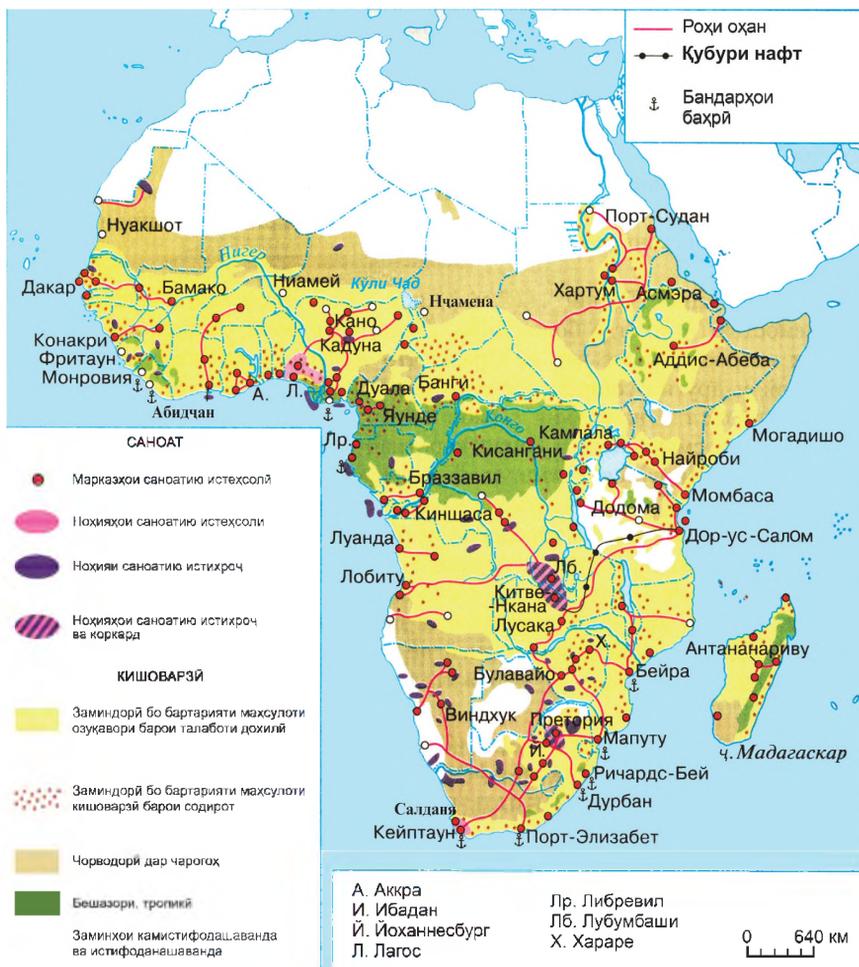
(Аннаба), Миср (Халвон), Марокаш ва Тунис бештар бунёд ёфта, асоси рушди иқтисодиёти ин кишварҳо шудаанд.

Шоҳроҳҳои трансконтиненталии Африқо. Шабакаи минтақавии нақлиёт дар Африқо аз рӯи аксар нишондиҳандаҳо ба стандарти ҷаҳонӣ ҷавобгӯӣ набуда, дар зинаи охирин меистад. Ба зиммаи он 3-4%-и бор ва мусофиркашонӣ дар ҷаҳон рост меояд. Дар боркашонии дохилӣ ҳиссаи нақлиёти роҳи оҳан дар ҷойи аввал меистад. Нақлиёти автомобилӣ дар мусофиркашонӣ пешсаф аст.

Рушди соҳаҳои нақлиёт дар зернохияҳо тафовути кулӣ дорад. Африқои Ҷанубӣ аз рӯи тамоми нишондиҳандаҳои рушди нақлиёт дар ин қитъа зинаи аввалро ишғол мекунад, ки 40%-и роҳҳои оҳан дар ҳамин ноҳия ҷойгиранд. Дар ҷойи дуюм Африқои Шимолӣ, бахусус кишварҳои Мағриб, Африқои Тропикӣ қарор доранд; агарчи онҳо аз ҷиҳати роҳҳои нақлиётӣ ақибмондаанд, вале то ҳол нақши нақлиёти дарёӣ дар ҳама соҳаҳо бартарӣ дорад. Нигер, Чад, РАМ, Сомали, Раунда, Бурунди то ҳол роҳи оҳан надоранд. Умуман нақшаи географии шабакаи нақлиёти Африқо аз замони мустамликавӣ боқӣ мондааст. Дар давоми солҳои 1980-1990-уми садаи хх ҳукумати як қатор кишварҳои африқоӣ ба сохтмони роҳҳои нақлиётӣ диққати ҷиддӣ дода, ин соҳаро сармоягузорӣ кардаанд. Пеш аз ҳама сохтмони шоҳроҳҳои трансконтиненталӣ, ки бояд тамоми минтақаҳои дохили қитъа тавассути ин роҳҳо алоқаҳои дохилӣ дошта бошанд.

То солҳои наздик танҳо шоҳроҳи автомобилӣи трансафриқоии Мағриб вучуд дошт, ки кишварҳои Африқои Шимолӣро аз Марокаш то Миср (Работ – Қоҳира) бо ҳамдигар пайваст карда, қад-қади соҳили баҳри Миёназамин мегузарад. Соли 1980 бо дастгирии созмонҳои байналмилалӣ сохтмони панҷ шоҳроҳи трансафриқоӣ ба нақша гирифта шуд. Шоҳроҳи Алҷазира (Алҷазоир) – Лагос (Нигерия), ки тавассути қадимтарин роҳи қорвонгузар бо биёбони Саҳрои Кабир аз қаламрави кишварҳои Алҷазоир, Мали, Нигер ба Нигерия мегузарад. Дуюм шоҳроҳи Дакар (Сенегал) – Нчамена (Чад) аст, ки 4600 км дарозӣ дошта, аз қаламрави ҳафт кишвар мегузарад. Сеюм шоҳроҳи Лагос – Момбаса (Кения), ки онро шоҳроҳи Ғарб – Шарқ низ меноманд ва дарозии 6500 км буда, аз худуди шаш мамлакат мегузарад. Чорум шоҳроҳи Африқои Ғарбӣ, Лагос – Нуакшот (Мавритания) аст, ки аз қаламрави аксар кишварҳои ин ноҳия гузашта, 4750 км дарозӣ дорад ва охирин шоҳроҳи Шимол – Ҷануб аст, ки 9200 км дарозӣ дошта, аз Қоҳира (Миср) то Габороне (Ботсвана) тавассути қаламрави ҳафт давлат мегузарад, аммо сохтмони қисме аз ин роҳҳо бо сабабҳои сиёсӣ иқтисодӣ то ҳол анҷом наёфтаанд.

Дар Африқо ду шоҳи роҳи оҳан машҳур аст, ки дар ноҳияҳои ҷанубии материк аз ғарб ба шарқ мегузаранд. Ин роҳ бандари Лобитуи

Расми 32. Харитаи иқтисодии Африқо

Анголро ба бандари Бейраи Мозамбик мепайвандад ва аз қаламрави Ангола, ҶД Конго, Замбия, Зимбабве ва Мозамбик мегузарад. Роҳи дигар, ки нисбатан ҷанубтар ҷойгир аст, бандари Людеритси кишвари Намибияро бо бандари Дурбани ҶАҶ пайваस्त мекунад. Бандарҳои калонтарин аз ҷиҳати боркашонӣ дар Африқо – Портсаид, Дакар, Алҷазира, Касабланка, Лагос, Дор-ус-Салом ва Момбас ба шумор мераванд. Роҳҳои кубурии минтақавӣ низ солҳои охир сохта шудаанд. Аз қаламрави минтақа як роҳи кубурии байни минтақавӣ кубури гази Алҷазоир-Аврупо мегузарад.

Тафровутҳои дохилӣ. Чунон ки дар ибтидо гуфта шуд, Африко аз ҷиҳати масоҳат яке аз бузургтарин қитъаҳои дунё мебошад. Аслан Африқоро ба ду минтақа: Африқои Шимолӣ ва Африқои Тропикӣ чудо мекунад, ки онҳо аз ҷиҳати хусусиятҳои табиӣ, таърихӣ, этникӣ ва иқтисодиёи иҷтимоӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Африқои Тропикӣ минтақаи нисбатан қафомонда буда, дар ҳудуди он кишоварзӣ бартарӣ дорад.

Аз рӯйи хусусиятҳои хоси минтақабандӣ қитъаи Африқоро ба панҷ зерминтақа (макрорегионҳо) чудо кардаанд: Африқои Шимолӣ, Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ (ниг. расми 31, сах.132). Ҳар як зерминтақа аз ҷиҳати табиат, аҳоли ва сохти хоҷагӣ хусусиятҳои хоси худро дорад.

Африқои Шимолӣ қисми шимолӣи қитъаро дар бар гирифта, ба укёнуси Атлантик, баҳрҳои Миёназамин ва Сурх роҳи баромад дорад, ки аз қадим алоқаи онро бо кишварҳои Аврупо ва Осиё таъмин мекард. Қисми зиёди қаламрави он дар минтақаи субтропикӣ ҷойгир аст ва аз ҳамин сабаб кишоварзӣ соҳаи таҳассусии он шудааст ва парвариши пахта, зайтун, рустаниҳои ситрусӣ, ангур дар он ҷо бартарӣ дорад. Маҷрои саноат ба истихроҷи ашёи хоми маъданӣ ва коркарди он нигаронида шудааст. Аҳолии Африқои Шимолӣ асосан мардуми арабзабонанд, ки дорои тамаддуни бойи қадима буда, дар соҳаҳои зироаткорӣ ва чорводорӣ кӯчӣ таҷрибаи ғанӣ доранд.

Африқои Ғарбӣ минтақаи тропикии биёбон, бешазори экватории намнокро, ки байни биёбони Саҳрои Кабир ва халиҷи Гвинея ҷойгиранд, дар бар мегирад. Ин ноҳияи сераҳолитарин ва аз ҷиҳати масоҳат дар қитъа қалонтарин мебошад, ки шароити гуногуни табиӣ дорад ва таркиби этникии аҳоли низ мураккаб аст. Дар гузашта он ноҳияи асосии ғуломфурӯшӣ буд. Кишоварзӣ ва саноати кӯҳӣ рушд ёфта соҳаҳои асосии ин минтақа мебошанд.

Африқои Марказӣ чунон ки аз номаш маълум аст, қисми марказии (экваторӣ) қитъаро дар бар гирифта, дар минтақаи намнокӣ бешазор ва минтақаи экваторӣ ҷойгир буда, ба рушди хоҷагии халқӣ он мусоидат намудааст. Яке аз ноҳияҳои мебошад, ки аз ҷиҳати захираҳои гуногуни табиӣ на танҳо дар Африқо, балки дар ҷаҳон шухрат дорад. Дар муқоиса нисбат ба Африқои Ғарбӣ таркиби аҳолии он якмиллата аст, 9/10 ҳиссаи онро қабилаҳои банту ташкил медиҳанд.

Африқои Шарқӣ дар минтақаи иқлимӣ субэкваторӣ ва тропикӣ ҷойгир шудааст. Он ба укёнуси Ҳинд роҳи баромад дошта, мардумаш аз қадим ба Ҳиндустон ва кишварҳои араб алоқа доштанд. Сарватҳои зиёди зеризаминӣ надорад, аммо шароити гуногуни табиӣ барои фаъолияти хоҷагидорӣ мусоид аст. Таркиби этникии аҳолиаш мураккаб аст.

Африқои Ҷанубӣ қисми ҷанубии материкро ишғол мекунад, аз Аврупо, Осиё ва Амрико дар масофаи дур ҷойгир шуда, ба укёнуси ҷаҳонӣ аз се тараф роҳи баромад дорад. Он дар арзҳои тропикӣ ва субтропикӣ нимкураи ҷанубӣ воқеъ буда, дорои сарватҳои гуногуни

табii аст. ҶАҶ дар китъа ягона мамлакати тараққикардаи иқтисодӣ мебошад. Аксари аҳолиашро миллатҳои аврупоинажод ташкил медиҳанд. Дар таркиби аҳолиаш халқиятҳои банту аз ҳама бештаранд. Дар тақсими географии меҳнат ҶАҶ на фақат маҳсулоти саноати маъдани кӯҳӣ, инчунин тилло, платина, алмос, уран, маъдани оҳан, хром, манган ва ангишт, маҳсулоти металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ, химия истеҳсол мекунад.

Ибро бояд дар хотир дошт.

Африқои Шимолӣ, Африқои Тропикӣ, хусусиятҳои хоси табиӣ, гуногунии таркиби этникии аҳоли, хусусиятҳои хоси хочағӣ, соҳаҳои нисбатан рушдфтои минтақаҳо, кишварҳои Африқои Шимолӣ тафовутҳои дохилӣ.

Савол ва супориш.

1. *Аз рӯи харитани аҳолии ҷаҳон таркиби этникии аҳолии Африқоро муайян кунед.*

Ибро ман медонам.

1. *Гузаштани кишварҳои Африқо чӣ гуна буд?*
2. *Хусусиятҳои табиии мамлакатҳои Африқо чӣ гунаанд?*
3. *Африқо бо кадом намуди маъданҳои табиӣ дар ҷаҳон машҳур аст?*
4. *Кадам проблемаҳои демографӣ ба кишварҳои Африқо хос аст?*
5. *Сабабҳои асосии қафомонии иқтисодии кишварҳои Африқо кадомҳоянд? Онҳоро шарҳ диҳед.*
6. *Хусусиятҳои фарқкунандаи тарзи хочағидорӣ минтақаҳои Африқоро муайян кунед.*

Ибро ман метавонам.

1. *Аз атлас ва харитани сиёсии ҷаҳон истифода бурда, кишварҳои Африқоро бо пойтахтҳои он дар харитани контурӣ тасвир кунед.*
2. *Кишварҳои Миср, ҶАҶ ва Эфиопияро тавсифи иқтисодӣ-географӣ бидиҳед.*
3. *Хусусиятҳои иқлимии Африқоро нақл карда, дар харита нишон бидиҳед.*
4. *Якказироатӣ дар кишварҳои Африқо аз чӣ сабаб ривоч ёфтааст?*
5. *Аз харита давлатҳои саноатӣ ва аграрии Африқоро ҷудо нишон бидиҳед.*
6. *Дар минтақа кадом намуди нақлиёт бартарӣ дорад? Сабабҳои онро шарҳ бидиҳед.*

Оё медонед?

1. Расми рустаниҳои маъмули хоси Африқоро дар нишони (герби) давлатҳои ин минтақа дидан мумкин аст. Масалан расми дарахти қахва дар нишони давлатҳои Кения, Уганда, Танзания; дарахти нахли рағандиҳанда дар нишони Кот-д-Ивуар, Либерия, Конго, Руанда; зайтун ва дарахти ғор (лавровый лист) – нишони Алҷазоир, Либия, Миср, Эфиопия; найшакар – нишони Маврикий ва Мозамбик.

2. Танҳо ду кишвар дар Африқо – Либерия ва Эфиопия ҳеҷ гоҳ мустамлика набуданд.

3. Аҳолии Кения дар дунё чавонтарин буда, синну соли миёнаи аҳоли 18 солро ташкил медиҳад.

4. Пас аз он ки дар соҳили дарёи Оранҷ намунаи алмос ёфта шуд, соли 1867 ба истихроҷи алмос дар Африқои Ҷанубӣ оғоз кардаанд.

5. Дар минтақаи саҳрои Африқо аз ҳама ғизоли хурдак – дик-дик ва ҳайвони азимҷуссаи хушкӣ – фил мавҷуд аст.

Хулоса. Африқо дорои захира ва имконияти зиёд барои рушди иқтисодию иҷтимоӣ мебошад, хусусан захираҳои табиӣ ва корӣ. Минтақа аз сарватҳои минералӣ бой аст, вале дар қаламрави он нобаробар ҷойгир шудаанд. Африқо ягона қитъае мебошад, ки барои аксари мамлакатҳои шакли анъанавии бозтавлиди аҳоли хос буда, сатҳи зиндагиашон паст аст. Таҳассуси байналмилалӣ аксар давлатҳои Африқо кишоварзӣ ва истеҳсоли ашёи хом мебошад. Танҳо як қисми қисми давлатҳои он дорои дараҷаи миёнаи рушди иқтисодӣ мебошанд.

§4.2 КИШВАРИ ФИРЪАВНУ АҲРОМҲО

Ин кишвар бо мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ чӣ гуна умумият дорад? Кадом омилҳо боиси рушди иқтисодиёти он шудаанд?

Хусусиятҳои табиӣ-географии Миср

Ҷумҳурии Мисри Араб (ҶМА) қисми шимолу шарқии қитъаи Африқо ва нимҷазираи Синайро дар Осиё (қариб ҳазор км²) дар бар гирифта, масоҳаташ 1,1 млн. км² ва 87,2 млн. нафар аҳоли дорад.

Миср дар водии дарёи Нил, байни суфақӯхҳои ноҳамвори биёбонҳои Либия ва Арабистон ҷойгир аст. Дарёи Нил дар ҳудуди Миср дар масофаи 1200 км тӯл кашида, бараш дар ҷануб 1-3 км ва дар шимол ба 20-25 км мерасад. Дар шимолӣ Қоҳира дарё ба ҳавзаи васеи ҳамвор мегузарад, ки ин ҷо каналу шохобҳои зиёдеро фаро гирифтааст. Нимҷазираи Синай нисбатан аз сатҳи баҳр баланд ҷойгир шудааст (кӯҳҳои Каргин – 2637м).

Аз сарватҳои табиӣ захираҳои нафт, газ, фосфорит, маъдани оҳан, марганетс, титан, намаки ош, масолеҳи сохтмонӣ кашф шудаанд. Иқлими Миср тропикии биёбонӣ ва дар ноҳияҳои шимолӣ субтропикӣ аст. Зиёда аз 96% масоҳати онро биёбону нимбиёбонҳо ишғол кардаанд. Шароити иқлимӣ барои рӯёндани ду-се ҳосил дар як сол, бахусус зироатҳои гармидӯст дар заминҳои оби мусоидат мекунад. Дар қисми зиёди қаламрави кишвар рутубати солони 100 мм-ро ташкил медиҳад.

Манбаи ягона ва асосии таъминоти об дарёи Нил мебошад. Ин дарё барои зиндагӣ ва фаъолияти аҳолии як қатор давлатҳои Африқо нақши муҳим мебозад. Дар гузашта беҳуда чунин мақолро, ки «Миср – тухфаи Нил аст» нагуфтаанд. Пас аз сохтани неругоҳи барқии Асуон дар ҷануби кишвар обанбори бузурги Носир (ҳаҷмаш 164 млрд м³) бунёд шуд, ки дар пешрафти хоҷагӣ ва обёрӣ нақши муҳим мебозад. Дигар манбаи об дар Миср обҳои зеризаминӣ мебошанд, ки онҳо низ васеъ истифода мешаванд.

Дар Миср аз қадим обёрӣ ба дараҷаи баланд расида буд. Шабакаҳои обкашӣ то имрӯз нигоҳ дошта шудаанд. Масалан дар асри III-и пеш аз милод дар дарёи Нил сарбанде сохта шуда буд, ки 15 м баландӣ дошт ва шаҳри Мимфисаро бо об таъмин мекард. Ду ҳазор сол қабл аз ин канали Фиръавнҳо бунёд шуда буд, ки ҳавзаи дарёи Нилро бо баҳри Сурх пайваст мекард.

Пурзӯр шудани хушксолиҳо ба ноустувории хоҷагии халқи минтақа оварда, боиси шаклҳои нави маскуншавии аҳоли шуд ва мардум беиштар ба шаҳр рӯ оварданд. Дар асрҳои III-V-и пеш аз мелод дар Миср шаҳрҳои зиёде вучуд доштанд.

Аҳоли чӣ гуна маскун шудааст? Барои мамлакати Миср дараҷаи баланди афзоиши табиии аҳоли хос аст (қариб 2,5%). Миср аз ҷиҳати шумораи аҳоли пас аз Ҳабашистон дар қитъа дар ҷойи дуюм меистад. Қариб 98% сокинони мамлакатро арабҳо ташкил медиҳанд. Миллатҳое, ки шумораи онҳо ниҳоят кам аст – барбарӣҳо ва нубийӣҳо мебошанд.

Забони давлатӣ арабӣ буда, зиёда аз 95% аҳоли пайрави дини ислом аст. Аҳоли дар қаламрави кишвар нобаробар ҷойгир шудааст. Нохияи сераҳолиаш водии дарёи Нил аст, ки 97% аҳолии мамлакат дар он ҷо маскун шудаанд. Дараҷаи урбанизатсия инкишоф ёфта, ҳиссаи аҳолии шаҳр ба 46% расидааст. Бузургтарин шаҳрҳои он – Қоҳира, Искандария, Порт-Саид, Исмоилия, Асуон мебошанд.

Миср яке аз марказҳои қадимтарини тамаддуни ҷаҳон буда, соли 395 пас аз таназзули империяи Рум ба музофоти Византия табдил шуд. Ибтидои асри VII қисми зиёди аҳолии Миср дини насрониро қабул карданд. Солҳои 639-642 онро арабҳо забт карда ва дини мубини исломро ҷорӣ карданд. Соли 1914 протекторати Британияи Кабир эълон шуд ва соли 1922 Миср ҳамчун давлати мустақил эътироф гардид.

Қадам омилҳо боиси рушди хоҷагии халқи Миср шуданд?

Миср барои пешрафти хоҷагӣ сиёсати иқтисодии ҷалби сармояи хориҷиро пеш гирифтааст. Равияи таҳассусии он пеш аз ҳама ба захираҳои бузурги нафт марбутанд. Нохияи асосии истихроҷи нафт – халиҷи Суэтс мебошад, ки зиёда аз 90% захираи нафти кишвар ба

ин минтақа рост меояд ва соли зиёда аз 95 млн тонна нафт истихроҷ карда мешавад. Ҳоло сатҳи рушди иқтисодиёти Миср нисбат ба дигар кишварҳои Африқо баланд аст. Солҳои охир соҳаҳои саноати химия, металлургия, мошинсозӣ, электротехника ташаккул ёфтаанд. Корхонаҳои коркарди нафт дар ҳоли афзоишанд. Дар баробари ба вуҷуд омадани марказҳои нави саноатӣ, дар заминҳои нав обёришуда кишоварзӣ инкишоф ёфта, махсусгардонии истеҳсоли ба роҳ монда шудааст.

Кишоварзӣ соҳаи муҳимтарини иқтисодиёти мамлакат мебошад. Вобаста ба шароити табиӣ дар мамлакат соҳаҳои таҳассусии хоси кишоварзӣ вуҷуд доранд. Дар таркиби кишоварзӣ зироаткорӣ бартарӣ дорад. Яке аз соҳаҳои инкишофёфтаи зироаткорӣ пахтакорӣ мебошад. Навъи пахтаи дарознахи мисрӣ дар тамоми дунё шухрат дорад, ки ноҳияи асосии парвариши он ҳавза ва қисми шимолии водии дарёи Нил мебошад. Дар оғози асри XXI вобаста ба зиёд шудани талабот ба зироатҳои истеъмоли, майдони кишти пахта то андозае маҳдуд шуд, аммо бо пайдо шудани навъҳои серҳосили пахта истеҳсоли содиротӣ кам нашуд. 4/5 ҳиссаи содироти маҳсулоти кишоварзии мамлакат дар бозори берунӣ ба нахи пахта рост меояд. Ғайр аз ин дар Миср найшакар, шолӣ, гандум, чуворимакка, чав, зироатҳои лубиёгӣ, сабзавот кишт карда мешавад.

Дар баробари парвариши зироатҳои ғалладона дар тамоми ноҳияҳои кишвар ба парвариши хурмо диққати ҷиддӣ дода мешавад.

Солҳои охир боғдорӣ ва сабзавоткорӣ инкишоф ёфтааст. Хусусан парвариши апелсин, мандарин, манго, шафтолу, зайтун, анҷир, ангур хеле хуб ба роҳ монда шудааст.

Дар Миср ба чорводорӣ низ диққати махсус дода мешавад. Соҳаи асосӣ гӯсфандпарварӣ мебошад. Уштур, буз, чорвои калони шохдор низ парвариш карда мешаванд.

Барои Миср дараҷаи баланди консентратсияи саноатӣ хос аст. 2/3 ҳиссаи фабрикаю корхонаҳои кишвар дар шаҳрҳои Қоҳира ва Искандария ҷойгир шудаанд. Дар таркиби саноати Миср соҳаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ бартарӣ доранд. Корхонаҳои бофандагӣ барои содирот аз пахтаи аълосифат маҳсулот тайёр мекунанд. Бузургтарин корхонаҳои саноатии ин соҳа дар шаҳрҳои Қоҳира, Порт-Саид ва Искандария ҷойгир шудаанд. Соҳаҳои асосии саноати хӯрокворӣ истеҳсоли қанд, рағани пахта, орд, коркарди шолӣ мебошанд.

Дар Миср ҳамаи намудҳои нақлиёт тараққӣ кардааст. Дар боркашонӣ ва мусофиркашонии дохилӣ нақлиёти автомобилӣ, роҳи оҳан ва дарёи бартарӣ доранд.

Солҳои охир вобаста ба рушди истихроҷи нафт ва газ нақлиёти кубурӣ инкишоф ёфтааст. Миср аз ҷиҳати дарозӣ ва зичии роҳи оҳан дар байни кишварҳои Африқо ҷойи аввалро мегирад. Бандарҳои калонтарини он – Искандария, Суэтс ва Порт-Саид мебошанд.

Дар содироти мамлакат нафт (75%) ҷойи асосиро ишғол мекунад. Ғайр аз ин чун анъана пахта ва маҳсулоти пахтагӣ аз қадим масолаҳи содиротӣ ба шумор мераванд.

Даромади умумии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) 151,5 млрд долларро ташкил медиҳад, ки ба ҳар сари аҳоли 2490 даллари ИМА рост меояд.

Тафовутҳои дохилӣ. аз рӯйи мавқеъ ва омилҳои ноҳиябандӣ каламрави Мисро ба Мисри Поён, Мисри Миёна, Мисри Боло ва худуди канали Суэтс, яъне чор ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мекунанд.

Мисри Поён ядроии асосии иқтисодӣ кишвар буда, поёноб ва делтаи дарёи Нилро дар бар мегирад. Дар ин ноҳияи иқтисодӣ соҳаҳои муҳимтарини саноат ва калонтарин шаҳрҳо Қоҳира ва Искандария, ки чун маркази асосии сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мамлакат ба шумор мераванд, ҷойгиранд.

Қоҳира – пойтахти мамлакат чун маркази сиёсӣ фарҳангӣ шинохта шуда, дорои ёдгориҳои меъмурию таърихӣ қадим, музей, китобхона, донишгоҳу донишкадаҳо ва як қатор муассисаҳои маъмурию фарҳангӣ мебошад. Дар Халвон корхонаи металлургӣ сохта шудааст. Қисми зиёди тиҷорат тавассути бандари Искандария амалӣ мешавад. Ба ин ноҳия 90% кишти шолӣ ва 75% пахта рост меояд.

Ноҳияи иқтисодии *Мисри Миёна* – қисми мобайнии дарёи Нил ва воҳаи Файюмо дар бар мегирад. Ин ноҳия аграрӣ буда, ба парвариши

Расми 33. Харитаи табиии Миср

пахта, рустаниҳои ғалладона ва лӯбиёгӣҳо махсус гардониди шудааст. Шаҳрҳои Мисри Миёна – асосан марказҳои касибӣ мебошанд.

Ноҳияи иқтисодии *Мисри Боло* ҳудуди боқимондаи водии дарёи Нилро то сарҳади давлати Судон дар бар мегирад. Ин ноҳияи аграрӣро саноатӣ буда, дар қаламрави он найшакар (зиёда 3/4 хиссаи истеҳсол дар кишвар), пахта, чуворимакка парвариш қарда мешаванд. Шаҳри нисбатан калонтар ва маркази саноатии он шаҳри Асуан (зиёда аз 500 ҳазор нафар аҳоли) мебошад. Сохтмони НБО-и Асуан боиси аз худ намудани ҳазорҳо гектар заминҳои нав ва таъсиси корхонаҳои корқарди маҳсулоти саноатӣ, химия, алюмин ва ғайра шудааст.

Ноҳияи иқтисодии ҳудуди канали Суэти. Канали Суэти дар нимҷазираи Синай солҳои 1868-1895 бунёд шуда ба муҳимтарин роҳи баҳрии байналмилалӣ табдил ёфт. Дарозии канал 173 км буда, роҳро байни бандарҳои уқёнуси Атлантик ва Ҳиндро аз 30 то 50% кӯтоҳ қард. Дар ду соҳили канал заминҳои асрҳо бекорхобидаи Арабистон обёрӣ ва мавриди истифода қарор дода шудаанд. Аҳоли аслан дар

шаҳрбандарҳои Порт-Саид, Суэте ва Исмоилия маскун шудаанд ва шугли асосиашон соҳаи хидматрасонӣ мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Миср истехсолкунандаи асосии нафту пахта ва мамлакати саноатию аграрӣ, дорoi НБО-и Асуан мебошад.

Савол ва супориш.

1. Бо ёриши атлас ва харита доир ба мавқеи иқтисодӣ-географи Миср маълумот диҳед.

Инро ман медонам.

2. Давлати Миср дар байни мамлакатҳои Африқо чӣ гуна мавқеъ дорад?
3. Қаламрави Миср аз кадом намуди маъданҳои табиӣ бой аст?
4. Бунёди НБО-и Асуан ба нешрафти иқтисодиёти Миср чӣ гуна таъсир расонид?
5. Сабаби нобаробар ҷойгиршавии аҳолии Миср дар чист?
6. Соҳаҳои рушдэфтаи кишоварзӣ дар Миср кадомҳоянд?

Инро ман метавонам.

7. Дар харита муҳимтарин марказҳои саноатию кишоварзии Мисрро нишон диҳед ва дар харитаи контурӣ тасвир бикунед?
8. Тафовутҳои иқтисодии Мисрро нақл карда, дар харита нишон бидиҳед?

Оё медонед?

1. Аҳромҳои Миср қариб 2500 сол пеш аз милод дар замони Фиръавн бунёд шудаанд. Аз ҳама бузургтарини онҳо аҳроми Хеопс аз 2 млн хиштсангҳои ҳаҷмашон 2,5 тонна сохта шудааст ва то асри XIX аз ҳама баландтарин бино дар дунё ба шумор мерафт.

2. Соқинони Мисри қадим аввалин ихтироъкунандагони соат, қоғаз, кулф, калид ва хамираи дандоншӯй мебошанд. Олимони Миср солро ба 365 рӯз ва 12 моҳ тақсим кардаанд.

3. Дар Миср рутубати солона 2,5 см-ро ташкил медиҳад.

Хулоса. Шароити мусоиди ҷойгиршавии иқтисодӣ-географӣ, мавҷудияти захираҳои бузурги сарватҳои табиӣ, заминаи таърихӣ доштани соҳти хоҷагидорӣ барои нешрафти иқтисодиёти давлат мусоидат кард.

ФАСЛИ V. ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ АМРИКО

§5.1 ДАВЛАТИ АБАРҚУДРАТ ДАР ҶАҲОН

Хусусиятҳои хоси ҷойгиршавии географияи ин кишвар чӣ гунаанд? Нақши он дар иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳон чӣ таъри аст? Чаро ин давлат мавқеи пешинани худро дар таркиби хоҷагии халқи ҷаҳон аз даст медиҳад?

Мавқеи иқтисодӣ-географӣ. Қитъаи Амрико аз рӯи шароит ва сарватҳои табиӣ дар географияи табиӣ ба Амрикои Шимолию Ҷанубӣ чудо мекунад, аммо дар географияи иқтисодию иҷтимоӣ ин бо дигар истилоҳ маънидод карда мешавад – мамлакатҳои англисзабони Шимолӣ ва Амрикои Лотинӣ. Сарҳади ин ду минтақаи бузург, ки аз ҷиҳати таърихию фарҳангӣ аз якдигар фарқ мекунад, аз байни Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА) ва Мексика мегузарад. Аз ин сарҳад ба шимол Амрикои англисзабонҳо ва ба ҷануб Амрикои латинизабонҳо чудо мешавад.

Ба Амрикои англисзабон – ИМА ва Канада мансубанд. Ҷар ду кишвар мамлақати «муҳочирон» маҳсуб меёбанд. Онҳоро муҳочирони аз Аврупои Ғарбӣ ба ин ҷо омада дар заминаи тамаддуни аврупоӣ ташаккул додаанд. Нақши забони ягоноро низ дар ташаккули миллати воҳиди минтақа набояд фаромӯш кард.

ИМА аз ҷиҳати масоҳат яке аз бузургтарин давлатҳои дунё буда, ба ҳайати он 50 иёлат (штат) ва округи федералии Калифорния, ки худуди пойтахт – Вашингтонро дар бар мегирад, дохил мешаванд. 48 иёлоти он дар дохили қитъа ба таври яклукт ҷойгир буда, дутои он Аляска ва Гавай (ҷазираҳои Гавай дар уқёнуси Ором иборат аз 24 ҷазира) берун аз худуди кишвар ҷойгиранд. Мавқеи ҷойгиршавӣ дар дохили уқёнус ва дурӣ аз низоъҳои ҷангҳои, ки дар гузашта дар Аврупо ва Осиё сар мезаданд, бехатарии ин кишварро нигоҳ доштаанд ва барои рушди робитаҳои байни давлатҳои минтақаҳои уқёнуси Ором ва Атлантик шароити мусоид фароҳам овардаанд.

Пеширафти иқтисодии ИМА ба шароит ва сарватҳои табиӣ он алоқаи зич дорад. Шароити мусоиди иқлимӣ на танҳо барои парвариши рустаниҳои минтақаи муътадил, балки барои парвариши рустаниҳои субтропикию тропикӣ низ мусоидат кардааст.

ИМА аз захираҳои об бой аст, аммо онҳо дар ин ҷо нобаробар ҷойгир буда, қисми зиёдашон ба ноҳияҳои шарқии он рост меоянд. Бузургтарин дарёи ИМА – Мисисипи дар якҷоягӣ бо шохобҳояш барои кишвар аҳамияти бузурги нақлиётӣ, энергетикӣ ва обёриро дорад. Дар сарҳад бо Канада шабакаи кӯлҳои бузурги Амрико ҷойгиранд.

Қисми сиёҳзамин бойигарии дигари табиии ин мамлакат буда, дар бахши марказӣ паҳн шуда, ба ноҳияҳои асосии маскуншавии аҳоли табдил ёфтааст.

Чоряк ҳиссаи қаламрави кишварро ҷангал пӯшидааст, ки бештари он ба иёлати Аляска ва Кордилӣер рост меояд. Хусусан дар пешрафти ИМА нақши асосиро сарватҳои минералӣ бозиданд. Он аз ҷиҳати захираҳои ангишт, мис ва полиметалҳо, нафт ва ғайра дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад.

ИМА дорои шароит ва сарватҳои гуногуни табиӣ мебошад, ки барои рушди хоҷагии халқии бисёрсоҳа мусоидат мекунад.

Маскуншавии аҳоли. Пас аз кашфи Амрико дар муддати ниҳоят кӯтоҳи таърихӣ, таркиби аҳолии он куллан тағйир ёфт. Миллатҳои нав пайдо шуданд, дар натиҷаи омехташавии аврупоӣҳо, африқоӣҳо ва ҳиндуҳои маҳаллӣ фарҳанг, урфу одат ва қabilaю халқиятҳои нав ба вучуд омаданд.

Пайдошавии миллати амрикоӣ аз замони муҳочирати аврупоӣҳо замина мегирад. Амриқоӣҳои имрӯза (ғайр аз қисми ками аҳолии таҳҷой – ҳиндуҳо, эскимосҳо, алеутҳо ва гавайҳо) – мардуми Аврупо, Африқо, Чин, Ҳиндустон, Чопон, Филлипин ва дигар кишварҳои дунё мебошанд. Дар даҳсолаҳои охир шумораи афроамериқоӣҳо низ зиёд шудааст. Дар қаламрави ИМА-и имрӯза дар ибтидои асри ХХІ тақрибан 200 ҳазор ҳиндуҳо (мардуми маҳаллӣ) боқӣ монданд, ки ин шумора дар ибтидои мустамликадорӣ 2-3 млн нафарро ташкил меод.

Мавқеи маскуншавӣ, хусусиятҳои хоси фарҳангӣ, забонҳои гуногун, муттаҳидшавӣ дар ҷамъиятҳои алоҳида – ҳамаи ин аз раванди ниҳоят гуногуни иҷтимоию ҷамъиятии аҳолии маҳаллии ИМА шаҳодат медиҳад.

Миллати амриқоиро аксар вақт аз рӯи ин хусусият муқоиса мекунанд, ки муҳочирон аксаран аҷдоду авлодашонро аз хотир бароварда, худро амриқоӣ меноманд. Раванди омехташавии миллатҳо ҳоло ҳам идома дорад, аммо баъзе миллату қabilaҳо дар як ҳудуди муайян маскун шуда, хувияти миллии худро ҳифз карда меоянд.

Муҳлати тӯлонӣ барои ИМА дараҷаи баланди афзоиши табиӣ ва механикӣ (аз ҳисоби муҳочирон) хос буд. Баъдан нишондиҳандаҳои афзоиши табиӣ аҳоли паст шуда, ба низом омад, аммо шумораи муҳочиронро маҳдуд накард. Географияи аҳолии ИМА-ро бартарии аҳолии шаҳр ташкил мекунад. ¾ ҳиссаи аҳоли дар шаҳрҳо маскунанд. Нақши асосиро дар маскуншавии аҳолии шаҳр агломератсияҳо мебозанд, ки бузургтарини онҳо Нью-Йорк, Лос-Анҷелос, Чикаго, Филадельфия, Сан-Франсиско, Хюстон, Детройт мебошанд. Афзудани агломератсияҳо боиси ба вучуд омадани мегаполисҳои Шимолу Шарқӣ

(аз Бостон то Вашингтон «*Босвайи*»), Назди кӯлҳо (аз Милуоки то Петесбург), Калифорния (аз Сан-Франсико то Сан-Диего «*Сан-Сан*») шудааст.

Аҳолии ИМА заёр аз аҳолии маҳаллӣ маҳсули муҳочират буда, хусусияти омезиши (ассимилятсия) миллатҳои гуногунро дорост.

Қаламрави имрӯзаи ИМА чӣ гуна ташаккул ёфтааст?

Қаламрави ИМА дар тӯли 400 сол чунин шакл гирифтааст. Асрҳои XVI-XVII муҳочиршавии аврупоӣҳо, хусусан англисҳо, франсузҳо ва испаниҳо ба қаламрави имрӯзаи ИМА оғоз шуд. Дар соли 1776 мустамликаҳои Англия мустақилият ба даст оварданд ва ИМА ҳамчун давлат ташкил шуд. Охириҳои асри XVIII муҳочирон

аз дарёи Миссисипи майдони маскуншавии худро ба ғарб васеъ карданд. Дар асри XIX ҳудуди ИМА васеъ шуд. Як қисми заминҳоро америкониҳо аз Фаронса, Испания ва Русия (Аляска) харида, қисми дигарро аз Мексика ба зурӣ соҳиб шуданд. Дар миёнаи асри XX пас аз ҳамроҳшавии ҷазираҳои Гавай раванди ташаккули ҳудуди ИМА-и имрӯза анҷом ёфт.

Расми 34. Тақсимоти минтақавии ИМА

Хоҷагии халқи ИМА чӣ гуна инкишоф ёфт?

ИМА – намоишгоҳи рушди муносибати бозорӣ аст ва аз ҷиҳати нишондодҳои зиёди иқтисодӣ дар ҷаҳон пешсаф буда, сармояи ниҳоят калонро дар соҳаҳои илму техника, рушди иқтидори ҳарбӣ ва аз худ кардани ҳудудҳое, ки барои пешрафти мамлакат

муҳимманд, сарф мекунад. Аммо дар солҳои охир вобаста ба рушди иқтисодиёт кишварҳои Чин, Ҷопон, Олмон ва як қатор мамлакатҳои дигар мавқеи ИМА-ро дар ҷаҳон маҳдуд кардаанд.

ИМА – дар ҷаҳон яке аз давлатҳои тараққикардаи индустриалӣ буда, нақши асосиро дар пешрафти иқтисодиёти он соҳаҳои хидматрасонӣ ва саноат мебозад. Дар таркиби саноати он истехсоли

электроника, электротехника, аэрокосмос, химия, гудозиши металҳои ранга, истеҳсоли автомобилу самолёт васеъ ба роҳ монда шудааст.

ИМА дар ҷаҳон ба бузургтарин сегонаи истихроҷкунандаи нафт, газ ва ангишт дохил мешавад ва пешсаф аз ҷиҳати истеҳсоли техникаи кайҳонӣ ва телекоммуникатсионӣ аст.

Аз ҷиҳати истихроҷи як қатор маъданҳои табиӣ (ангишт, нафт ва гази табиӣ) ИМА яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад ва дар истеҳсоли неруи барқ дар дунё аз ҳама пеш аст. Истихроҷи ангишт асосан дар мамлакат ба ҳавзаи Апалач рост меояд. Маъдани металҳо бошад, бештар дар иёлати шимолу ғарбӣ истихроҷ мешавад. Дар ин минтақа нақши НБО-ҳо низ бузург аст. Дар заминаи неруи арзони силсилаи неругоҳҳои барқи обии дарёи Колумбия ва ашёи хоми маҳаллӣ, дар ноҳияҳои шимолу ғарбӣ бузургтарин ноҳияи металлургияи ранга (иёлати Вашингтон) ташкил шудааст. Агарчи ИМА дорои захираи бузурги сарватҳои минералӣ аст, бо сабаби арзон будани онҳо дар бозори ҷаҳонӣ ва сарфа намудани захираҳои худӣ ин сарватҳоро аз хориҷ ворид мекунад. Масалан ИМА аз ҷиҳати захираи нафт дар ҷаҳон яке аз аввалинҳо аст, (иёлатҳои Техас, Луизиана, Калифорния, Аляска), аммо нафтро аз Канада, Венесуэла, Мексика, Эквадор, Арабистони Саудӣ ва дигар давлатҳо ворид мекунад.

ИМА дар ҷаҳон аз ҷиҳати истеҳсоли компютерҳо дар ҷойи аввал аст.

Ноҳияҳои саноатии Шимол қисми шимолии мамлакатро (иёлатҳои Нью-Йорк, Чикаго, Детройт, Филадельфия ва ғайра) дар бар гирифта, соҳаҳои тахассусиашон саноати металлургия, мошинсозӣ ва химия мебошад.

Ноҳияи дигари саноатӣ соҳили уқёнуси Ором (иёлати Лос-Анжелос, Сиэтл, Сан-Диего) буда, дар ин ҷо саноати радиоэлектронӣ, нафту химия ва авиатсияву мушакҳои кайҳонӣ рушд ёфтааст. Дар Калифорния (дар ноҳияи Санта-Клара) водии машҳури Силикон ҷойгир аст, ки дар ин ҷо корхонаҳои саноатии илмталаб бунёд шудаанд. Ноҳияҳои соҳили халиҷи Мексика (иёлати Техас ва Луизиана) ба коркарди нафт ва нафту химия махсус гардонда шудаанд.

Иёлати Ютамантана, Монтана, Аризона ва Айдаҳо ба минтақаи кӯҳӣ мансуб буда дар ин ҷо саноати металлургияи ранга тараққӣ кардааст.

Водии дарёи Тенниси ноҳияи дигари саноатӣ маҳсуб ёфта, дар ин ҷо соҳаҳои энергияталаб, химия, металлургия ва саноати ҳарбӣ бартарӣ доранд.

Корхонаҳои бузурги саноатӣ, ки шуҳрати ҷаҳонӣ доранд, ширкатҳои «Ченерал моторс» ва «Форд моторс» (ҳавопаймову мушаксозӣ), «Боинг», «Мандоннел-Дуглас», «Локхид эйркрафт» (авиаракетасозӣ), «Ченерал электроник», «Дюпон де Немур», «Юнион Карбайд» (саноати химия) ва ғайра мебошанд.

Дар таркиби кишоварзӣ соҳаи чорводорӣ бартарӣ дорад. Ин соҳа бо сифати баланди маҳсулот, маҳсулнокии меҳнат ва таъминоти баланди техника, истехсоли маҳсулоти гуногун аз дигар кишварҳо фарқ мекунад. Маҳсулоти кишоварзӣ 2/3 хиссаро дар бар мегирад. Шароити гуногуни табиӣ боиси гуногунии географияи кишоварзӣ шудааст. Масалан, минтақаи парвариши чуворимақка – иёлатҳои Огайо, Индиан, Илминайс, ноҳияҳои шимолии мамлакат Мичиган ва баҳусус Висконсия чорвои ширдеҳ, ноҳияҳои ғарбӣ, ки рутубат дар он ҷо нисбатан камтар аст, ба парвариши гандум маҳсус гардонида шудаанд. Ноҳияи ҷанубӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Ин ҷо ҳанӯз аз замони ғуломдорӣ пахтакорӣ ва тамоқпарварӣ ривож ёфтааст. Иёлатҳои Флорида ва Калифорния ба парвариши меваю сабзавот маҳсус гардонда шудаанд.

Дар соҳилҳои халиҷи Мексика ва ҷазираҳои Гавай найшакар парвариш мекунад. Дар минтақаҳои кӯҳӣ то 90% заминҳои кишоварзиро ҷароғоҳо ташкил медиҳанд.

Худуди васеъ, роҳҳои кушода ба укёнуси ҷаҳонӣ, боиси дараҷаи баланди тараққиӣ иқтисодиёт, заминаи рушди нақлиёт дар мамлакат шудааст.

Дар ибтидо дар қаламрави ИМА нақлиёти роҳи оҳан бартарӣ дошт. Имрӯз ҷойи онро нақлиёти автомобилӣ гирифтааст. Автомобил барои амрикоӣҳо як воситаи зиндагӣ ба шумор рафта, ҳар як оила дар ихтиёри худ ақаллан як автомобил дорад. Шабақаи бузурги нақлиёти кубурӣ ташаккул ёфта истодааст. Дар ҷаҳон аз ҷиҳати ин намууди нақлиёт ИМА мавқеи аввалро ишғол мекунад.

Аксари молҳо тавассути нақлиёти обӣ кашонида мешаванд, ки киштиҳои он баъзан зери дирафши арзони мамлакатҳои хурд Панама, Либерия шино мекунад. Бузургтарин бандарҳои баҳрии он Нью-Йорк, Бостон, Филадельфия, Балтимор, Орлиани Нав, Хюстон, Сан-Франсиско, Сиэтл, Анкорич, Гонулулу мебошанд. Дар мусофиркашонӣ (хусусан мусофиркашонии байналмилалӣ) нақши асосиро нақлиёти ҳавоӣ мебозад. Аз ҳамин лиҳоз парки самолётҳои авиатсияи граждании ИМА дар ҷаҳон аз ҳама бузургтар аст ва сол то сол ба навъҳои беҳтарин бой мегардад.

Робитаҳои иқтисодии берунии ИМА ниҳоят васеъ буда, ба мавқеи ҷаҳонӣ доштани хоҷагии халқ алоқаманд аст, аммо ҳиссаи

Расми 35. Харитаи тақсимоти сӯёсӣву маъмурии ИМА

он дар содироти ҷаҳонии маҳсулот паст шудааст. Аз ҷиҳати ҳаҷми содироти маҳсулоти тайёр Олмон аз ИМА пеш гузашта ва Ҷопону Чин имрӯз дар баробари он меистанд. Барои аз даст надодани мавқеи худ ИМА меҳодад, ки аз ҳисоби даромад аз сармоягузорӣ ба хориҷи кишвар ҷуброн кунанд. Ширкатҳои транснатионалии берунии он 40% ММД мамлакатро медеҳанд.

Дар иқтисоди ИМА соҳаҳои истеҳсолие, ки дар таркиби хоҷагии ҷаҳон ин давлатро муаррифӣ мекунанд, автомобилсозӣ, электроника ва саноати аэроқайҳонӣ мебошад.

ИМА чӣ гуна тафовутҳои дохилӣ дорад?

Ноҳияҳои иқтисодӣ. Дар аввал ИМА ба 3 ноҳияи иқтисодӣ ҷудо карда мешуд: ноҳияи саноатии Шимол, собиқ ноҳияи ғуломдории Ҷануб ва ноҳияи мустамликавии Ғарб. То имрӯз дар ИМА дигаргунҳои зиёде ба вуҷуд омад, тафовутҳо байни ноҳияҳо тағйир ёфт, аммо хусусиятҳои хоси Шимол, Ҷануб, Ғарб боқӣ монд, аз ҷумла табиат, таркиби этникии аҳоли, таҳассуси иқтисодӣ ва ғайра. Акнун дар заминаи ин ноҳияҳо (ғайр аз Аляска ва Гавай) чор ноҳияи бузургро ҷудо мекунанд: 1) Шимолу-Шарқ; 2) Ғарби Миёна; 3) Ҷануб; 4) Ғарб.

Ноҳияҳои иқтисодии ИМА пеш аз ҳама бо хусусиятҳои таърихӣ фарҳангии худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан ноҳияи Шимолу Шарқ ханӯз дар асрҳои XVII-XVIII дар заминаи хоҷагиҳои фермерии хурд ва соҳибкории озод мустамлика шуда буд. Мустамликашавии ноҳияи Ҷануб низ дар асрҳои XVII-XVIII оғоз ёфта муддати тӯлонӣ

зери таъсири сохти ғуломдорӣ ташаккул ёфт. Ноҳияи Ғарби Миёна дар замони сохибхитиёрии кишвар ва авҷи капитализм ба вучуд омад. Аз худ қардани ноҳияҳои Ғарбӣ танҳо дар асри XIX оғоз ёфта, то ҳол идома дорад.

Дар таркиби ҳар як ноҳия боз зерноҳияҳо мавҷуданд. Масалан дар доҳили Шимолу Шарқ зерноҳияи Англияи Нав ҷойгир аст, ки ҳамчун зина барои мустамлика қардани тамоми қаламрави ИМА хизмат қардааст. Занҷири шаҳрҳо, ки қад-қади шимолу шарқии мамлакат бунёд шудаанд, номи мегаполисро доранд.

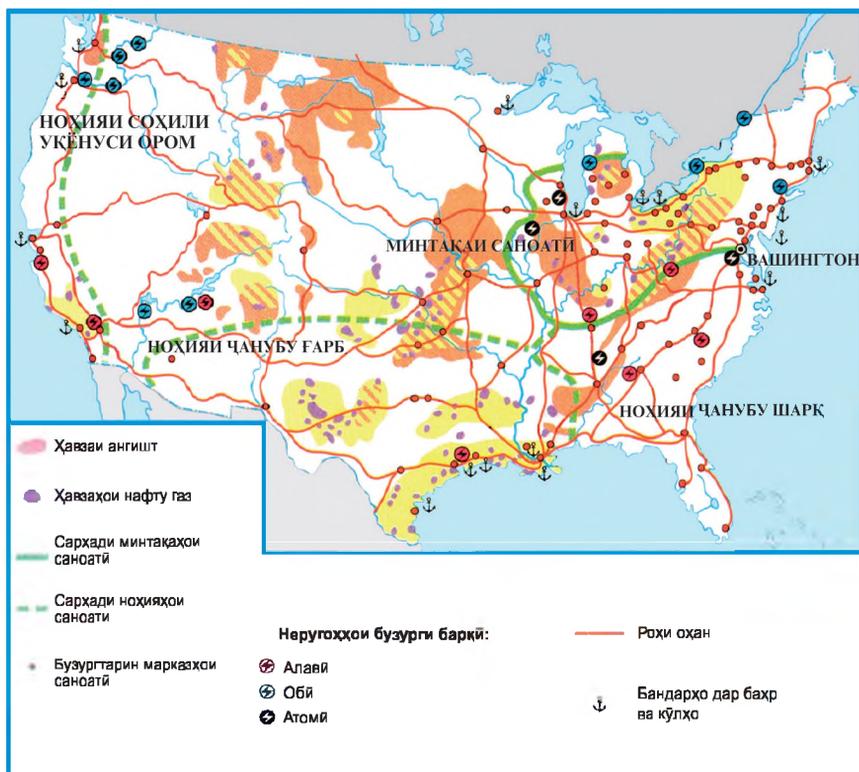
Дар доҳили ноҳияи Ғарби Миёна зерноҳияи саноатии Наздикӯлҳо ташаккул ёфтааст, ки шаҳрҳои бузург Кливленд, Детройт, Чикаго бо истифода аз шароити мусоид, қад-қади соҳили Кӯлҳои Бузург дар натиҷаи индустриализатсия, урбанизатсия ва муҳоҷират аз Аврупо дар асри XIX бунёд шудаанд.

Дар худуди ноҳияи иқтисодии Ҷануб зерноҳияи Флорида воқеъ аст, ки бо истироҳатгоҳҳои худ ва афзоиши баланди шумораи аҳоли аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад. Баъзан дар ин ҷо ноҳияи Ҷануби Қадим (иёлати Виржиния, Каролинаи Ҷанубӣ ва Шимолӣ), ки дар замони мустамликадорӣ ташаккул ёфтааст ва зерноҳияҳои Ҷануби Навро – иёлатҳои Техас ва Оклахома, минтақае, ки захираи зиёди нафт, гази табиӣ ва корхонаҳои бузург дорад, ҷудо мекунанд. Дар ин ноҳия ҳиссаи аҳолии сиёхпӯст нисбатан кам буда, шумораи мардуме, ки бо забони испанӣ муошират мекунанд, бартарӣ дорад.

Ноҳияи иқтисодии Ғарб ба ду зерноҳия – зерноҳияи кӯҳии Ғарб (релефи кӯҳӣ дошта, то ҳол пурра аз худ нашудааст ва аҳолиаш кам аст) ва зерноҳияи хуб азхудшудаи Ғарби Дур, ки дорои шароити мусоиди аҳолии хеле зиёд буда, ба укёнуси Ором баромад дорад, ҷудо қарда шудааст.

Иёлатҳои Гавай ва Аляска дар қисми ғарбии ИМА ҷойгир шудаанд. Соҳаҳои тахассусии Аляска истихроҷи нафт ва гази табиӣ, маъданҳои табиӣ, моҳидорӣ, парвариши ҳайвонҳои мӯинадор ва корқарди ҷӯб мебошад. Дар Гавайи муъҷизавӣ, ки минтақаи дӯстдоштаи истироҳатии амрикоӣҳо ба шумор меравад, ананас ва найшакар парвариш қарда мешавад. Пойтахти он шаҳри Гонолулу муҳимтарин чорроҳаи нақлиёти ҳавоӣ ва баҳрӣ аст.

Ноҳияҳои иқтисодии ИМА соҳаҳои мушаххаси тахассусӣ ва дар баъзе маврид шароити ягонии табиӣ доранд.

Расми 36. Ноҳияҳои асосии саноати қоркард дар ИМА

Инро бояд дар хотир дошт!

ИМА мавқеи хоси иқтисодӣ-географӣ дорад, минтақаи парвариши ҷуворимаққа, ҷорвои ширдеҳ, гандум мебошад. Ноҳияҳои иқтисодии мамлакат: Шимолу Шарқ, Ғарби Миёна, Чануб, Ғарб.

Савол ва сунориш.

1. Бо ёрии харитаҳои атлас мавқеи иқтисодӣ-географии ИМА-ро тавсиф диҳед.

Инро ман медонам.

2. Бо истифода аз харитаҳои табиӣ ва иқтисодӣ аломатҳои фарқкунандаи ҳар як ноҳияро ёбед.
3. Кадом омилҳои табиӣ барои рӯиди иқтисодии ИМА мусоидат кардаанд?
4. Нақши муҳочирагро дар ташаккули миллати амрикоӣ муайян карда, шарҳ диҳед.
5. Хусусиятҳои ҷойгиркунии саноати ИМА-ро биғӯед?

6. Чаро ИМА бо он ки захираи зиёди нафт ва дигар сарватҳои табиӣ дорад, онҳоро ворид мекунад?
7. Заминаи истеҳсоли сермахсули кишоварзии ИМА дар чист?

Ипро маи метавонам.

1. Дар харитаи контури сарҳад, пойтахт, захираи маъданҳои ИМА-ро тасвир карда, онҳоро бифаҳмонед.
2. Бо истифода аз китоби дарсӣ, харита ва атлас дар харитаи контури бузургтарин шаҳрҳо, агломератсияҳо, мегаполиси ИМА-ро тасвир кунед.
3. Яке аз бузургтарин ноҳияҳои ИМА-ро аз рӯи нақшаи зерин тавсифи иқтисодӣ-географӣ кунед: а) мавқеи географӣ; б) мавқеи иқтисоди географӣ (МИГ); в) шароит ва сарватҳои табиӣ; г) аҳоли, шаҳрҳои бузург; д) соҳти хочагӣ: саноат, кишоварзӣ, соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ.

Оё медонед?

1. Соли 1626 губернатори деҳае, ки сокинони он голландиҳо буданд, дар соҳили дарёи Гудзон аз ҳиндуҳои маҳаллӣ ҷазираи Манхеттенро ба ивази маҳсулоти ороишии, ки арзиши онҳо 24 долларро ташкил меод, харидорӣ намуд. Ӯ тасаввур ҳам намекард, ки ин ҷазира ба чӣ табдил меёбад. Дар ин ҷо мегаполиси бузурги Нью-Йорк қомат афрохт, ки ба маркази тичорат ва молия, фарҳанг, мӯд ва дилхушии ҷаҳониён табдил ёфт.

2. Ноҳияи парвариши меваю сабзавот дар ИМА иёлати Калифорния аст, ки онро кишвари 350 рӯзи офтобӣ меноманд. Нисфи ҳосили лимӯ дар микёси ҷаҳонӣ ва 1/3 ҳиссаи мандарин ба Калифорния рост меояд. Дар ИМА 9/10 ҳиссаи истеҳсоли ангур, нисфи шафтолу, нок, олу, помидор, 1/3 ҳиссаи истеҳсоли консерваи меваю сабзавот ба Калифорния рост меояд.

3. Резиденсияи президенти ИМА – Қасри Сафед, яке аз қадимтарин биноҳои мебошад, ки ханӯз соли 1792 бунёд шуда буд. Дар давраи ҷанг байни амрикоӣҳою англисҳо солҳои 1812-1814 десантҳои англис Вашингтонро забт карданд. Дар натиҷа бинои резиденсия осеб дид. Пас аз барқарор шудани бино, онро бо ранги сафед ранг карданд. Аз ҳамон замон бино номи «Қасри сафед»-ро гирифт.

4. Дар халиҷи Мексика, дар соҳилҳои ИМА қариб 700 кони нафту газ кушода шудааст. Зиёда аз 20 ҳазор ҷоҳи нафту газ қанда шудааст, ки байни яқдигар ва бо соҳил тавассути қубурҳо пайвастанд.

***Хулоса.** Хусусияти таърихӣ тараққиёт дар ташаккули географияи хоҷагии ИМА нақшии ҳалкунандаро бозид. Қисми шимолӣ (ё дақиқтараш Шимолу Шарқ) аввалин ноҳияи азхудкардашуда буд, ки ба муҳаррики асосӣ дар нешрафти хоҷагии мамлакат табдил ёфт ва аз ҳамин ноҳия ба қисми марказии мамлакат мавҷи калони муҳоҷирон ворид шуданд. Ин ноҳия ҳамеша минтақаи бузургтарин ва тараққиқардаи мамлакат аст. То имрӯз сохти ҳудудии хоҷагии ИМА нигоҳ дошта шудааст: Шимол ба ягон мамониат чун ноҳияи нешсафи иқтисодӣ боқӣ мондааст.*

§5.2 САРЗАМИНИ АҶДОДИИ ЭСКИМОСҲО

Қадам нишондиҳандаҳо хусусияти хоси географияи ин мамлакатро муайян мекунанд? Ҳамсарҳадӣ бо ИМА барои нешрафти иқтисодии ин сарзамин чӣ манфиат дорад?

Мавқеи географӣ ва сарватҳои табиӣ. Канада аз ҷиҳати масоҳат дар ҷаҳон пас аз Федератсияи Русия зинаи дуюмро ишғол мекунад ва қисми шимолӣ китъаи Амрикою ҷазираҳои атрофи онро (архипелаги Канадаи Арктикӣ, Ньюфаунленд ва дигарҳоро) дар бар мегирад. 2/3 ҳиссаи қаламрави он дар минтақаи субарктикӣ ва арктикӣ ҷойгир шудааст, ки барои зиндагии доимии одамон ва фаъолияти хоҷагиашон он қадар мусоид нест. Ҳудуди кишварро се – укёнус: Ором, Атлантик, Яхбастаи Шимолӣ иҳота кардаанд. Ҳамсарҳадӣ дар хушкӣ бо ИМА, ки тӯли зиёдро дар бар мегирад, барои Канада аҳамияти бузург дорад. Тавассути баҳр бо Русия ва ҷазираи Гренландия сарҳади баҳрӣ дорад.

Релефаш гуногун аст: ҳамвориҳо дар ҳудуди мамлакат бартарӣ доранд. Дар ғарб системаи кӯҳҳои Кордилер тӯл кашидаанд. Қисми зиёди қаламрави мамлакат ба минтақаи шимол дохил аст, ки дар он ҷо шароити номусоиди табиӣ фаъолияти хоҷагидориро мушкул мекунад. Канада захираҳои бузурги маъдан дорад, аммо аксари онҳо дар минтақаи арктикӣ ҷойгиранд ва барои аз худ кардани онҳо шароити душвори табиӣ имконият намедихад. Мамлакат дорои захираҳои бузурги маъдани оҳан, металлҳои ранга, уран, нафт, гази табиӣ, намаки калий, ангишт мебошад. Аз захираҳои обӣ бой аст. Вай аз ҷиҳати молик будан ба дарёҳо, ки манбаи захираи бузурги гидроэнергетикӣ мебошанд, дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол мекунад. Кӯлҳо низ хеле зиёданд.

Бойигарии табиӣи дигари Канада майдони васеи ҷангалзор мебошад, ки нисфи масоҳати онро ишғол кардааст. Аз ҷиҳати захираи маҳсулоти ҷангал пас аз Русия ва Бразилия дар дунё зинаи сеюмро ишғол мекунад. Дарахтони сӯзанбарг дар таркиби ҷангалзор бартарӣ доранд. Дигар сарвати табиӣи Канада хоки ҳосилхези сиёҳзамини

ноҳияҳои ҷанубии он, вилоятҳои Аберта, Саскачеван, Манитоба мебошад.

Канада аз ҷиҳати захираҳои гуногуни ашёи хоми минералӣ дар байни кишварҳои тараққиқардаи ҷаҳон пешсаф аст.

Дар қадим дар сарзамини Канада қabilaҳои ҳинду ва эскисмосҳо, яъне аҳолии таҳҷой маскун шуда буданд, ки ҳоло шумораи онҳо хеле кам мондааст.

Қисми зиёди аҳолии кунунии Канадаро англо-канадагиҳо ва франко-канадагиҳо ташкил медиҳанд. Дар ин ҷо сокинони дигар мамлакатҳои Аврупо: олмониҳо, италиягиҳо, украинҳо ва дигар миллатҳо низ зиндагӣ мекунанд.

Аҳолии вилояти Квебек, ки франко-канадагиҳо мебошанд, дар асоси конститутсияи Канада тӯли чанд сол аст талош доранд, то онҳоро ҳамчун миллат этнороф кунанд ва соҳибистиқлол бошанд.

Барои ягон кишвари дунё чунин шакли маскуншавӣ, ки дар Канада мавҷуд аст, хос нест. Дар ин ҷо аз 10 нафар аҳоли 9 нафараш дар ҷануби кишвар, сарҳади ИМА маскун шудаанд (на дуртар аз 160 км аз сарҳади ҷанубӣ). Сабаби чунин шакл гирифтани маскуншавӣ дар кишвар, номусоидии шароити табиӣи ноҳияҳои шимолӣ, дертар мустамликашавии онҳо, муносибатҳои иқтисодӣ бо ИМА, шароити хуби корӣ ва зист дар ин ҳудуд мебошад. Канада кишвари урбанизатсияшудаи дараҷаи баланд мебошад, ки зиёда аз 80%-и аҳолии он дар шаҳрҳо маскун шудаанд.

Таърихан дар Канада ду миллат: англо-канадагиҳо ва франко-канадагиҳо ташаккул ёфтаанд.

Зиёда аз 40% аҳолии Канадаро англо-канадагиҳо ва 27% франко-канадагиҳо ташкил медиҳанд.

Ҳоҷагии халқи Канада чӣ гуна инкишоф ёфтааст?

Кишвари Канада дар қатори ИМА, Ҷопон, Олмон, Британияи Кабир, Фаронса ва Италия ба давлатҳои «ҳафтгона»-и бузурги саноатӣ дохил мешавад. Собиқ давлати муҳочирони қитъаи Аврупо Канада дар як муддати кӯтоҳ ба дастовардҳои баланди иқтисодӣ ноил шуд, ки ба ин захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ, муҳочирони баландиқтисос, ҷалби сармояи хориҷӣ (бахусус аз ИМА) шакли демократии ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат кард. Саноати Канада дорои технологияи навин буда, 1/3 ҳиссаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), 1/4 ҳиссаи аҳолии қобили меҳнат, 1/3 ҳиссаи содироти мамлакатро дар бар мегирад. Хусусиятҳои фарқкунандаи саноати Канада аз дигар кишварҳои минтақа дар он аст, ки истихроҷи маъдани кӯҳӣ ва коркарди он дар

корхонаҳои саноати металлургияи сиёҳи Канада Гамилтон, Су-Сент-Мари, Уэлленд, Сидни мебошанд.

Саноати металлургияи ранга бештар зери таъсири сармои хориҷӣ, бахусус ИМА ва Англия қарор дорад. Канада аз ҷиҳати истеҳсоли алюмин дар ҷаҳон пас аз ИМА ҷойи дуюмро ишғол мекунад. Саноати мошинсозӣ 30%-и даромади саноати коркардро медиҳад. Соҳаҳои асосии он истеҳсоли мошинҳои нақлиётӣ мебошад, ки бо сармои ИМА фаъолият мекунад. Ғайр аз ин мошинҳои саноати кӯҳӣ истеҳсол мекунад. Марказҳои асосии мошинсозӣ шаҳрҳои Торонто, Монреал, Гамилтон, Оттава, Галифакс ва Венкувер мебошанд. Дар заминаи захираи бойи ашёи хоми химиявӣ, саноати химия ривоч ёфтааст. Кишвар аз ҷиҳати истеҳсоли нуриҳои маъданӣ дар ҷаҳон зинаи 4-умро ишғол мекунад. Марказҳои истеҳсоли маҳсулоти химиявӣ шаҳрҳои Сарния, Монреал, Торонто, Ниагара – Фолс ва Китченер мебошанд.

То 80% маҳсулоти саноати кӯҳӣ ва 50% саноати коркарди мамлакат ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешаванд. Зиёда аз 70% содироти ин маҳсулот дар кишвари ИМА амалӣ мешавад.

Ядрои саноатии кишвар ду музофот – Онтарио ва Квебек ба шумор мераванд. Музофоти ҷануби Алберта анбори асосии захираҳои сӯзишворӣ ва музофоти соҳили уқёнуси Ором – Колумбияи Британиявӣ ноҳияи саноати коркарди ҷӯб мебошанд.

Кишоварзӣ дар Канада сермаҳсул, бисёрсоҳа, пурра бо техника таъмин буда, дар таркиби он чорводорӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад. Кишвар аз ҷумлаи бузургтарин истеҳсолкунандаҳои гандум дар бозори ҷаҳонӣ (баъзе солҳо қариб 20% воридоти ҷаҳонии гандум ба Канада рост меояд) мебошад.

Маҳсулоти содиротии Канадаро бештар ашёи хом ташкил медиҳад. 70% содироти маҳсулот ба кишвари ИМА бароварда мешавад.

Кишоварзӣ чӣ тавр инкишоф ёфтааст? Қисми зиёди заминҳои кишт (3/4 ҳисса) ба ноҳияҳои ҷанубии кишвар рост меояд. Ноҳияҳои муҳимтарини кишоварзӣ минтақаи дашт (Саскачеван, Алберта, Мани-тоба) ва ноҳияи марказӣ (Онтарио, Квебек) мебошанд. Ҳиссаи ноҳияҳои ғарбӣ низ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ рӯз аз рӯз меафзояд. Соҳаи таҳассусии ноҳияи «Минтақаи дашт» – парвариши рустаниҳои ғалладонагӣ, чорвои ширдеҳ дар шаронти чарогоҳ, гӯсфандпарварӣ мебошад. Музофоти Саскачеванро «сабади нон дар Канада» меноманд. Дар нишони он се хӯшаи гандум акс ёфтааст, ки аз ин шаҳодат медиҳад. Дар минтақаи «Назди кӯлҳо» чорводорӣ бисёрсоҳа ташаккул ёфтааст, бахусус чорвои ширдеҳ, гӯштдеҳ ва парандапарварӣ. Дар соҳаи зироат сабзавоткорӣ бартарӣ дорад.

Дар ноҳияи хурдакак – қазираи Шохзода Эдуард аҳоли нӯхоят зич маскун шудааст. Соҳаи таҳассусияш кишоварзӣ буда, бо картошкапарварӣ машҳур аст, ки аз ин ҷо ба дигар кишварҳои ҷаҳон картошкаи тухмӣ содирот карда мешавад. Боғдорӣ дар Шотландияи Нав (хусусан себ) ва Колумбияи Британӣ рушд ёфтааст. 50%-и қаламрави музофоти Колумбияи Британӣ барои ғаҷолияти кишоварзӣ мусонд аст, аммо бо соҳаи хоси худ – тоқпарварӣ ва шаробпазие, ки дар ин ҷо ба роҳ монда шудааст, дар Канада хеле машҳур буда, нисбат ба Онтарио маҳсулоти он сифати баланд дорад. Ғайр аз ин дар ин ноҳия себ, нок, олуҷа, зардолу ва шафтолу низ парвариш мешаванд.

Дар Канада соҳаи моҳидорӣ низ рушд ёфтааст. Тахминан аз се як ҳиссаи моҳидорӣ ба Колумбияи Британиявӣ рост меояд, бахусус навъҳои қиматбаҳои саноатӣ – лосос ва палтуся, вале ноҳияи асосии моҳидорӣ соҳилҳои уқёнуси Атлантик мебошад.

Барои Канада ҳамчун як давлати дорои ҳудуди нӯхоят васеъ ва аҳолии кам нақлиёт ва рушди он хусусиятҳои ба худ хос дошта дар пешрафти хоҷагӣ нақши нӯхоят бузург мебозад. Қўлҳои Бузург ва дарёи Лаврентияи Муқаддас барои пешрафти нақлиёти обӣ шароит фароҳам овардаанд. Дар аксар ноҳияҳои кишвар роҳҳои нақлиётӣ амалан вучуд надоранд (хусусан ноҳияҳои шимолӣ). Роҳҳо бештар дар ноҳияҳои сарҳадӣ, ки нисбатан сараҳоли буда саноат хуб инкишоф ёфтааст, бунёд шудаанд. Аз ҷиҳати борқашонӣ мавқеи аввалро нақлиёти роҳи оҳан ва дар мусофирқашонӣ нақлиёти автомобилӣ ишғол мекунанд. Дар баробари ин нақлиётҳои баҳрӣ, ҳавоӣ низ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд.

Тафовутҳои дохилӣ. Сохти мустамликавӣ, шароити гуногуни табию таърихӣ дар сохти хоҷагидорӣ мамлакат ба таври равшан аён аст.

Минтақаҳо вобаста ба хусусиятҳои худ чунинанд: 1) ноҳияҳои рушдёфта; 2) ноҳияҳои нав азхудшуда; 3) ҳудудҳои кам азхудшуда ё мумун азхуднашуда аз нуқтаи назари хоҷагидорӣ.

Ноҳияи аз ҷиҳати иқтисодию сиёсӣ рушдёфта асосан ду музофот – Онтарио ва Квебекро дар бар мегирад.

Ноҳияи нав азхудшуда (ноҳияҳои Шимол ва Ғарбӣ) чун анъана ба коркарди захираҳои ашёи хоми табиӣ таҳассус ёфтааст.

Ноҳияи Шимолу ғарбии Арктика, ки шароити нӯхоят мушкили табиӣ дорад, азхудкунии онро душвор мегардонад ва қариб, ки қуллан барои истехсолот то ҳол истифода намешавад.

Агарчи дар тақсимооти географи баъналмилалии меҳнат соҳаи тахассусии Канадаро содироти шиёи хоми маъданӣ, энергетика, маҳсулоти ҷангал ва кишоварзӣ муайян мекунад, вале ин кишвари рушдёфта аст.

Инро бояд дар хотир дошт!

Канада: Шароит ва сарватҳои табиӣ, франко-канадагиро, англо-канадагиро, ноҳияҳои дараҷаи баланди тараққиёт, ноҳияҳои нав азхудшуда, ҳудудҳои то ҳол хуб азхуднашуда.

Савол ва сунориш.

1. Хусусиятҳои фарқкунандаи ҷойгиршавии географии Канада кадомҳоянд?

Инро ман медонам.

2. Таркиби аҳолии он чӣ гуна аст?

3. Шароит ва сарватҳои табиӣ, проблемаҳои географию экологии кишварро тавсиф диҳед.

4. Кадом соҳаҳо дар таркиби саноат мавқеи асосиро ишғол мекунад?

5. Кадом омилҳо сабаби нобаробар ҷойгиршавии аҳоли шудаанд?

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ пойтахт, қонҳои калонтарини маъдан, марказҳои бузурги саноатии Канадаро тасвир кунед.

2. Хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи сохти давлатдории ИМА ва Канада кадомҳоянд?

3. Хусусиятҳои этникии таркиби аҳолии ИМА ва Канада кадомҳоянд? Кадом хусусиятҳои монандро доранд?

4. Соҳаҳои тахассусии баъналмилалии ИМА ва Канадаро номбар кунед.

5. Яке аз музофотҳои Канадаро «сабади нон» меноманд. Ин кадом музофот аст? Барои чӣ онро чунин ном мебаранд?

Оё медонед?

1. Соли 1976 дар Торонто 553,34 м ба андозаи манораи телевизионӣ сохтанд, ки дар ҷаҳон яке аз баландтарин иншооти мавҷпаҳнкун ба шумор меравад ва рамзи шаҳри Торонто аст.

2. 40% аҳолии шаҳри Торонто дар дигар кишварҳо таваллуд шудаанд.

3. Мувофиқи маълумоти СММ Торонто аз ҳама сермиллаттарин шаҳри дунё мебошад.

4. Канада аз ҷиҳати истеҳсоли чӯб ба сари ҷар як нафар аҳоли (6-7 м³ дар як сол) дар дунё ҷойи аввалро ишғол мекунад. Дар кишвар зиёда аз 1,5 ҳаз. корхонаи коркарди чӯб мавҷуд аст. Бештари онҳо дар музофоти Колумбияи Британӣ ҷойгир шудаанд. Дар ҷаҳон бузургтарин комбинати истеҳсоли селюлозаю коғаз дар Канада сохта шудааст. Ин кишвар қариб 40% коғазии рӯзномахоро дар ҷаҳони хориҷ истеҳсол

мекунад ва 60% содироти онро таъмин мекунад. Дар ИМА аксари рӯзномаҳо дар коғази истехсоли Канада чоп мешаванд.

Хулоса. Канада дорои масоҳати бузург ва шароити гуногуну захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ мебошад. Дар нимаи дуюми асри XX байни ИМА ва Канада комплекси ягонаи хоҷагӣ таъкил шуд. Интеграция дар Амрикои Шимолӣ аз авҷ гирифтани ҷалби сармояи амрикоӣ ба Канада оғоз ёфт, ки дар нешрафти он тиҷорати хусусӣ мавқеи асосиро ишғол мекард. Барои ширкатҳои амрикоӣ таъмин кардани саноат бо ашёи хом ва маҳсулоти нимтайёр муҳим аст. Интеграцияи байнидавлатӣ боиси рушди хоҷагии халқ ва иқтисодиёти Канада шуд.

§5.3 АМРИКОИ ЛОТИНӢ

Хусусиятҳои хоси табиат ва аҳолии минтақа кадомҳоянд? Чаро дараҷаи рушди давлатҳои Амрикои Лотинӣ нисбат ба мамлакатҳои рӯ ба инкишофи Осиё ва Африқо фарқ мекунад? Сабаб дар чист?

Амрикои Лотинӣ тамоми Амрикои Ҷанубӣ, як қисми Амрикои Шимолӣ, ба самти ҷануб аз дарёи Рио-Гранд, аз ҷумла Мексика, Амрикои Марказӣ, инчунин кишварҳои ҷазиравии ҳавзаи баҳри Карибро дар бар мегирад.

Амрикои Лотинӣ хусусиятҳои хоси ҷойгиршавии географии худро дорад. Он дар байни укёнусҳои Ором ва Атлантик ҷойгир аст, ки ин укёнусҳо тавассути канали Панама пайваст шудаанд. Роҳи баромад ба Укёноси Ҷаҳонӣ барои мамлакатҳои минтақа (ғайр аз Боливия ва Парагвай) на танҳо дар робитаҳои байни кишварҳои дохили минтақа, инчунин дар алоқаҳои байни мамлакатҳои минтақаҳои китъаҳои дигар нақши бузург дорад.

Гуногунии шароит ва сарватҳои табиӣ Амрикои Лотинӣ ба худуди васеъ тӯл кашида аз биёбонҳои субтропикии нимкураи Шимолӣ то минтақаи муътадили нимкураи Ҷанубӣ, минтақанокии амудӣ (вертикалӣ), мавҷудияти силсилакӯҳҳои Анд, пастиҳои ниҳоят васеъ ва суфақӯҳҳо вобастагӣ дорад.

Минтақа захираҳои бузургӣ табиӣ дорад. Аз ҷиҳати таъмин будан бо захираҳои об Амрикои Лотинӣ дар ҷаҳон зинаи аввалро ишғол менамояд. Солҳои охир истифодаи захираҳои бойи гидроэнергетикӣ авҷ гирифт. Дар сарҳади Парагвай ва Бразилия яке аз калонтарин комплексҳои гидроэнергетикӣ дар дунё дар дарёи Парана сохта шудааст. Заминҳои нисбатан серҳосил дар пасти Ла-Плата (Пампа) паҳн шудаанд. Ҷангалзори ҳамешасабзи тропикӣ майдони васеъро

ишғол мекунад, ки солҳои охир масоҳати он бо суръати баланд маҳдуд шуда истодааст.

Дар таркиби замини Амрикои Лотинӣ бешазор бартарӣ дорад (50%).

Амрикои Лотинӣ аз маъданҳои табиӣ бой аст. Бахусус захираҳои нафти Мексика, Венесуэла, Эквадор; маъдани оҳани Бразилия, Венесуэла, Боливия, бокситҳои Ямайка, Суринам, Бразилия, миси Чили, Перу, Мексика ва ғайра.

Амрикои Лотинӣ минтақаҳои дар бар мегирад, ки бо захираҳои об, замин ва ашёи хомӣ минералӣ таъмин мебошанд.

Аҳолии Амрикои Лотинӣ чӣ гуна хусусиятҳои хоси худро дорад?

Таркиби этникии аҳолии Амрикои Лотинӣ ниҳоят гуногун аст. Аҳолии таҳҷойии ин минтақа халқият ва миллатҳои гуногуни ҳиндуҳои маҳаллӣ мебошанд. Дар натиҷаи ба мустамлика табдил додани кишварҳои минтақа, баробари афзудани креолҳо (наслҳои аслии испаниҳо), шумораи метисҳо низ афзуд (метисҳо дар натиҷаи омехташавии сафедпӯстҳо бо ҳиндуҳои маҳаллӣ пайдо шуданд). Мустамликадорон барои кор дар майдони киштзорҳои зироатҳои тропикӣ аз Африқо зангиҳои ғуломро оварданд. Омехташавии аврупоӣҳо бо зангиҳо боиси ба вучуд омадани халқиятҳои гурӯҳи мулатҳо шуд. Як гурӯҳи ғуломони зангӣ, ки ба қори ниҳоят пурмашаққат тоб намеоварданд, ба дохили бешазорҳо гурехта, бо қабिलाҳои ҳиндуҳо якҷоя мешуданд. Омехташавии онҳо боиси ба вучуд омадани қабिलाҳои гурӯҳи самбо шуд. Ҳиссаи зиёди ҳиндуҳои бумӣ дар Боливия (зиёда аз 60%) ва Гватемала (50%) маскун шудаанд. Барои кишварҳои минтақаи Амрикои Лотинӣ суръати баланди афзоиши табиии аҳоли хос аст.

Дарачаи урбанизатсия (шаҳринавии аҳоли) дар минтақа баланд аст. Дар Амрикои Лотинӣ зиёда аз 40 шаҳри дорой беш аз миллион нафар аҳоли мавҷуданд, аз ҷумла чортои онҳо ба даҳгонаи бузургтарин агломератсияҳои ҷаҳон ворид мешаванд. Ин агломератсияҳо – Мехико, Сан-Паулу, Буэнос-Айрес, Рио-де-Жанейро мебошанд.

Минтақаи Амрикои Лотинӣ чӣ гуна сохти хоҷагӣ дорад?

Солҳои охир дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии давлатҳои Амрикои Лотинӣ тағйироти куллӣ ба амал омад. Диктатураи ҳарбӣ, ки дар идора намудани як қатор мамлакатҳо даст дошт, мавқеи худро аз даст дода, ҷойи онро ҳокимияти интихобии демократӣ ишғол кард. Иқтисоди бозорӣ иқтисодиёти давлатҳоро ба низом дароварда, нишонаҳои пешрафти он муайян шуда истодааст. Сатҳи камбизоатӣ дар таркиби аҳоли тағйир ёфт. Ҳоло вазъи иқтисодии мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ бештар ба ҳамсоияи пуриқтисодӣ онҳо, яъне ИМА вобастааст. Аз нисф зиёди сармоягузориҳои ин мамлакат, бахусус ба

Расми 38. Канаи Панама

ҳамин минтақа рост меояд. Аз ҳамин ҷост, ки ИМА зиёда аз 70% ашёи хоми зарурии худро аз ҳамин мамлакатҳо мегирад (аз ҷумла нафт ва маъданҳои металлуро). Симои саноати минтақаро давлатҳои Бразилия, Мексика, Аргентина, қисман Чили, Венесуэла, Колумбия ва Перу таҷассум мекунанд.

Ҳусусияти хоси хоҷагии давлатҳои Амрикои Лотинӣ афзудани ҳиссаи саноат дар иқтисодиёти онҳо мебошад.

Дар баробари афзудани соҳаҳои саноати коркард дар таркиби хоҷагии аксар мамлакатҳои минтақа, мавқеи асосиро саноати маъдани кӯҳӣ ишғол мекунад (бахусус ашёи хоми маъданӣ ва нафт). Ҷаҳиш дар пешрафти соҳаҳои саноати коркард ба «сегонаи бузург» – Бразилия, Мексика, Аргентина рост меояд, ки ба қатори кишварҳои нави саноатӣ

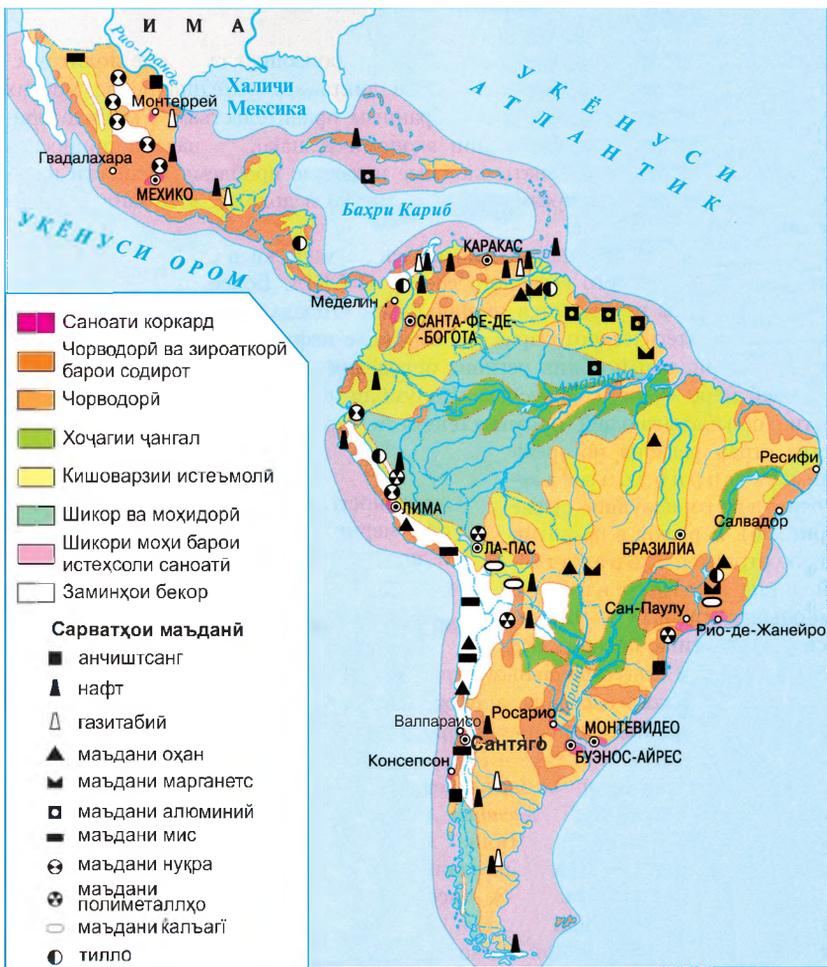
мансубанд. Дар давлатҳои Амрикои Марказӣ, хавзаи баҳри Кариб, Боливия, Парагвай ва дигар давлатҳо дар соҳаҳои саноати хӯрокворӣ ва сабук бартарӣ доранд.

Амрикои Лотинӣ яке аз бузургтарин содиркунандаҳои ашёи хоми саноатӣ (пеш аз ҳама нафт, маъдани металҳои сиёҳ ва ранга) дар бозори ҷаҳонӣ мебошад. Аз ҷиҳати содироти нафт давлатҳои Мексика ва Венесуэла, мис Чили, қалъагӣ Боливия, боксит Ямайка ва Суринам, маъдани оҳан Бразилия, руҳи сурб Перу пешсаф мебошанд. Аз дигар маҳсулот пахта (Бразилия), гӯшт, пашм, пӯст (Аргентина, Уругвай), қанд (Бразилия, Куба, Вест-Индия) низ ба хориҷа бароварда мешаванд.

Рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар бозори беруна боиси ба вучуд омадани шаҳр-бандарҳо шудааст. Аз ҷумла шаҳрҳои Буэнос-Айрес, Монтевидео, Гавана. Дар ақсар мамлакатҳои минтақа соҳаи асосии истеҳсолиро кишоварзӣ ташкил мекунад, ки қисми зиёди аҳолии қобили меҳнат дар он банд аст. Албатта, бо истифода аз «инқилоби сабз» хоҷагиҳои фермерии калони давлатҳои Мексика, Бразилия, Аргентина, Колумбия маҳсулнокии соҳаҳои кишоварзиро боло бурданд, аммо дар кишварҳои Гаити, Гватемала, Салвадор, Боливия дастовардҳо кам ба назар мерасанд ва муносибатҳои нимфеодалию афзоиши босуръати аҳолии боиси қафомонии соҳаҳои кишоварзӣ шудааст.

Зироаткорӣ дар таркиби кишоварзӣ мавқеи аввалро ишғол мекунад. Таркиби соҳавии зироаткорӣ дар мамлакатҳои алоҳида аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан дар Бразилия қаҳва, найшакар ва соя, дар Колумбияи Гватемала, Салвадор, Коста-Рика қаҳва, дар Эквадор, Гондурас ва Панама банан, дар Гайана, Ҷумҳурии Доминикан ва Куба найшакар, дар Мексика чуворимакка (манса), дар Перу ва Никарагуа пахта бартарӣ доранд. Нохияҳои асосии чорводории водии дарёи Ла-Плата, ҳудуди мамлакатҳои Аргентина ва Уругвай мебошанд. Вобаста ба шароити табиӣ чорводорӣ дар минтақа тамоили хос пайдо кардааст. Аслан дар атрофи Пампаи Аргентина ва Бразилия чорвои калони шохдор, дар Патагония гӯсфанд ва доманакӯҳҳои Анд (Чили, Перу, Эквадор, Боливия) гӯсфанд ва лама парвариш карда мешаванд.

Яке аз монеаҳои, ки барои рушди иқтисодиёти минтақа таъсири бад мерасонад, мавҷуд набудани нақлиёти ҳозиразамон мебошад. Сабаби асосии ин алоқаҳои суст байни кишварҳои минтақа тавассути роҳҳои хушкӣ аст (танҳо 5% савдои дохилии минтақа тавассути роҳҳои хушкӣ амалӣ мегардаду ҳалос). Роҳҳои оҳан ва автомобилгард аз аввал барои боркашонӣ то бандарҳо ба нақша гирифта шуда буданд. Аз ҳама муҳимтарин шохроҳ, ки аҳамияти ҳудро то ҳол нигоҳ доштааст, шохроҳи Панамрико аст, ки аз сарҳади ИМА то Буэнос-Айрес тавассути пойтахтҳои ҳамаи давлатҳои минтақа (ғайр аз Гайана, Гвиана ва Суринам) тӯл кашидааст ва магистрالی Трансамазонка мебошад.

Расми 39. Харитаи иқтисодии Амрикои Лотинӣ

Нақлиёти кубурӣ бештар дар Венесуэла (узви ОПЕК) инкишоф ёфтааст. Дар дарёҳои хавзаи Ла-Плата, Амазонка, Ориноко, Рио-Гранд ва дигарҳо нақлиёти дарёӣ ба таври доимӣ истифода бурда мешавад, аммо нақши асосиро дар робитаҳои иқтисодии берунаи кишварҳои минтақа (ғайр аз Мексика) нақлиёти баҳрӣ мебозад.

Агарчи Амрикои Лотинӣ ба минтақаҳои ру ба инкишоф дохил мешавад, аммо дараҷаи рушди иқтисодии он дар даҳсолаи охир ба таври назаррас афзуд ва кишварҳои Бразилия, Аргентина ва Мексика босуръат тараққӣ карда истодаанд, ки онҳо ба қатори мамлакатҳои саноатии нав ворид мешаванд.

Инро бояд дар хотир дошт!

Амрикои Лотинӣ – креолҳо, метис, самбо, мулатҳо. хочагии содиротӣ, шоҳроҳи Панамрикоӣ, магистрали Трансамазонка.

Савол ва сунориш.

1. *Чаро ин минтақаро Амрикои Лотинӣ меноманд?*

Инро ман медонам.

2. *Кадам давлатҳои Амрикои Лотинӣ ба баҳр роҳи баромад надоранд?*

3. *Амрикои Лотинӣ аз кадом намуди захираҳои табиӣ бой аст?*

4. *Дар таркиби аксар кишварҳои минтақа кадом соҳаи саноат бартарӣ дорад? а) соҳаи истихроҷ; б) соҳаи коркард.*

5. *Дараҷаи баланди урбанизатсияи давлатҳои Амрикои Лотинӣ ба чӣ вобастааст? Соқинони шаҳр ба кадом проблемаҳо дучор мешаванд?.*

6. *Ноҳияҳои саноатии кишварҳои минтақаро тавсиф диҳед.*

7. *Мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ чӣ гуна хусусиятҳои хоси хочагии худро доранд?*

Инро ман метавонам.

1. *Ҷиҳатҳои мусбат ва манфии сарҳади наздик доштани аксар кишварҳои Амрикои Лотинӣ ба ИМА дар чист?*

2. *Чаро дар байни мамлакатҳои рӯ ба инкишофи Амрикои Лотинӣ аксари кишварҳо дараҷаи баланди рушди иқтисодӣ доранд? Инро маънидод кунед.*

3. *Дар харитаи контурӣ: а) давлатҳои Амрикои Лотиниро бо пойтахтҳоишон; б) маъданҳои табиӣ минтақа тасвир кунед.*

4. *Миллатҳои минтақаро аз рӯйи таркиби этникӣ ва пайдоиши антропология ба гурӯҳҳо ҷудо кунед.*

5. *Аксар миллату халқиятҳои Амрикои Лотинӣ тамаддуни қадима доранд. Мавод гирд оварда, дар бораи онҳо маълумот диҳед.*

Хулоса. Рушди босуръати саноат дар Амрикои Лотинӣ аз нимаи дуҷуми асри ХХ оғоз меёбад. Дар ибтидо мақсади асосии индустриализатсия таъмин намудани бозори дохилӣ бо маҳсулоти худӣ буд. Чунин модули иқтисодӣ барои рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, бахусус маҳсулоти талаботи аввалиндараҷа мусоидат кард. Хусусияти воридотӣ доштани маҳсулотро, рақобатпазир будани он дар бозори ҷаҳонӣ иваз кард. Дар таркиби саноат мавқеи асосиро саноати мошинсозӣ ва химия ишғол мекунад. Дар ҷойгиршавии корхонаҳои саноатӣ тағйирот ба амал наомад. Онҳо чун пештара дар шаҳрҳои бузург, ноҳияҳои соҳилӣ ва мавзеи истихроҷи маъданҳои табиӣ муттаҳид шуданд.

Тафовутҳои дохилии минтақаи Амрикои Лотинӣ. Амрикои Лотинӣ ба кадом зерминтақа ҷудо мешавад? Кадом хусусиятҳои фарқкунанда дорад?

Чун анъана Амрикои Лотиниро ба минтақаи ҳавзаи баҳри Кариб, давлатҳои Анд ва минтақаи Атлантик (минтақаи ҳавзаи Амазонка ва пастии Ла-Плата) чудо мекунад.

Ба минтақаи ҳавзаи Кариб давлатҳои Мексика, ноҳияи Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия дохил мешаванд. Давлати Мексика бештар муваффақ шудааст, ки ҳокимияти кишвар сиёсати худро ба аз худ намудани захираҳои табиӣ нигаронидааст. Яке аз соҳаҳои муҳимтарини саноат истихроҷ ва коркарди газ (соҳилҳои халиҷи Мексика) мебошад. Мамлакат аз ҷиҳати истеҳсоли нуқра дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Марказҳои асосии саноатии он шаҳрҳои Мехико, Монтеррей ва Гвадалаха мебошанд. Мексика ақида ва усулҳои «Инқилоби сабз»-ро пурра дастгирӣ ва амалӣ кард, ки ин боиси пешрафти соҳаҳои кишоварзӣ шуд. Мексика яке аз кишварҳои муҳими туристӣ мебошад.

Поитахти Мексика шаҳри Мехико дар ҷаҳон аз ҷиҳати шумора ва зичии аҳоли яке аз аввалинҳо мебошад. Шумораи аҳолии он зиёда аз 25 млн нафар буда, шаҳр аз уқёнус ва баҳрҳо дур ҷойгир шудааст ва бо суръати баланд инкишоф меёбад, ки ин боиси норасоии оби ошомиданӣ ва дигар проблемаҳо шудааст. Ҳамасола аҳолии шаҳр аз ҳисоби сокинони деҳот, ки барои бехтар кардани шароити зист ба ин ҷо мекуҷанд, зиёд мешавад. Бинобар ин дар шаҳр бунёди биноҳои истиқоматӣ ва корхонаи иҷтимоӣ-машиӣ, оби нушокиӣ, нақлиёт ва обпарто (канализатсия) проблемаи асосӣ шудааст.

Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия ноҳияҳои кишоварзӣ буда, истеҳсоли найшакар, банан, қаҳва, ананас ва ғайра соҳаҳои тахассусии онҳо мебошанд.

Парварishi найшакар дар Амрикои Марказӣ хусусияти содиротӣ дорад.

Тахассуси баъзе давлатҳои ҷазиравиро соҳаҳои саноати коркарди нафт ташкил мекунад, ки дар заминаи ашёи хоми воридотӣ, қувваи кории арзон ва сиёсати рушди кишварҳои сулҳ инкишофёфта ба роҳ монда шудааст. Бузургтарин корхонаҳои коркарди нафт дар миқёси ҷаҳон дар ҷазираҳои Верҷин (ИМА), Багам, Кюрасао, Тринидад, Аруба бунёд шудаанд.

Боигарии беҳамтои табиӣ Амрикои Марказӣ (хусусан ҷазираҳои Вест-Индия) соҳилҳо, манзараҳои зебои табиӣ ва иқлими мусоид мебошанд. Минтақа яке аз ноҳияҳои ҷолиби туристӣ дар ҷаҳон башумор меравад.

Давлатҳои ҳавзаи баҳри Кариб – минтақаи истихроҷ ва коркарди нафту газ дар ҷаҳон, яке аз бузургтарин ноҳияҳои парвариши рустаниҳои тропикӣ ва туризми байналмилалӣ мебошад.

Давлатҳои минтақаи Анд. Минтақа ҳудуди дарозтарин системаи кӯҳӣ дар ҷаҳон (қариб 9 ҳаз. км) ва яке аз баландтарин минтақаи кӯҳии ҷаҳон – кӯҳҳои Андро дар бар мегирад. Венесуэла, Колумбия, Эквадор, Боливия, Перу ва Чили дар ин минтақа воқеанд. Кӯҳҳо барои ҳамкориҳои иқтисодӣ байни мамлакатҳо ва омехташавии халқиятҳои минтақаи Анд монеа эҷод мекунанд.

Дар маҷмӯъ давлатҳои минтақаи Анд дорои хусусиятҳои хоси хоҷагии худ буда, дар бозори ҷаҳонӣ мавқеъ доранд. Масалан барои Венесуэла ва Эквадор истихроҷи нафт, Чили ва Перу-мис, Боливия – қалбағӣ соҳаҳои таҳассусӣ мебошанд.

Истеҳсоли мис барои давлати Чили соҳаи таҳассусии байналмилалӣ мебошад.

Барои мамлакатҳои минтақаи тропикӣ кишоварзии плантатсионӣ (қаҳва, банан, найшакар) хос аст. Перу ягона давлати рӯ ба инкишоф дар ҷаҳон мебошад, ки моҳидорӣ соҳаи таҳассусӣ ва муҳимтарини хоҷагии халқи он аст.

Минтақа тафовутҳои ниҳоят гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ дорад. Масалан яке аз мамлакатҳои нисбатан рушдёфта на танҳо дар ҳудуди минтақаи Анд, балки дар тамоми Амрикои Лотинӣ, Венесуэла мебошад. Дар он ҷо ғайр аз истихроҷ ва коркарди нафт, соҳаҳои гидроэнергетика, истихроҷи маъдани оҳан, металлҳои ранга ва мошинсозӣ рушд ёфтаанд.

Венесуэла аз ҷиҳати захираи нафт дар ҷаҳон ба даҳгонаи аввал дохил мешавад.

Системаи кӯҳҳои Анд ба шароити табиӣ давлатҳои минтақа, ба соҳаҳои таҳассусии хоҷагии халқи онҳо низ таъсири ниҳоят бузург расонидааст.

Минтақаи ҳавзаи Атлантик яке аз ноҳияҳои дорои ҳудуди васеъ дар Амрикои Лотинӣ мебошад, Бразилия, Аргентина, Уругвай, Парагвай, Суринам, Гайяна ва Гвианаро дар бар гирифтааст.

Доир ба давлатҳои Бразилия ва Аргентина дар алоҳидагӣ маълумот медиҳем. Соҳаи таҳассусии хоҷагии халқи Давлатҳои Уругвай ва Парагвай равияи аграрию – содиротӣ мебошад.

Асоси иқтисодиёти давлатҳои Суринам ва Гаяна истихроҷи бокситҳо аст. Гвиана асосан кишвари кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Дар қаламрави он космодроми Фаронса воқеъ шудааст ва аз ҳисоби он даромади иловагӣ ба даст меорад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Минтақаи ҳавзаи баҳри Кариб, Анд, Атлантик, кишоварзии плантатсионӣ.

Савол ва супориш.

1. *Аз атлас ва харитаҳо истифода бурда, ҷойгиришавии нафт, газ, маъдани оҳан, метали рангаро дар қаламрави минтақа ёбед ва онҳоро тавсиф диҳед.*

Инро ман медонам.

2. *Қадам давлатҳо ба минтақаи ҳавзаи Кариб, Анд ва Атлантик мансубанд?*

3. *Зичии миёнаи аҳоли дар Амрикои Лотинӣ чанд нафарро ташкил медиҳад?*

4. *Дар давлатҳои минтақаи Анд қадам миллатҳо бартарӣ доранд?*

Инро ман метавонам.

1. *Шароит ва сарватҳои табиии Венесуэла чӣ гуна ба фаъолияти хоҷагии он таъсир мерасонанд? Ҷавобҳои худро дар шакли нақша нависед.*

2. *Дар харитаи контури тафовутҳои дохилии минтақаҳои Амрикои Лотиниро тасвир кунед.*

Шароит ва сарватҳои табиӣ

Соҳаҳо

Оё медонед?

1. *Аз 33 давлати соҳибистиклоли минтақаи Амрикои Лотинӣ дар 18 давлат забони давлатӣ испанӣ (63% аҳолии минтақа), дар Бразилия португалӣ (34% аҳолии минтақаро ташкил медиҳад) ва 3% аҳолии боқимонда, ки дар мамлакатҳои на он қадар бузург зиндагӣ мекунанд бо забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ва голландӣ муошират мекунанд.*
2. *Аз ҳама дарозтарин роҳи автомобилӣ дар дунё шоҳроҳи Панамрикоӣ мебошад, ки сохтмони он соли 1930 оғоз ёфта, пойтахти аксар кишварҳои минтақаи Амрикои Лотиниро бо ҳам мепайвандад. Ин роҳ 33 ҳаз. км дарозӣ дошта, аз сарҳади ИМА бо Мексика то Буэнос-Айрес тӯл кашидааст. Аз канали Панама тавассути пуле, ки онро «пули Амрико» меноманд, мегузарад.*
3. *Шаҳри Ла-Плас пойтахти давлати Боливия дар баландии 3630 м аз сатҳи баҳр ҷойгир шудааст ва аз ҳама баландтарин пойтахт дар дунё мебошад. Баъзе деҳаҳо дар кӯҳсори Анд дар баландҳои 4500-5000 м ҷойгир шудаанд. Дар охири асри XIX, дар Перу дар баландии 4800 м роҳи оҳан сохта шуд, ки дар дунё аз ҳама баландтарин мебошад.*

4. Номи давлатҳои Гватемала, Никарагуа, Панама, Куба, Ямайка, Перу, Парагвай, шаҳрҳои Мехико, Гуаякил, Пернамбуку, Тегусигалпа решаашон аз забони хиндуҳо гирифта шудааст. Номгузориҳои онҳо дар объектҳои табиӣ, ба монанди вулкани Орисаба, Попокатепел, кӯли Маракайбо ва Титикака, дарёи Парана ва Ориноко, нимҷазираи Юкатан, биёбони Атакама ва ғайра нигоҳ дошта шудааст.
5. Соли 1545 дар Боливия кони нуқра кушода шуд. Пас аз як сол дар ин ҷо шаҳри Потоси бунёд гардид. То миёнаи асри XVIII нисфи истихроҷи ҷаҳонии нуқра ба кони Потоси рост меомад. Дар асри XX Потоси ба маркази истихроҷи маъдани қалъагӣ, волфрам ва сурма табдил ёфт.

§5.4 МАМЛАКАТИ ФУТБОЛИ МУОСИР ВА СОДИРОТИ ҚАҲВА

Шумо кадом хусусиятҳои хоси ин мамлакатро медонед, ки он дар байни дигар давлатҳо бо ин хусусиятҳо фарқ мекунад?

Оё ин давлатро ба қатори давлатҳои мутараққӣ дохил кардан мумкин аст?

Бузургтарин мамлақати Амрикои Лотинӣ аз ҷиҳати масоҳат (8,5 млн.км²) ва шумораи аҳоли (қариб 200 млн нафар) Бразилия мебошад, ки ба уқёнуси Атлантик роҳи баромади фароҳ дорад. Он дар қисми шарқӣ ва марказии Амрикои Лотинӣ ҷойгир шудааст. Қисми шимолӣ он пасти Амазонкаро дар бар мегирад, ки то ҳол пурра аз худ нашудааст. Нохияи нисбатан хуб азхудшуда, қисми соҳилии он мебошад. Нохияҳои дохилӣ ва суфақӯҳи Бразилия низ пурра аз худ нашудаанд.

Бразилия аз ҷиҳати шумораи аҳоли ба қатори панҷ давлати аввалини дунё дохил аст. Аз ҷиҳати ҷамъоварии қаҳва ва қанде, ки аз найшакар истеҳсол мешавад, дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад. НБО Итайпу дар дарёи Парана дар сарҳади Бразилия ва Парагвай сохта шудааст, ки 12 млн квт/соат иқтидор дошта, дар ҷаҳон аз ҷиҳати иқтидор дар зинаи дуюм меистад.

Бразилия аз маъданҳои табиӣ бой буда, аз ҷиҳати захираи маъдани оҳан, рутила, ниобия, берил, апатит, боксит, тилло, марганец ва асбест дар ҷойи аввал аст. Ғайр аз ин, дар қаламрави он захираҳои зиёди титан, кобальт, волфрам, фосфорит, уран, мис, никел, молибден, хром, алмос ва ғайра ёфт шудаанд. Бразилия яке аз таъминкунандаҳои бозори ҷаҳонӣ (хусусан ИМА) бо ашёи хоми минералӣ мебошад, ки

он аҳамияти стратегӣ дорад (ниобия, бериллия, тантал, сиркони ва уран). Мамлакат бо захираҳои бойи об, замин ва чарогоҳҳо дар ҷаҳон шухрат дорад. Шароити мусоиди иқлим барои парвариши рустаниҳои минтақаи тропикӣ – қаҳва, какао, найшакар, банан, ананас ва ғайраҳо имконият фароҳам овардааст.

Ватани аслии қаҳва Африқо аст, аниқтараи Эфиопия. Пас аз ворид намудани он ба Амрикои Ҷанубӣ (соли 1718), қаҳва дар Бразилия ватани дуҷуми худро ёфт. Талаботи ниҳоят зиёд ба қаҳва дар он замонҳо боиси бунёд шудани шаҳрҳои нав гардида, аксар соҳаҳои иқтисодии кишварро сармоягузори мекард. Бразилия ҳар сол 2/3 ҳиссаи қаҳваро дар ҷаҳон истеҳсол мекунад. Харидори асосии он ИМА, кишварҳои нимҷазираи Скандинавия, Олмон, Туркия мебошанд.

Аҳоли. Аҳолии он тахминан 1/3 ҳиссаи нуфуси Амрикои Лотиниро ташкил медиҳад. Мамлакат дар ҷаҳон аз ҷиҳати шумораи аҳоли дар зинаи панҷум меистад. Таркиби этникии аҳолии Бразилия ниҳоят мураккаб аст. 54,7%-и он аз аврупоӣҳо, 5,9% африқоӣҳо ва боқимонда намояндагони наҷоди муғулоидҳо (ҳиндуҳо) ва халқиятҳои омехта – мулатҳо, метисҳо ва самбо иборат мебошад. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 20 нафарро ташкил медиҳад. Аз нисф зиёди аҳолии мамлакат дар минтақаи сохили маскун шудаанд, ки он тақрибан 7%-и хоки кишвар аст. Аммо ноҳияҳои шимолӣ ва ғарбӣ (Амазония) камаҳолианд. Зичии аҳоли дар он ҷо дар 1 км² ба камтар аз 1 нафар рост меояд. Яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иқтисодии Бразилия захираҳои кории он мебошад. Шумораи аҳоли бо суръати баланд афзуда, кишварро мунтазам бо қувваи корӣ таъмин мекунад. Зиёда аз 80% аҳоли дар шаҳрҳо маскун шудаанд. Бахусус қисми зиёди аҳоли дар шаҳрҳои бузург Сан-Паулу ва Рио-де-Жанейро ҷамъ шудаанд. Ин ду агломератсия бо суръати баланд ба якдигар наздик шуда истодаанд. Олимон бар ин ақидаанд, ки солҳои наздик ин агломератсияҳо бо якдигар пайваста шуда, яке аз мегаполисиҳои бузургтаринро дар асри XXI ба вуҷуд меоранд.

Дараҷаи таҳассуси аҳолии қобили меҳнат дар Бразилия то ҳол паст аст.

Дар Бразилия истеҳсолот чӣ гуна суръат гирифт?

Дар нимаи дуҷуми асри XX Бразилия монанди дигар кишварҳои рӯ ба инкишоф соҳаҳои саноатро тараққӣ дод ва дар натиҷа ба яке аз давлатҳои саноатӣ табдил ёфт.

Дар тӯли якчанд даҳсола дар Бразилия рушди саноат бо технологияи ҳозиразамон ба роҳ монда шуд ва яқубора ҳаҷми маҳсулоти содиротии он афзуд.

Пеш гирифтани саноатикунонӣ боиси рушди соҳаҳои металлургияи сиёҳ, нафтухимия, мошинсозӣ ва ғайра шуд. Ҳаҷми истеҳсоли автомобил, киштӣ, электротехника ва электроника, техникаи ҳарбӣ ва дигар соҳаҳои саноат афзуд.

Соҳти хоҷагии Бразилия (%)

Соҳаҳо	Ҳиссаи аҳоли дар ин соҳаҳо	Маҳсулоти истеҳсолшуда (ММД)
Кишоварзӣ	20	6
Саноат	14	27
Хидматрасонӣ	60	67

Соҳаҳои муҳимтарини истеҳсолоти саноатӣ дар Бразилия автомобилсозӣ, саноати аэроқайҳонӣ ва электроника маҳсуб меёбанд. Истеҳсоли автомобилҳо дар филиалҳои ширкатҳои бузурги ҷаҳонӣ «Фолксваген», «ФИАТ», «Ҷенерал Моторс» ва «Форд» ба роҳ монда шудааст.

Автомобил дар содироти кишвар яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол намуда, қисми зиёди он ба мамлакатҳои ҳамсояи воқеъ дар Амрикои Лотинӣ содир карда мешавад. Бразилия аз ҷиҳати истеҳсоли ҳавопаймо ба қатори мамлакатҳои пешсафи ҷаҳон дохил аст. Ширкати «Эмбраер» дар ҷаҳон пас аз ширкатҳои самолётсозии «Боинг»-и амрикоӣ, «Эрбас»-и аврупоӣ ва «Бомбарде»-и Канада ҷойи чорумро ишғол менамояд. Маркази асосии саноатии Бразилия ноҳияи ҷануби шарқӣ мебошад, ки нисбат ба дигар ноҳияҳо рушдёфта буда, секунҷаи Сан-Паулу, Рио-де-Жанейро ва Белу-Оризонтиро дар бар мегирад.

Бразилия яке аз абарқудратҳои ҷаҳон дар соҳаи кишоварзӣ буда, аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ пас аз Чин, ИМА ва Ҳиндустон дар зинаи чорум меистад ва дар истеҳсоли қаҳва, найшакар, соя, афлесун, гӯшт яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад.

Бразилия дар таркиби кишоварзии ҷаҳон (2015)

Ҷой дар ҷаҳон		
Яқум	Дуюм	Сеюм
Найшакар	Ананас	Љуворимаққа
Қаҳва	Соя	Истеҳсоли гӯшт
Афлесун ва афшураи он	Саршумори чорвои калони шохдор (гов)	Саршумори хук
	Лӯбиё	Паранда

Расми 40. Ноҳияҳои иқтисодии Бразилия

Вобаста ба гуногунии шароити табиӣ, аҳоли ва сохти хоҷагӣ каламрави Бразилияро ба 5 минтақаи иқтисодӣ ҷудо мекунанд.

Минтақаи иқтисодии Ҷанубу Шарқ қадимтарин ноҳия буда, ядрои иқтисодиёти кишвар мебошад. Дар ҳудуди он 4\5 ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол карда мешавад. Шаҳри Сан-Паулу, ки дар ҳудуди ин минтақа ҷойгир аст, бузургтарин маркази иқтисодии мамлакат ва тамоми Амрикои Лотинӣ мебошад. Нақши «секунҷаи саноатӣ» (Сан-Паулу – Рио-де-Жанейро – Белу-Оризонти) дар пешрафти хоҷагӣ хеле бузург аст. Хоҷагии минтақа аз ҳама дарачаи баланди рушдро дорост. Дар минтақа соҳаҳои илмталаб низ хуб ривож ёфтаанд. Дар ҳудуди шаҳри Санта-Рити комплекси истеҳсолии маҳсулоти электронӣ ташаккул ёфтааст, ки ин чор «Водии электроникӣ» меноманд. Қисми зиёди маҳсулоте, ки ба бозори беруна содир мешавад, дар ҳамин ноҳия истеҳсол карда мешавад.

Дар минтақаи иқтисодии Ҷануб, ки шароити гуногуни табиӣ дорад, соҳаҳои кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти ҷангал, гӯшт ва пойафзол хуб ташаккул ёфтаанд.

Минтақаи иқтисодии Шимолу Шарқӣ равияи таҳассуси васеъ дорад. Дар он бештар соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф ёфтаанд. Қариб

тамоми истеҳсоли какао дар мамлакат ба ҳамин минтақа рост меояд. Қисми зиёди найшакар низ дар ҳамин ҷой парвариш карда мешавад. Минтақаи мазкур яке аз марказҳои асосии курортҳои кишвар ба шумор меравад.

Минтақаи иқтисодии Ғарбӣ-Марказӣ то ҳол хуб аз худ нашудааст ва қисми ками он ҳамчун чарогоҳ барои парвариши чорвои гӯштдеҳ истифода мешавад. Яке аз омилҳои асосии кӯчонидани пойтахти Бразилия аз шаҳри Рио-де-Жанейро ба Бразилиа барои ба танзим даровардан ва таракки додани иқтисодиёти ин минтақа аст.

Минтақаи иқтисодии Шимол, минтақаи Амазонияро, ки захираҳои бузурги табиӣ дораду то ҳол хуб аз худ нашудааст, дар бар мегирад. Фаъолияти хоҷагӣ дар ин минтақа пароканда аст. Он минтақаи нав азхудшуда ба шумор меравад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Бразилия – кишвари нави саноатӣ, минтақаи нав азхудшаванда.

Савол ва сунориши.

1. *Аз атлас, харитаҳои табиӣ ва иқтисодӣ истифода бурда, ҷойгиришавии сарватҳои табиӣ ва маъданҳои табиӣ Бразилияро шарҳ диҳед.*

Инро ман медонам.

1. *Бразилия аз кадом намуди сарватҳои зеризаминӣ бой аст?*
2. *Дар харита ҷойгиришавии аҳолиро нишон диҳед ва онро дар харитаи контурӣ тасвир кунед.*
3. *Соҳаҳои тахассусии мамлакат кадомҳоянд?*
4. *Бразилия бо кадом кишварҳо робитаи иқтисодӣ дорад?*
5. *Нақши Бразилия дар ҷаҳон, дар минтақаи Амрикои Лотинӣ ва Шимолӣ дар чист?*

Инро ман метавонам.

1. *Соҳти ҳудудии хоҷагии Бразилия чӣ гуна аст? Оё он метавонад, ки дигар шавад? Бо кадом роҳҳо? Чаро?*
2. *Ноҳияҳои иқтисодии Бразилия кадомҳоянд? Онҳо чӣ гуна тафовутҳо доранд?*
3. *Соҳаҳои тахассусии кишоварзии кишвар кадомҳоянд? Онҳоро шарҳ диҳед. Ноҳияҳои асосии кишоварзиро дар харита нишон диҳед.*

Оё медонед

1. Соҳтмони пойтахти Бразилия шаҳри Бразилиа дар маркази географии Бразилия, дар майдони ҳолӣ соли 1956 оғоз ёфт. Соли 1960 пойтахтро аз Рио-де-Жанейро ба Бразилиа кӯчониданд. Он дар шакли самолёт ба нақша гирифта шуда, яке аз меъморҳои ҳозиразамони шахрсозӣ мебошад ва ягонаи объекти тамаддуни навин аст, ки дар рӯйхати ёдгориҳои умумичаҳонӣ ворид шудааст.

*Расми 41. Корхонаи самолётсозии «Эмбраер»
дар наздикии ш. Сан-Паулу*

2. Яке аз бузургтарин НБО дар ҷаҳон «Итайпу» мебошад, ки дар дарёи Парана, дар сарҳади Бразилия ва Парагвай (дар наздикии шаршараи машҳури Игуасу) сохта шудааст. Соли 1990 ҳамаи 18 агрегати он бо иқтидори 12,6 млн квт/с пурра ба кор даромад.

Хулоса. Бразилия яке аз кишварҳои босуръат инкишофёбандаи Амрикои Лотинӣ буда, дар минтақа аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои иқтисодӣ зинаи аввалро ишғол мекунад. Азнавсозии хоҷагии халқи он боиси рушди аксарияти соҳаҳои саноат шуд. Қариб тамоми кишварҳои минтақа аз автомобилҳои истеҳсоли Бразилия истифода мебаранд, Ҳамсафарҳои сунъии Замини Бразилия дар кайҳон кор мекунад. Самолётҳои истеҳсолкардаи он қариб дар тамоми давлатҳо дида мешаванд. Соҳаҳои анъанавии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ то ҳол дар бозори ҷаҳонӣ аҳамияти худро гум накардаанд. Қаҳва, соя, шербати афлесун ва ғайра маҳсулоти асосии содиротии мамлакат мебошанд. Гуногунии шароит ва сарватҳои табиӣ, таърихи ташаккули хоҷагӣ дар мамлакат аз рӯи минтақаҳои иқтисодӣ ва соҳаҳои тахассусии онҳо равшан аён аст. Дар байни ин ноҳияҳо мавқеи асосиро ноҳияи Ҷанубу Шарқ ишғол мекунад.

ФАСЛИ V. АВСТРАЛИЯ ВА УҚЁНУСИЯ

§6.1 КИШВАРИ БА НОМ ДАВЛАТУ ҚИТЪА

Хусусиятҳои хоси табиати ин қитъаи дунё кадомҳоянд? Ноҳияҳои асосии маскуншавии аҳолии кадомҳоянд? Чаро дар ин мамлакат содироти ашёи хом бартарӣ дораду ба қатори мамлакатҳои рушдёфтаи иқтисодӣ дохил мешавад? Кадом соҳаи хоҷагӣ барои аҳолии ин минтақа соҳаи асосӣ ба шумор меравад?

Австралия ва Уқёнусия хусусиятҳои хоси худро дошта, аз дигар минтақаҳои ҷаҳон дар масофаи дур ҷойгир шудааст. Он аз ду қисми куллан аз ҳамдигар фарқкунанда иборат аст: мамлакат – материки Австралия ва олами ҷазираҳо, ки дар сатҳи уқёнус паҳн шудаанд.

Ба қаламрави имрӯзаи Австралия инсоният 40-45 ҳазор сол пеш аз ин аз Осиёи Ҷануби Шарқӣ ворид шуд, ки дар он замонҳо гардани борики хушкӣ Осиёро бо Австралия пайваст мекард ва онро пули хушкӣ меномиданд. Каме баъдтар одамон дар ҷазираи Гвенияи Нав маскун шудаанд. Тахминан 12-13 ҳазор сол пеш ин «пул», ки Осиёро бо Австралия тавассути галаҷазираҳои Зонд ва гулугоҳҳои на он қадар васеъ пайваст мекард, зеро об монд. Австралиягӣҳо дар муҳосираи уқёнус монданд, аммо ҷазираҳои зиёде дар Уқёнусия мунтазам ҷойи зисти одамон мешуданд.

Дар гузашта Австралия мустамликаи Британияи Кабир буд ва муҳочирон аз ин кишвар маскунӣ материк мешуданд. Ҳоло Австралия аъзои Иттифоқи Британияи Кабир буда, сарварию давлатро шоҳи Англия ба уҳда дорад ва намоёндагӣро генерал-губернатор иҷро мекунад.

Аврупоиҳо аввалин маротиба бо Уқёнусия дар ибтидои асри XVI шинос шуданд ва соли 1521 Ф. Магелан дар ҷазираи Гуам фаромад. Австралияро баъд аз 100 сол кушоданд. Аввалин баҳрнаваре, ки соҳилҳои шимолии Австралияро соли 1606 кашф кард Веллем Янсзони голландӣ буд. Ибтидои мустамликагардонии Австралия пас аз кушодани соҳилҳои шарқии он соли 1770 аз ҷониби Чеймс Кук оғоз ёфт. Аз худ намудани онро дар охири асри XVIII англисҳо пас аз он, ки ИМА истиқлолияти худро эълон кард, оғоз карданд. Дар ибтидо Австралия макони бадарға намудани ҷинояткорон буд. Соли 1788 аввалин гурӯҳи ҷинояткорон дар ҷойи имрӯзаи шаҳри Сидней фуруд омад. Баъдтар ин гурӯҳҳо дар ҷойи шаҳрҳои бузурги имрӯза – Мелбурн, Аделаид, ҷазираи Тасмания ҷойгир карданд. Танҳо пас аз кушодани қонҳои тилло ба Австралия аз Аврупо муҳочирони итоаткунандаи қонун кӯчида омаданд.

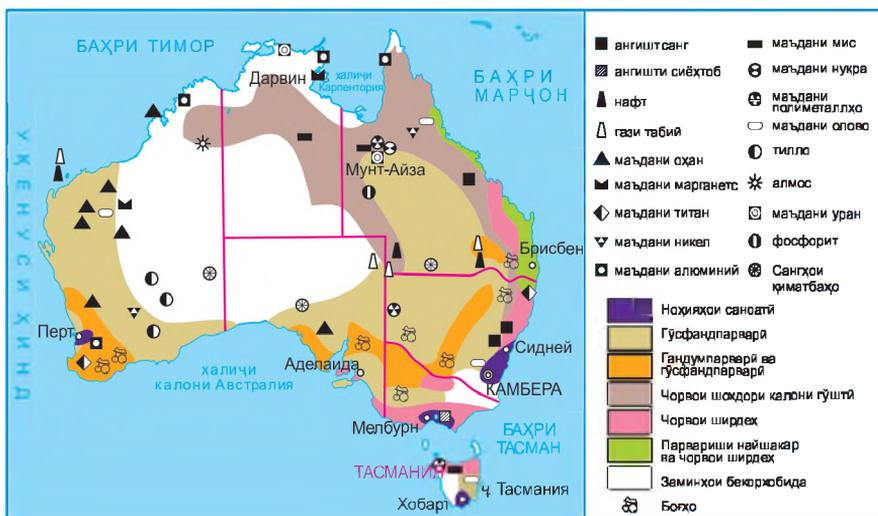
Давлати Австралия қитъаи томи Австралия, чазираи Тасмания ва як гурӯҳ чазираҳои хурдро дар бар мегирад. Номи аслии он Иттифоқи Австралия мебошад, ки сохти федеративӣ дорад. Он аз шаш иёлат (штат), ду худуди алоҳида иборат буда, пойтахташ шаҳри Канберра статуси махсуси маъмури дорад. Австралия дар минтакаи тропикӣ ҷойгир шудааст, ки боиси шароити гуногуни табиӣ он мегардад. Ин яке аз материкҳои ҳамвор дар ҷаҳон мебошад, ки 95% масоҳаташро ҳамвориҳо ва ҳамагӣ 5%-ро кӯҳҳо ташкил медиҳанд.

2\5 ҳиссаи қаламрави онро биёбонҳо ишғол кардаанд. Иқлими шадиди хушк дорад, ки боиси ҳодисаҳои пайихам омадани хушксолӣ, хокбод, сӯхтори бешазор ва ғайра мегардад. Аз захираҳои об бой нест, аммо то андозае норасоии обро аз ҳисоби обҳои артезианӣ (зеризаминӣ) ҷуброн мекунад. Заминҳои серҳосили кишвар дар минтакаи дашт воқеъ шудаанд. Австралия аз маъданҳои табиӣ бой аст. Дар ин ҷо 1\3 ҳиссаи захираи боксити ҷаҳонӣ ҷойгир аст. Инчунин захираҳои зиёди ангишт, метали ранга, мис, тилло ва ғайра мавҷуданд, ки аксари онҳо ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешаванд.

Қадам миллату халқиятҳо сокини ин материк шудаанд?

Таркиби миллии аҳолии Австралияро аслан аврупоӣҳо ташкил медиҳанд. Аз ҳамин сабаб 97% сокинони он англо-австралиягӣҳо мебошанд. Аз дигар кишварҳои Аврупо ва ҷаҳон низ одамони зиёде дар ин ҷо зиндагӣ мекунанд. Қисми зиёди аҳоли (85%) дар шаҳрҳо маскун шудаанд. Мардуми маҳаллӣ аборигенҳо шумораи ками аҳолиро ташкил медиҳанд (200 ҳазор нафар). Ҳиссаи зиёди онҳо дар Квинсленд ва Ғарби Австралия маскун шудаанд, ки тарзи ҳаёти анъанавии худро бо шикор ва ҷамъоварии меваю маҳсулоти дигар мегузаронанд. Аборигенҳо дар шаҳрҳо ниҳоят каманд. То соли 1967 аборигенҳо ҳамчун шаҳрвандони Австралия эътироф намешуданд. Имрӯз ҳукумати Австралия муносибати худро нисбат ба аҳолии таҳҷойӣ тағйир дода қўшиш мекунад, ки онҳо савод омӯзанд ва барои сарзаминҳои ишғолшуда ҷуброн диҳанд. Аз ҷиҳати зичии аҳоли (дар 1км² 2 нафар) Австралия дар байни мамлакатҳои рушдёфта дар ҷойи охир меистад. Зиёда аз 60% аҳоли дар ду иёлати нисбатан рушдёфтаи иқтисодӣ – Уэлси Ҷанубии Нав ва Викториа маскун шудаанд. Дар агломератсияҳои Мелбурн ва Сидней 2\5 ҳиссаи аҳолии кишвар зиндагӣ мекунад.

Австралия дар ҷаҳон ягона мамлакатест, ки як қитъаи томо ишғол кардааст. Аҳолии он асосан дар соҳилҳои шарқии материк ҷойгир шудааст.

Расми 42. Харитаи иқтисодии Австралия

Ҳоҷагии халқи Австралия чӣ гуна инкишоф ёфтааст?

Аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳо (пеш аз ҳама ММД бар сари хар нафари аҳоли) Австралия ба гурӯҳи давлатҳои нисбатан рушдфтои дунё дохил мешавад. Нақши асосиро дар таркиби ҳоҷагии кишвар саноати маъдани кӯҳӣ ва кишоварзӣ ташкил мекунад. Австралия аз рӯи таркиби ҳоҷагӣ аз дигар кишварҳои рушдфто фарқ карда, ба Канада наздикӣ дорад. Аз ҷиҳати истихроҷи як гурӯҳ маъданҳои табиӣ (маъдани оҳан, рух, сурб) Австралия дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол мекунад. Таҷрибаи нишон медиҳад, ки содиркунандаи ашёи хоми минералӣ будан нишонаи қафомонӣ нест. Дар баробари ин Австралия дорои соҳаҳои саноати рушдфто буда (автомобилсозӣ, электротехника ва электроника, мошинҳои кишоварзӣ), арзиши ин маҳсулот аз маҳсулоти истихроҷ болотар аст. Маркази асосии истеҳсоли тамоми намудҳои дастгоҳҳои саноати маъдани кӯҳӣ шаҳри Брокен-Хилл мебошад, ки дар қисми ҷанубу шарқии кишвар ҷойгир шудааст. Ноҳияҳои нави саноати истихроҷ минтақаҳои Шимолӣ ва Ғарбии кишвар мебошанд. Дар Австралия саноати хӯрокворӣ бартарӣ дорад (бахусус саноати гӯшт), ки маҳсулоти содиротӣ аст.

Зиёда 3/4 истеҳсоли маҳсулоти саноатии Австралияро маҳсулоти саноати маъдани кӯҳӣ ташкил медиҳад.

Соҳаҳои кишоварзии Австралия аз дигар кишварҳо бо қадом хусусиятҳои асосӣ фарқ мекунанд?

Кишоварзӣ дар Австралия сермахсул, гуногунсоҳа, дорои техника ва технологияи нав буда, равияи содиротӣ дорад. Соҳаи муҳимтарин гӯсфандпарварӣ мебошад (Австралия аз ҷиҳати саршумори гӯсфанд дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад). Австралия дар дунё аз рӯйи даромад аз фуруши маҳсулоти кишоварзӣ танҳо аз ИМА қафо мемонад, аммо аз рӯйи ҳаҷми фуруши он ба сари аҳоли ҷгон давлат ба он баробар шуда наметавонад. Маҳсулоти кишоварзии содиротӣ: гандум, гӯшт, қанд, пашии гӯсфанд мебошанд.

Ҳанӯз дар асри XIX Австралия таъминкунандаи асосии саноати Англия бо пашии ҳисоб меёфт. Ба рушди соҳаи гӯсфандпарварӣ шароити мусоиди табиӣ, зиёд гардидани талаботи кишварии мустанлиқдор ба пашии, роҳҳои осони кашонидани пашии ва пӯст ҳамчун маҳсулоти содиротӣ, хусусияти экстенсивӣ доштани ин соҳа, ба қувваи қорӣ зиёд эҳтиёҷ надоштани он имконият доданд. Аз нисф зиёди саршумори чорво дар иёлатҳои Чанубу Шарқӣ (Уэлси Нави Чанубӣ ва Викториа) парвариши қарда мешаванд. Фермаҳои гӯсфандпарварӣ дар дохили минтақаҳои кишвар бо номи «стансияҳои гӯсфандпарварӣ» (шипстейшин) маъмуланд. Дар мамлакат чарогоҳҳо бо оби ошомиданӣ ва захираҳои хӯроки чорво таъминанд.

Барои кишваре, ки ҳудуди васеъ, аҳолии кам ва нобаробар ҷойгирбуда, хоҷагии бисёрсоҳа дорад, аҳамияти нақлиёт ниҳоят бузург аст. Дар боркашонӣ нақлиёти роҳи оҳан ва баҳрӣ нақши муҳимро мебозанд. Нақлиёти ҳавоӣ низ дар кишвар хуб тараққӣ кардааст.

Бо назардошти ҳудуди васеъ, шумораи ками аҳоли, шароити гуногуни табиӣ соҳаи таҳассуси минтақаҳои алоҳидаи кишвар аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки онҳоро чунин минтақабандӣ кардаанд:

– *минтақаи тараққиқардаи пеш азхудшуда*, ки қисми чанубу шарқии мамлакат – шаҳрҳои Сидней, Мелбурн ва Канберраро дар бар мегирад, 20%-и масоҳати кишварро ташкил дода, 70%-и аҳолии мамлакат дар ҳамин ҷо маскун аст ва ҳиссаи зиёди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ ба ҳамин минтақа рост меояд.

– *минтақаи нав азхудшуда*, ки қисми чанубу ғарбӣ ва шимолии Австралияро дар бар мегирад. Дар ин минтақа аҳоли пароканда ҷойгир шудааст ва корхонаҳои саноати маъдани кӯҳӣ бартарӣ доранд. Даштҳои васеъ ва ноҳияҳои биёбонӣ барои парвариши гӯсфанд мусоид буда, ин соҳа нисбатан тараққӣ кардааст.

– *минтақаи азхуднашуда*, ки биёбони Австралияи Марказиро дар бар мегирад ва бо сабаби кам истифода шуданаш онро «дили мурдаи» кишвар меноманд.

Бартарӣ доштани соҳаҳои истеҳсолкунандаи ашёи хом ва кишоварзӣ барои ба қатори мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ворид шудани Австралия монё нашуд.

УҚЁНУСИЯ – олами ҷазираҳо. Уқёнусия гурӯҳи ҷазира ва галаҷазираҳо дар қисми марказӣ ва ҷанубу ғарбии уқёнуси Ором буда, дар ду тарафи экватор, дар масоҳати 10 млн км² доништа мешавад, воқеъ гардидааст. Онҳо ба се гурӯҳ ҷудо кардаанд:

Меланезия – ҷазираҳои дар қисми Ҷанубу Ғарбии уқёнуси Ором (Гвинеяи Нав, Каледонияи Нав, Гебриди Нав, Ҷазираҳои Соломон, Фиджи, галаҷазираи Бисмарк ва ғайра) ҷойгиршуда;

Полинезия – ҷазираҳои дар қисми марказии уқёнуси Ором (Маркиз, Туамоту, Самоа, Тонга, Тувалу, Гавай, Зеландияи Нав ва ғайра) воқеъгардида;

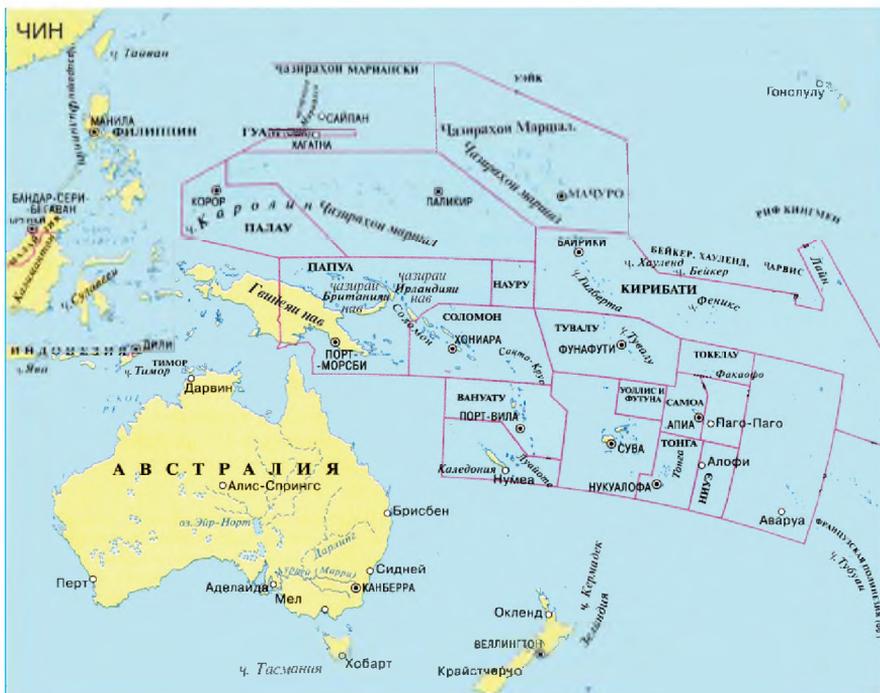
Микронезия – ҷазираҳо дар қисми ғарбии уқёнуси Ором (Маршал, Каролинс, Мариана, Гилберта, Науру ва ғайра) ҷойгиршуда. Дар маҷмӯъ Уқёнусия 26 ҳудудро дар бар мегирад, ки як қисми онҳо давлатҳои мустақил ва қисми дигарашон тобеи кишварҳои абарқудрат мебошанд.

Давлати мустақили Папуа-Гвинеяи-Нав дар қисми шарқии ҷазираи Гвинеяи Нав ҷойгир буда ба Уқёнусия мансуб аст, аммо қисми ғарбии ин ҷазира қаламрави Индонезия мебошад ба минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дохил мешавад. Мавқеи асосиро дар Уқёнусия ҷазираҳои Гавай мебошанд. Онҳо аз нуқтаи назари географӣ ба Уқёнусия мансубанд, аммо яке аз иёлатҳои (50-ум)-и ИМА мебошанд. Тақсимои Уқёнусия охири асри XIX анҷом ёфт. Мақсади аз худ намудани ин ҳудудҳо на аҳамияти иқтисодӣ, балки ҳарбию стратегӣ дошт. Ҷазираҳо соҳибони худро зуд-зуд иваз мекарданд. Давлатҳои, ки соҳибистиқлол шудаанд, шаклҳои гуногуни идоракунӣ доранд. Собиқ мустамликаҳои Британияи Кабир дар ҳайати Иттифоқи Британия боқӣ монданд. Баъзе ҳудудҳо ассотсиатсияҳои озодро бо ИМА барпо кардаанд. Полинезия мақоми «худуди дохили баҳрӣ»-и Фаронсаро дорад. Аз рӯйи таснифоти қабулшудаи фарҳангию таърихӣ Австралия ва Уқёнусияро ҳамчун як минтақа ҷудо кардаанд, ки онҳо дар якҷоягӣ як китъаи дунёро ташкил медиҳанд, аммо дар асл онҳо ягонагӣ надоранд. Дар Уқёнусия ягонагии минтақаҳо ё давлатҳо вучуд надорад. Масалан: ҷазираи ҷанубтарини Ҷумҳурии Кирибати аз ҷазираи шарқӣ қариб дар масофаи 4 ҳазор, км дур ва шимолӣ аз ҷанубӣ 2 ҳазор км дур ҷойгир шудаанд ва аҳолии кишвар ҳамагӣ 70 ҳазор нафар аст.

Аҳоли, хоҷагӣ ва тафовутҳои дохилӣ.

Кишварҳои қазиравӣ ғайр аз Зеландия Нав ва Папуа-Гвинеяи Нав, ки 4-5 млн нафар аҳоли доранд, хеле камаҳоли мебошанд. Сокинони Микронезия ва Полинезия нишонаҳои зиёди наҷоди муғулоидро доранд, аммо меланезиягӣ ба аборигенҳои Австралия наздикӣ доранд.

Таркиби этникии қазираҳо ниҳоят гуногун аст. Забони маҳаллӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад – папуас ва австронезӣ. Папуасҳо бо ҳамдигар нисбатан наздик зиндагӣ мекунанду қисми зиёди аҳолии Гвинеяи Нав ва галақазираи Бисмаркро ташкил медиҳанд. Халқиятҳои оилаи австронезӣ (шумораи ин халқиятҳо дар Уқёнусия то 500-то мерасад) бо полинезиягӣ (маорӣ, гавайӣ, таитян, тонга ва ғайра), меланезиягӣ ва микронезиягӣ ҷудо мешаванд. Хусусияти ягонаи давлат ва ҳудуди тобеъ дар Уқёнусия маҳдуд будани захираҳо (захираҳои меҳнатӣ, замин, минералӣ) мебошад, ки дар баробари ин мушкилиҳои алоқаи байни қазираҳо боиси қафомонии иқтисодии онҳо шудааст. Соҳаи асосии фаъолияти хоҷагии ин кишварҳо

Расми 43. Харитаи Австралия ва Уқёнусия

кишоварзӣ мебошад, ки хусусияти монокултурии содиротӣ дорад (парвариши норчил, найшакар, ананас, банан, қаҳва, какао). Солҳои охир як қатор конҳои маъданҳои табиӣ кушода шуданд, аз ҷумла нафт. Содироти маҳсулоти кишоварзӣ ва ашёи хоми минералӣ манбаи асосии воридшавии ашёи хориҷӣ мебошад, ки барои рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар мусоидат мекунад. Қисми зиёди аҳоли дар соҳаҳои кишоварзӣ шуғл меварзад. Ба Уқёнусия 10%-и содироти ҷаҳонии копри ва 90% ҷамъовариҳои ананас дар ҷаҳон рост меояд. Саноати сусти инкишоф ёфтааст, қисми зиёди корхонаҳо ба коркарди аввалини маҳсулоти кишоварзӣ, ҷангал ва истихроҷи маъданҳои табиӣ машғуланд. Кишоварҳои Уқёнусия аз захираҳои биологии уқёнус бой мебошанд. Моҳидорӣ ва шикори ҳайвоноти бахрӣ сол аз сол меафзояд. Солҳои охир туризми байналмилалӣ рушд ёфта истодааст. Тамоми соҳаҳои содиротӣ зери таъсири монополияҳои хориҷӣ ғаёлият доранд. Аз ҳамин сабаб яке аз проблемаҳои шадид дар минтақа сатҳи баланди бекорӣ мебошад.

ЗЕЛАНДИЯИ НАВ аз дигар кишварҳо ва ҳудудҳои тобеи дигар мамлакатҳо куллан фарқ дорад. Қисми зиёди аҳолии онро қавмҳои ташкил медиҳанд, ки онҳо аз ҷазираҳои тобеи Британияи Кабир омадаанд. Дар ин ҷо ҳиссаи аҳолии шаҳр зиёд аст (84%). Ин давлати рушдёфта бо иқтисоди бозорӣ мебошад. Заминаи асосии иқтисодиёти онро кишоварзӣ ташкил медиҳад. Аз ҷиҳати содироти рағғани маска, гӯшт ва пашм дар бозори ҷаҳонӣ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад. Саноати хӯрокворӣ ва маъдани кӯҳӣ низ тараққӣ кардааст (истихроҷи ангишт, маъдани оҳан, мис). Инчунин, корхонаҳои саноати металлургияи сиёҳ ва ранга, мошинсозӣ ва ғайра пурмаҳсул ғаёлият доранд.

Инро бояд дар хотир дошт!

Уқёнусия – Англо-австралиягӣҳо, аборигенҳо, кишвари капитализми муҳоҷир, Микронезия, Полинезия, Меланезия.

Савол ва супориш.

1. *Аз атлас ва харитаҳои истифода бурда, доир ба хусусиятҳои ҷойгиршавии иқтисодӣ-географияи Уқёнусия маълумот диҳед.*

Инро ман медонам.

1. *Тақсироти маълумӣ-ҳудудии Австралия чӣ гуна аст?*
2. *Австралия чӣ гуна хусусиятҳои табиӣ дорад?*

4. Мамлакат кадом намуди сарватҳои табииро ба бозори ҷаҳонӣ содир мекунад?
5. Аҳолии Австралия чӣ гуна ҷойгир шудааст? Чунин шакли ҷойгиршавиро шарҳ диҳед.
6. Хусусиятҳои фарқкунандаи иқтисодиёти Австралия кадомҳоянд?
7. Сабаби дараҷаи баланди урбанизатсия дар Австралия дар чист?

Иро ман метавонам.

8. Дар харитаи контурӣ калонтарин қонҳои маъданҳои табиии Австралияро тасвир кунед ва дар зерашон номи онҳоро нависед.
9. Атлас ва харитаро истифода бурда, дар харитаи контурӣ ноҳияҳои муҳимтарини кишоварзӣ ва саноатиро тасвир кунед?
10. Бузургтарин қазираҳои Уқёнусияро дар харитаи контурӣ тасвир кунед.
11. Сабаби бартарӣ доштани монополияи хоричӣ дар иқтисоди кишварҳои Уқёнусия чист?

Оё медонед?

1. Сидней яке аз қадимтарин ва бузургтарин шаҳрҳои Австралия мебошад ва он дар соҳили гулугоҳи Порт-Чексон ҷойгир шудааст. Пуле, ки аз болои гулугоҳ мегузарад, ягона ва бузургтарин дар дунё мебошад ва як аркаи оҳанин дорад. Дар шаҳри Сидней иншооти аз ҳама баландтарин манораи телевизионӣ аст (305 м).
2. Австралия аз сарватҳои минералӣ бой буда, саноати маъдани кӯҳии он дар дунё яке аз тараққиқардатарин ба шумор меравад. Австралия бузургтарин содиркунандаи ангишт ва яке аз пешсафони истихроҷи маъдани оҳан, тилло, мис ва алмос дар ҷаҳон аст.
3. Пас аз кушодани қони тилло (соли 1851) дар Австралия шумораи муҳочирон афзуд. Австралия соле зиёда аз 300т тилло истихроҷ мекунад ва аз ҷиҳати истихроҷи тилло дар дунё ҷойи сеюмро ишғол мекунад.
4. Зеландияи Нав дар минтақаи фаъоли вулкони ҷойгир шудааст. Дар ин ҷо чашмаҳои гарм, гейзерҳо ва лойҳои вулкони хеле зиёданд, хусусан дар минтақаи Роторуа.
5. Авлоди маори-полинезиягии қадим, ки дар асри X ба Зеландияи Нав омадаанд, онро тахаюлан Аотеароа – «Кишвари абри сафеди дароз» ном гузоштанд.

Хулоса. Австралия ва Уқёнусия – яке аз минтақаҳои дорои хусусиятҳои географии ба худ хос буда, ба ҳаёати он мамлакат-материки Австралия ва олами ҷазирави Уқёнусия дохил мешаванд. Дар Уқёнусия ҷазираҳоро ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд, ки аз ҷиҳати наҷодию этникии таркиби аҳоли аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Австралия дар ҷаҳони имрӯза пешсафи истеҳсолкунандагони бузурги маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ ва ашёи хоми минералӣ мебошад. Дар байни кишоварҳои Уқёнусия танҳо ду мамлакати бузург : Папуа-Гвинеяи-Нав ва Зеландияи Нав вуҷуд доранд. Боқимонда давлатҳои на он қадар бузург буда, дараҷаи ниҳоят маҳдуди таҳассусӣ доранд, ки нақши асосиро дар таркиби хоҷагидорӣ онҳо моҳидорӣ ва кишоварзӣ мебозанд. Соҳаи сайёҳӣ босуръат афзоиш меёбад.

Иловаҳо

**Мамлакатҳои ҷаҳон, соли 2015
(ғайр аз баъзе мамлакатҳои хурд)**

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табиӣ	Давомнокии умр, сол		Ҳиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Аврупои Ғарбӣ								
Британияи Кабир	244,10	64,7	0,28	75	80	90	31 400	Лондон
Олмон	357,0	81,17	0,02	75	81	90	31 400	Берлин
Италия	301,2	60,7	0,04	77	83	72	29 700	Рим
Фаронса	547,03	64,204	0,35	76	83	73	30 100	Париж
Испания	504,7	46,5	0,1	76	83	91	27 000	Мадрид
Португалия	92,391	10,375	0,2	73	80	30	19 100	Лиссабон
Юнон	132	10,847	0	76	81	59	23 500	Афина
Белгия	32,5	11,250	0,1	75	82	95	31 800	Брюссел
Нидерландия	41,526	16,930	0,4	76	81	89	31 700	Амстердам
Люксембург	2,6	0,6	0,5	75	81	78	68 800	Люксембург
Австрия	83,371	8,6	0	75	81	70	34 100	Вена
Швейтсария	41,3	8,2	0,2	77	83	60	33 600	Берн
Дания	43,0	5,668	0,1	75	79	85	37 000	Копенгаген
Шведсия	450	9,8	0	77	82	83	31 600	Стокгоlm
Норвегия	386	5,236	0,3	76	81	71	47 800	Осло
Исландия	103	0,3	0,9	78	81	90	38 100	Рейкявик
Финляндия	338,1	5,5	0,2	74	81	62	32 800	Хелсинки
Ирландия	70,3	4,6	0,6	74	79	56	43 600	Дублин
Лихтенштейн	0,2	0,03	0,8	72	74	-	25 000	Вадутс
Сан-Марино	0,06	0,03	1,3	76	83	-	34 600	Сан-Марино
Ватикан	0,0004	0,9	0,01	-	-	-	-	Ватикан
Малта	0,3	0,4	0,4	74	80	85	20 300	Валетта
Монако	0,002	0,03	0,4	-	-	-	27 000	Монако
Андорра	0,5	0,1	0,9	-	-	-	24 00	Андора-ла-Вйеха
Аврупои Марказию Шарқӣ								
Албания	28,7	2,9	0,5	72	76	37	7 700	Тирана
Булғория	111,0	7,2	-0,9	68	75	68	10 400	София
Босния ва Герцоговина	51,1	3,8	1,6	65	72	36	5 500	Сараево
Венгрия	93,0	9,8	-0,3	67	76	63	17 300	Будапешт
Латвия	64,6	1,9	-0,7	65	76	71	15 400	Рига
Литва	65,2	2,9	-0,3	68	78	69	15 100	Вильнюс
Македония	25,3	2,1	0,3	70	75	54	8 200	Скопје
Полша	312,6	38,5	-0,1	70	78	61	14 100	Варшава
Руминия	237,5	19,8	-0,1	67	74	54	8 800	Бухарест

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзон- ши таби	Давомнокни умр, сол		Ҳиссаи аҳоли шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мрд	зан			
Сербия ва Косово	88,4	7,1	-	69	73	-	4 400	Белград
Словакия	49,0	5,4	0,2	69	77	67	17 700	Братислава
Словения	20,3	2,0	-0,1	72	79	42	22 900	Любляна
Хорватия	56,6	4,2	-0,03	70	77	41	13 200	Загреб
Черногория	13,8	0,7	3,5	-	-	-	3 800	Подгорица
Чехия	78,9	10,5	-0,1	72	78	79	21 600	Прага
Эстония	45,2	1,3	-0,6	65	76	71	19 100	Таллин
Мамлакатҳои пасошӯравӣ (ғайр аз кишварҳои Балтик)								
Русия	17075,4	146,2	-0,4	60	72	74	12 100	Москва
Украина	603,7	42,7	-0,6	62	74	68	7 600	Киев
Белорус	207,6	9,5	-0,1	63	75	67	7 600	Минск
Молдова	33,8	3,6	0,3	64	71	48	2 000	Кишинёв
Гурҷистон	69,7	3,8	-0,3	69	77	56	3 800	Тифлис
Озарбойҷон	86,6	9,7	0,7	69	75	53	7 300	Боку
Арманистон	29,8	3,0	-0,2	70	74	68	5 400	Ереван
Қазоқистон	2717,3	17,7	0,3	60	71	58	9 100	Остона
Тоҷикистон	142,6	8,4	2,2	66	71	31	1 300	Душанбе
Ўзбекистон	447,4	31,0	1,7	68	73	40	2 000	Тошканд
Қирғизистон	198,5	5,9	1,3	65	72	38	2 000	Бишкек
Туркменистон	488,1	5,3	1,8	63	70	45	8 900	Ашқобод
Осиёи Шарқӣ								
Чин	9596,9	1374,5	0,6	69	73	31	7 600	Пекин
ҶХДК	121,0	25,1	0,8	62	67	64	2 000	Пхенян
Мугулистон	1564,0	3,0	1,5	61	65	42	2 200	Улан-Батор
Ҷумҳурии Корея	99,2	51,4	0,4	72	80	74	24 200	Сеул
Ҷопон	377,8	126,8	0,02	78	85	77	33 100	Токио
Осиёи Ҷанубу Шарқӣ								
Бруней	5,8	0,4	1,9	71	76	59	23 600	Бандар-Сери-Бегаван
Ветнам	330,0	91,5	1,0	67	70	20	3 100	Ханой
Индонезия	1919,4	257,5	1,4	66	70	31	3 800	Ҷакарта
Камбоча	181,0	15,6	1,8	54	58	13	2 600	Пномпен
Лаос	237,0	6,7	2,4	52	55	16	12 700	Вентян
Малайзия	329,8	30,3	1,8	70	75	35	12 700	Куала-Лумпур
Мянма	678,5	53,9	0,8	54	59	24	1 800	Янгон
Сингапур	0,6	5,5	1,4	76	80	100	30 900	Сингапур
Тайланд	514,0	65,1	0,7	70	75	18	9100	Банкок
Тимори Шарқӣ	14,9	1,2	2,1	-	-	-	800	Дили
Филиппин	298,1	101,1	1,8	65	71	43	5000	Манила

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табиӣ	Давомнокии умр, сол		Ҳиссан аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Осиёи Ҷанубӣ								
Бангладеш	144,0	159,9	2,1	59	59	14	2 200	Дакка
Бутан	46,5	0,8	2,1	66	66	13	1 400	Тхимпху
Ҳиндустон	3288,0	1283,2	1,4	62	64	26	3 700	Деҳли
Малдив	0,3	0,36	2,8	67	66	28	3 900	Мале
Непал	147,1	28,5	2,2	58	57	8	1 500	Катманду
Покистон	804,0	191,5	2,1	63	63	28	2 600	Исломобод
Шри-Ланка	65,6	20,7	0,8	70	74	22	4 600	Коломбо
Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ								
Афғонистон	647,5	32,5	2,7	46	44	18	800	Кобул
Баҳрайн	0,7	1,3	1,5	75	75	81	25 500	Манама
Исроил	26,9	8,4	1,2	76	81	91	26 200	Иерусалим (Байтулмуқаддас)
Урдун	92,3	6,7	2,5	69	71	70	4 900	Амман
Ироқ	437,0	36,4	2,7	56	59	73	3 500	Бағдод
Эрон	1648,0	78,4	1,1	68	70	54	8 900	Теҳрон
Яман	528,0	26,8	3,5	57	61	25	900	Сано
Қатар	11,4	2,3	2,5	79	75	90	29 400	Доха
Кипр	9,3	0,8	0,5	74	79	62	28 400	Никосия
Кувайт	17,8	3,9	3,5	79	75	-	21 600	Ал-Кувайт
Лубнон	10,4	5,8	1,2	72	75	84	5 500	Бейрут
АМА	83,6	9,1	1,5	73	74	78	49 700	Абузаби
Умон	309,5	4,0	3,3	72	75	11	14 100	Маскат
Арабистони Саудӣ	2218,0	31,5	2,2	71	73	77	13 800	Ар-Риёз
Сурия	185,1	18,5	2,3	70	70	50	4 000	Димишқ
Туркия	780,6	77,7	1,1	67	72	59	8 900	Анкара
Африкони Шимолӣ								
Алҷазоир	2381,7	39,6	1,2	68	71	50	7 700	Алҷазоир
Миср	1001,4	87,2	1,8	65	68	45	4 200	Қоҳира
Саҳараи Ғарбӣ	266,0	0,3	2,8	-	-	-	-	Эл-Аюн
Либия	1759,5	6,2	2,3	73	77	83	12 700	Триполи
Мавритания	1030,7	3,5	2,9	53	55	41	2 600	Нуакшот
Марокаш	446,6	33,8	1,6	67	71	46	4 400	Работ
Тунис	163,6	11,0	2,7	53	57	24	1 700	Тунис
Африкони Ғарбӣ								
Бенин	112,6	10,3	2,7	53	56	39	1 100	Порто-Ново
Буркино-Фасо	274,4	18,4	3,0	46	47	18	1 300	Уагадугу
Гамбия	11,3	2,0	2,8	51	55	22	2 000	Банжул

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзон- ши таби	Давомноқин умр, сол		Ҳиссан аҳоли шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мрд	зан			
Гана	238,5	27,4	2,1	56	59	32	2 600	Аккра
Гвинея	245,9	12,6	2,6	47	48	22	2 000	Конакри
Гвинея-Бисау	36,1	1,8	2,4	43	46	27	900	Бисау
Кабо-Верде	4,0	0,5	0,6	66	72	33	7 300	Прая
Кот-д'Ивуар	322,5	22,7	2,0	44	47	43	1 600	Ямусукро
Либерия	111,3	4,5	4,9	49	52	44	1 000	Монровия
Мали	1240,0	17,6	2,6	48	48	22	1 200	Бамако
Нигер	1267,0	19,9	2,9	45	46	15	1 000	Ниамей
Нигерия	923,8	182,2	2,4	52	52	16	1 400	Логос
Сенегал	196,7	15,1	2,3	52	55	37	1 800	Дакар
Серра-Леоне	71,7	6,4	2,3	38	40	30	900	Фритаун
Того	56,8	7,3	2,7	53	57	24	1 700	Ломе
Африкон Марказӣ								
Ангола	1246,7	25,0	2,5	44	47	26	4 400	Луанда
Бурунди	27,8	11,1	3,7	40	41	25	700	Бужумбура
Габон	267,7	1,7	2,1	49	51	43	7 200	Либерия
Камерун	475,4	23,3	2,0	54	56	42	2 400	Яунде
Конго	342,0	4,6	3,0	47	51	41	1 300	Браззавил
ҚД Конго	2345,4	77,2	2,6	49	53	40	700	Киншаса
Руанда	26,3	11,2	2,4	39	40	7	1 600	Кигали
Сан-Томе ва Принсипи	1,0	0,2	3,2	64	67	38	1 000	Сан-Томе
ЧАМ	622,9	4,9	1,5	42	46	43	1 100	Банги
Чад	1284,0	14,0	2,9	49	53	30	1 500	Нҷамена
Гвинеяи Экваторӣ	28,1	0,8	2,6	49	53	28	6 000	Малабо
Африкон Шарқӣ								
Ўбути	23,2	0,8	2,0	42	44	79	1 000	Ўбути
Кения	582,7	46,0	2,6	47	49	22	1 200	Найробӣ
Ўзираҳон Камор	2,2	0,8	2,9	54	59	26	600	Морони
Малави	118,5	16,3	2,4	37	38	15	600	Лилонгве
Ўзираҳон Сейшел	0,4	0,9	1,5	65	76	-	7 300	Виктория
Сомали	637,7	10,8	2,9	45	48	24	600	Могадिशо
Судон	2505,8	40,2	2,6	55	57	20	2 400	Харгум
Танзания	945,1	53,4	1,8	41	53	21	800	Додома
Уганда	236,6	39,0	3,4	42	44	10	1 800	Кампала
Эритрея	121,3	5,2	2,5	53	58	16	900	Асмэра
Эфиопия	1104,3	90,0	2,3	51	53	12	1 000	Аддис-Абеба
Африкон Ҷанубӣ								
Ботсвана	600,4	2,2	-0,04	39	40	24	11 400	Габороне

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши таби	Давомнокии умр, сол		Ҳиссан аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Замбия	752,6	15,4	2,1	37	37	49	1 000	Лусака
Зимбабве	390,5	15,6	0,6	39	36	26	2 000	Хараре
Лесото	30,4	2,1	-0,5	50	52	19	2 600	Масеру
Маврикий	2,0	1,2	0,8	68	75	41	13 400	Порт-Луи
Мадагаскар	587,0	24,2	3,0	53	57	23	900	Антананариву
Мозамбик	801,5	28,0	1,4	38	37	23	1 500	Мапуту
Намибия	825,4	2,5	0,6	44	41	27	7 300	Виндхук
Свазиленд	17,4	1,2	-0,2	40	41	23	5 200	Мбабане
ЧАҚ	1221,0	60,7	-0,4	50	52	56	13 000	Претория
Австралия ва Укёнусия								
Австралия	7687,8	24,8	0,9	77	82	85	32 900	Канберра
Зеландияи Нав	268,7	4,5	1,0	76	81	84	26 000	Веллингтон
Вануату	12,2	0,3	1,5	66	69	18	2 900	Порт - Вила
Кирибати	0,7	0,1	2,2	59	65	-	1 900	Баирики
Науру	0,02	0,01	1,8	57	65	-	5 000	Ярен
Папуа-Гвинеяи Нав	462,8	7,6	2,2	56	58	13	2 700	Порт-Морсби
Қазираҳои Соломон	28,9	0,5	2,6	67	68	9	1 400	Хониара
Самоа	2,8	0,2	-0,2	65	72	-	4 500	Апия
Тонга	0,7	0,1	2,0	70	72	-	900	Нукуалофа
Тувалу	0,03	0,9	1,5	64	70	-	900	Фунафути
Фиджи	18,3	0,9	1,4	65	69	39	2 100	Сува
Амриқон Англо-Саксонӣ								
ИМА	9372,6	321,2	0,9	74	80	75	42 00	Вашингтон
Канада	9984,6	34,7	0,9	76	81	78	35 000	Оттава
Амриқон Лотний: Мексика, Амриқон Маркази ва Вест-Индия								
Мексика	1972,5	122,2		73	78	71	-	Мехико
Белиз	23,0	0,3	2,3	70	74	52	6 800	Белмопан
Гватемала	108,9	16,1	2,3	63	69	39	5 200	Гватемала
Гондурас	112,1	8,7	2,2	64	68	29	3 000	Тегусигалпа
Ҷумҳурии Доминикан	48,7	10,6	1,5	67	71	58	8 000	Санто-Доминго
Коста-Рика	51,1	4,8	1,5	75	79	45	12 000	Сан-Хосе
Никарагуа	129,4	6,2	1,9	66	71	57	2 400	Манагуа
Панама	75,6	3,7	1,6	72	77	53	7 100	Панама
Салвадор	21,0	6,1	1,7	67	73	48	5 100	Сан-Салвадор
Антигуа ва Барбуда	0,4	0,1	0,6	68	73	-	10 900	Сент-Джоис
Қазираҳои Багам	13,9	0,4	0,6	70	75	75	21 300	Нассау
Барбадос	0,4	0,3	0,4	70	76	32	18 200	Бричгаун

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзон- ши таби	Давомноқин умр, сол		Ҳиссан аҳоли шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мрд	зан			
Гаити	27,7	10,9	2,3	48	51	29	1 800	Порт-о-Пренс
Гренада	0,3	0,2	0,3	71	71	-	3 900	Сент-Чорчес
Доминика	0,8	0,1	-0,1	71	76	-	3 800	Розо
Куба	110,9	11,4	1,1			73	3 900	Гавана
Сет-Винсет ва Гренадини	0,4	0,1	0,3	71	74	21	2 900	Кингстаун
Сент-Ките ва Невис	0,3	0,6	0,5	68	74	-	8 800	Бастер
Сент-Люсия	0,6	0,2	1,3	69	74	-	5 400	Кастри
Тринидад ва Тобаго	5,1	1,4	-0,9	68	73	64	12 900	Порт-оф-Спейн
Ямайка	11,0	2,9	0,8	73	77	51	4 200	Кингстон
Амрикон Лотини: минтақан Анд								
Венесуэла	916,4	30,8	1,4	71	77	84	6 500	Каракас
Колумбия	1139,0	48,5	1,5	68	74	68	8 400	Санта-Фе-де- Богота
Эквадор	283,6	15,3	1,5	68	73	55	3 900	Кито
Перу	1285,2	31,1	1,3	66	71	70	6 100	Лима
Боливия	1098,6	11,4	1,5	61	64	51	2 700	Сукре (Ла-Пас)
Чили	756,9	18,0	0,9	72	78	85	11 300	Сантяго
Амрикон Лотини: минтақан укёнуси Атлантика (ҳавзан Ла-Плата ва Амазонка)								
Аргентина	2777,0	43,1	1,0	70	77	50	15 000	Буэнос-Айрес
Бразилия	8547,0	203,1	1,0	65	73	74	8 400	Бразилиа
Гайана	215,0	0,8	0,3	59	67	35	3 800	Чорчтаун
Парагвай	406,8	7,0	2,5	69	73	43	4 900	Асунсон
Суринам	163,6	0,6	0,2	68	74	48	4 100	Парамарибо
Уругвай	176,6	3,4	0,5	71	79	89	16 000	Монтевидео

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3
----------------	---

ФАСЛИ I. ТАВСИФИ УМУМИИ МАМЛАКАТҲО ВА МИНТАҚАҲО

§1.1 Зарурати тақсимои минтақавӣ.....	5
§1.2. Марказҳои рушдифтаи иқтисодӣ ва кишварҳои камбизоат.....	10

ФАСЛИ II. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

§2.1 Осӣ. Тавсифи умумӣ.....	13
§2.2 Мамлақати пуриқтидори индустриалию аграрӣ ва вазъи мураккаби демографӣ	17
§2.3 Рушди иқтисодиёт бе манбаъҳои бузурги сарватҳои табиӣ	26
§2.4 Географияи минтақаи Осӣи Марказӣ.	33
§2.5 Минтақаи Қафқози Ҷанубӣ.....	44
§2.6 Осӣи Ҷанубу Шарқӣ.	50
§2.7 Осӣи Ҷанубӣ	54
§2.8 Осӣи Ҷанубу Ғарбӣ.....	59
§2.9 Сарзамине, ки беш аз 30 сол дар оғӯши даргириҳост.....	64
§2.10 Сарзамини шеърӯ шоирон	67
§2.11 Ҷумҳурии Покистон.....	73

ФАСЛИ III. МАМЛАКАТҲОИ ҚИТЪАИ АВРУПО

§3.1 Аврупои Ғарбӣ	78
§3.2 Муҳарриқи асосии иқтисодиёти Аврупо	85
§3.3 Ватани аввалин инқилоби саноатӣ ва футбол.....	90
§3.4 Кишваре, ки манораи Эйфел дар он ҷост	97
§3.5 Мамлақатҳои Аврупои Шимолӣ, Марказӣ ва Ҷанубӣ.....	103
§3.6 Мамлақатҳои Аврупои Шарқӣ.....	107

§3.7 Мамлакатҳои собиқ шӯравӣ (ИДМ) Федератсияи Русия.....	114
Украина	120
Белорус	125

ФАСЛИ IV. ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ АФРИҚО

§4.1 Тавсифи умумии мамлакатҳои Африқо.....	129
§4.2 Кишвари Фиръавну аҳромҳо	139

ФАСЛИ V. ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ АМРИКО

§5.1 Давлати абаркудрат дар ҷаҳон	145
§5.2 Сарзамини аҷдодии эскимосҳо	154
§5.3 Амрикои Лотинӣ.....	160
§5.4 Мамлақати футболи муосир ва содироти қаҳва	169

ФАСЛИ VI. АВСТРАЛИЯ ВА УҚЁНУСИЯ

§6.1 Кишвари ба ном давлату қитъа	175
Иловаҳо	184

*Холназар Муҳаббатов, Раҳматшо Диловаров,
Шосафар Ақобиров, Муҳиддин Раҳимов*

ГЕОГРАФИЯ

(мамлакатҳо ва минтақаҳо)

Китоби дарсӣ барои синфи 10-ум

Муҳаррир:	Аҳмадшох Комилзода
Муҳаррири техникӣ:	Қобилҷон Саъдуллоев
Мусахҳех:	Мевагул Назриева
Саҳифабанд ва тарроҳ:	Иқбол Сатторов
	Артём Гулевский
	Инъомҷон Раҳимзода

Ба матбаа 05.10.2015 супорида шуд.
Ба чоп 13.01.2016 иҷозат дода шуд. Чопи офсет.
Андозаи 60x90 1/16. Ҷузъи чопӣ 12,0.
Адади нашр 130000 нусха.
Супориши № 183/2015

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.
Тел: 222-14-66, E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи ҶДММ «Ганҷ нашриёт» чоп шудааст.
ш. Душанбе, к. Южно-обходная, 3.